SPRAAKKUNST VAN HET BOLAANG MONGONDOWSCH.

DOOR

W. DUNNEBIER.

(Slot.)

§ 204. j. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide werkwoorden.

Een herhaald, met *ko*- afgeleid werkwoord geeft veelal te kennen, dat men midden in de handeling zit, er geheel mee bezig is of was, al , steeds , in verbinding met *dia*^s, dan: heelemaal niet

Kobaja-baja^s: al loopende, terwijl men onderweg is (was). *Kosioe-sioeg*: al slapende, terwijl men slaapt (sliep). *Kolitoe-litoe*^s: al zittende. *Kokosi-kosing*: al lachende. *Koomba-omba*^s: al huilende. *Koriba-ribatoek*: al hollende.

Intau kobaja-baja^s *jo kobiagan ing koele*^s: (er is) iemand, terwijl (hij) loopt, komen de paddestoelen op (uit hem). R. Opl.: een ichthyosislijder. *Kosioe-sioeg akoei*, *noŋagoei in sia*: terwijl ik sliep, is hij ontlucht. *Kobia-biag-pa iakoei*, *jo boengaikoe gama*^s*an*: terwijl ik nog leefde, werden mijn vruchten (mij) ontnomen. *Bo baloe*^s*an kotono-tonoi kong kadera*: en worden plechtig toegesproken terwijl (zij) steeds opgetild zijn in den stoel. *Ginama*^s*nja-makow kotanga-tangal*: zij heeft het weggenomen, het steeds tusschen de tanden houdende. *Kainia toea: Oempaka, ambe, koganto-gantong*: hij zei: Hoewel (ik) helaas, steeds hangende ben. *Koŋoeke-ŋoeke*^s: steeds wakende, of: steeds bewaakt. *Kobonoe-bonoe ing kaanon*: steeds gevuld met of voorzien van spijs. *Kobali-bali*^s*-don*: is al bezig zijn beslag te krijgen. *Kainia: Oentag-don bo pogoeman kon tongo botak, kamakow: Naa bo pinogoemanan, goeät bo lambon, takin i oekoe-oekoed kobali-bali*^s*-don*: hij zegt: Ga westwaarts en zeg tegen de eene zijde (hier: de familie van den bruidegom) men zegt: Nu de „tijd waarop het is gezegd”, het „scheiden”, het „bin-

den", met het „volgens de overleveringen" al bezig is zijn beslag te krijgen (nagenoeg afgeloopen is), (Deze uitdrukkingen zijn namen van onderdeelen van een bruidschat, die we naderhand hopen toe te lichten). *Koïndo-indoi*: ziende. *Kokoda-kadai in talong mobondoe kojongki-jongkit*: terwijl (zij) steeds in de hand houdt een aldoor brandende welriekende harsfakkel. *Dia^s koginta-gintaau-makow*: terwijl men er heelemaal niets van weet, geheel onverwachts. *Dia^s kotoŋa-toŋang*: er is heelemaal geen water (in huis).

Kinodoŋo-dolom-makow motojoe^s i intau, lolaki-bobai, adi^s-itoi, mamangoi moïndoi kom poŋamba^san: tot het heelemaal donker is geworden, (den geheelen dag door) vele menschen, mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen, komen kijken naar de plaats waar wordt versierd. *Kon singgai inta naa kinobongkoe-bongkoeg-makow kong koelintang*: op dezen dag wordt steeds bespeeld het vijf-bekken-instrument.

In de twee laatst gegeven voorbeelden is *kino*- niet als een gewone verleden-tijd-vorm van *ko*- op te vatten. *Kinodoŋo-dolom* en *kino-bongkoe-bongkoeg* duiden heelemaal niet op een afgeloopen zijn der handeling, maar op een tot gewoonte geworden handeling, die men ook nu weer gaat toepassen: zooals de gewoonte meerbengt, (komt men) den geheelen dag door (op bezoek), worde aanhoudend bespeeld *Kino*- + herhaald stamwoord wordt vaak verbonden met *-ēā* of *-nja*: de gewoonte van het steeds weer . . . , van het aanhoudend

Kinolaŋaboe-laŋaboe^s-makow i loea^s i baai, si monanob ko i ompoenja: voortdurend vallen de tranen van grootmoeder, want (zij) denkt aan haar (gestorven) kleinkind. (Het voortdurend huilen is grootmoeders gewoonte geworden). *Kinolaŋpo-laŋpoi-makow ing gogoi*: voortdurende hongerlijdende zijn, niet slechts in het verledene, maar ook nu is (hij) gewoon honger te lijden. *Kinogogoe-gogoejang-makow*: gedurende het geheele leven, tot men oud is geworden. *Ki Boelŋngkod toea kinogogoe-gogoejang-makow kom pinotajakan* (*pinongoesahaan*), *oemoeran dia^s nokodoengkoel*: B. is gedurende het geheele leven in actie geweest, steeds heeft (hij) niet kunnen verkrijgen (rijkdom). *Adi^s inta toea kinoŋgoe-igoemēā-makow kong kaanon*: dat kind heeft de gewoonte om steeds maar weer om (gekookte) rijst te vragen (of het honger heeft of niet). *Nongonoe sing kinosiba-siba^snja-bi^s iikow ko intau?* waarom is het dat jij toch de gewoonte hebt van steeds maar te schelden tegen de menschen? *Dika imoikow kinobaja-baja^s-nja, aka dia^s in singogkoe!* de gewoonte van maar te gaan, moeten

jullie nalaten, als ik het niet zeg! *Dika kinosingo-singogēā-makow ko intau tongo doea!* de gewoonte van steeds maar tegen andere menschen te praten moet (je) laten! *Dika kinogoema-goemanēā!* (je) mag er maar niet op los spreken! de gewoonte van alles maar te zeggen, mag je niet volgen. *Dika kinolito-litodēā!* rol het niet op zooals het gewoonlijk wordt gedaan. *Dia^s mobali^s kinolitoe-litoe^s nja kon tosioegan i intau:* het is niet geoorloofd de gewoonte van maar te gaan zitten op de slaappleatsen der menschen. *Adi^s bobai, dia^s mobali^s kinopona-ponagēā in dolom:* wat meisjes betreft, de gewoonte van 's nachts naar beneden te gaan, is niet geoorloofd, onbehoorlijk. *Bolian kinotajo-tajokēā-makow:* een priester heeft de gewoonte van te dansen (als hij bij een zieke geroepen wordt bijv.), dat is nu eenmaal zijn ambacht. *Kamakow ing ki abo^s toea na^s oelag bo kinotoba-tobakēā?* denk jij dat die jonker gelijk een slang is (die) de gewoonte heeft maar dadelijk in alles te bijten? (d.w.z. maar dadelijk alles gelooft wat hem verteld wordt). Het laatste deel van dezen zin kan ook beteekenen: bij het minste, geringste opstuiven, erg driftig van aard.

Kojoka-jokarit (van *karit*) *na^s baraga^s:* geheel in elkaar gehaakt gelijk (de schalmen van) een ketting. *Kojota-jotakin:* gezamenlijk, te zamen met.... *Mongaang kojota-jokatin:* (zij allen) eten gezamenlijk. *Dia^s-bi^s mosoesa ing ginakoe, sing kojota-jotakin ing goerangēā:* mijn hart is heusch niet ongerust, want (de kinderen) zijn te zamen met ouderen (op reis). *Kojoka-jokantang-pa doman toea bo kapiton-don i Singkoeton diaan loemoeai:* terwijl (zij) elkaars (handen) vasthouden, wordt zij door S. geleid en naar buiten gebracht. *Kojoko-jokokot:* geheel één met elkaar, vast op of in elkaar geklemd, gegroeid. *Sinoemampot in sia, kojoko-jokokot-pa im bagang:* hij is buiten kennis, zijn tanden zijn nog geheel op elkaar geklemd, vormen één geheel. (*Noïkokot i oeakatēā:* de wortels er van hebben goed gepakt). *Kokojo-kojokokot in toniboeloi, jo moki-bontow?* (je) huwelijk is zóo lang goed gegaan (heelemaal naar elkaar toegegroeid, vereenigd door gezamenlijk verworven bezittingen), en wil (je je) dan laten scheiden? *Moena-don pokiöini^s i intau, simba^s koonikan i abo^s, jo kojongan-don kojosi-josipoen imosia:* laat van te voren de menschen roepen, opdat wanneer de jonker komt, zij allen al reeds verzameld zijn. *Maŋoenang-ka in dia^s mosoesa moïlioē, jo kojoga-jogaŋoem-pa i togi gadi^s:* de reden dat (jij) niet nog meer moeite (zorgen) hebt, is dat (je) nog steeds te

zamen met (je) ouders bent. *Kojosi-josingog ing kami, binoboei-mai dia^s bidon in sia nogina*: terwijl we met elkaar aan het praten waren, zagen (we) in eens dat hij niet meer ademde.

Wanneer *ko-* wordt herhaald + één lettergreep van het stamwoord, bijv. *koba-kobaja^s*, dan geeft deze wijze van herhaling een beteekenis te kennen, die licht afwijkt van die van *ko-* bij herhaald grondwoord. *Kobaja-baja^s* zegt, dat iemand of iets steeds bezig is met de handeling loopen, er wordt gestadig doorgelopen, al rust men ook wel eens. *Koba-kobaja^s* doelt meer op een wat rondloopen, drentelen, en niet op een aanhoudend voortgaan zooals van iemand, die zich op reis bevindt. *Koba-kobaja^s bo ilabot i oelag*: terwijl (ik) zoo aan het kuieren was, werd (ik) verhinderd door een slang. *Kodoedoe-doei*: aanhoudend volgen, terwijl men steeds volgt. *Kodoe-kodoe-doei*: volgzzaam, gewillig of geneigd tot volgen. *Inami naa kodoe-kodoedoei naonda i mopia*: van onze zijde zijn we geheel (gaarne) geneigd te volgen hetgeen goed is. *Bobai kodoe-kodoedoei ko i boeloinja lolaki*: de vrouw volgt, zooals van zelf spreekt, haar mannelijken echtgenoot. *Siningkoi kodoe-kodoedoei kon dodagoem*: de draad volgt natuurlijk steeds de naald. *Kota-kotaaukoe-bi^s-makow kon toroe^sanē, tonga^s toedonkoe-bi^s*: ik weet het heel goed (ben er geheel zeker van) dat hij boos op (mij) zal zijn, maar ik doe het juist opzettelijk. *Kotaa-taau-makow ing gogoetoe^snja bo baja^s-anmoe-bi^s gogingoton?* terwijl (je) volledig op de hoogte bent van zijn gedrag, ga je hem dan nog plagen? *Kopia-pia*: (geheel) in orde, in goeden staat verkeerend, ook wel: naar genoegen. *Kamakow: Aindon sinarima kong kopia-pia-makow*: degenen die mij zenden zeggen: (wij) hebben het ontvangen geheel in orde, (alles) is naar genoegen. *Kopi-kopia*: voorzichtig, langzaam, of: ga er voorzichtig mee om, doe het langzaam aan. *Kojoekod in toebig inta moilig kopi-kopia*: het kabbelen van het water dat langzaam stroomt. *Pianja kopi-kopiamoe*: het is 't beste dat je het maar heel langzaam aan doet, of: er zeer voorzichtig mee omgaat. *Noonggot-makow jo noboei-bi^s, taīsi^s, kopi-kopia nobiag*: na eenigen tijd kwam hij, ach, weer allengs tot het leven terug.

Aka mojogoeget nanion in singog, jo mōlogit-makow kodolodolomanē dia^s im bali^s in tosingogon: als jullie de woorden aldus trekt (zoo langdradig tegen elkaar bent), waarschijnlijk komen we dan den heelen dag niet klaar met waar het om te doen is (wat

besproken moet worden). *Kinodoŋo-doŋoman-makow*: geheel donker geworden, d.w.z. den geheelen dag door, van af 's morgens totdat de duisternis is ingevallen. *Kinodoŋo-doŋoman-makow kom popojotoe-toeian ing goehangēa, tonga^s oemoeran dia^s mokotontoelid*: den geheelen dag zijn de ouden bezig geweest om (de beide partijen) met elkaar in overeenstemming te brengen, maar (ze) hebben het niet recht kunnen maken. *Kinobaja-bajagan-makow kom pinogolatankoe, tonga^s dia^s noiangoi*: den geheelen nacht heb ik op (hem) gewacht, maar (hij) is niet gekomen, (in den tijd van mijn wachten op hem is het geheel licht geworden). De vorm *koba-kobajagan-makow* is te vertalen met: tot het zoo nagenoeg licht is geworden, het kan zijn dat de geheele nacht er mee gemoeid is, maar ook is het mogelijk dat men bijv. al om vier uur klaar is. *Kon doŋom ki inta toea boeka^san komintan i ito-itog, ojeon ki inta motōp, motokap kong gandang, mobongkoeg kong koelintang, mobondit, mogaïmboe bo mosalamat, koba-kobajagan-makow*: in dien nacht worden allerlei spelen ingezet, er zijn er die dobbelen, (die) op de trommel slaan, (die) op het vijf-bekken-instrument slaan, (die) bondit- en aïmboe-zangen zingen, heilwenschen uiten, tot dat het zoo ongeveer licht is geworden. *Moeloi in doŋom ing kobaja-bajagan i mogaïmboe, jo dia^s-bi^s in sia tojokon*: iederen nacht tot het geheel licht wordt zingt hij den aïmboe-zang, en toch is hij niet heesch geworden. *Ponoja^s inta naa kinolio-liongan-bi^s-makow, bo dia^s pinolaboe^s kong koejat*: deze toespijs (visch) is warempel iederen keer weer vergeten, en niet is ze gedaan in de groente. *Sin dia^s kinotaa-taauan-makow*: want (hij) is er heelemaal niets van te weten gekomen. *Dika kogila-gilaan bo pogoeman in singog inta naa*: kom (nu) niet zoo gek te zijn om deze woorden te vertellen (aan anderen). *Dika-bi^s ikoŋom-makow bo tooema^s, dia^s panga^s kobojo-bojo^san in dondamon*: laat het toch niet later dan morgen en overmorgen worden, dat niet misschien (gijl.) licht ongesteld wordt door onwel worden (en dan verhinderd zult zijn). *Kobaja-baja^san*: er nu en dan komen.

Volledige herhaling van een met *ko-* gevormd woord.

Een dergelijke vorm is veelal te vertalen met: steeds..., hoe langer hoe..., naarmate....

Kogaat-kogaat: steeds afnemend, hoe langer hoe minder worden; *kogaat-kogaat ing kawasanja*: zijn kracht neemt hoe langer hoe meer af. *Kodoegang-kodoegang*: steeds toenemend, hoe langer hoe meer. *Koropot-koropot*: voortdurend sterker worden. *Koïtoi-koïtoi*: steeds

grooter, meer volwassen wordend. *Koïtoi-koïtoi imoïkow, kodoegang-kodoegang i rorigakoe*: naarmate jullie grooter worden, wordt mijn kwelling hoe langer hoe meer. (Een vader in boosheid tot zijn kinderen). *Naonda in sinoemampot-don, koonggot-koonggot kojontot-kojontot ing ginanja*: toen (hij) buiten kennis was, naarmate het langer duurde werd steeds minder zijn adem (die werd hoe langer hoe minder). *Dika-don maja^s-makow i onda iikow, sing kodioeg-kodioeg-don in boelan pononggadi^san*: ga jij niet meer zoo overal heen, want al steeds meer nadert de maand waarin (je) moet bevallen. *Kojontot-kojontot in toebig, sampe nogiot-don i osion*: hoe langer hoe meer is verminderd het water, tot droog is geworden de riviertak. *Aka koema bo dia^s mokopatoe^s kom pogot, jo tosioegan i adi^s i atodon-don, sin singgai nion aindon koonag-koonag*: indien het niet warm mocht maken uw gezicht (d.w.z. ontstemmen), worde dan toch gebracht de slaappleaats van (uw) zoon, want de zon daalt al hoe langer hoe meer.

§ 205. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide zelfstandige naamwoorden.

Hierbij heeft *ko*- vooral bezit aanduidende betekenis: steeds voorzien van . . . , nog heelemaal in het bezit van . . . e terwijl men nog heelemaal is wat het grondwoord zegt.

Jo ki inta sinondeaga toea, maja^s in siol kosiri-siripoc: en degenen, die de plechtigheid *monondeaga* hebben ondergaan, gaan te voet, terwijl (ze) steeds voorzien zijn van houten sandalen. *Kobaŋo-baŋoi, moboei mogimok*: nog een heel goed huis bezittende, weer bouwmaterialen verzamelen! (Wie doet dat nu!). *Koboelŋo-boelŋoi, moboei moboeŋoi*: nog heelemaal in het bezit van een echtgenoot(e) en dan weer trouwen! ('t Is wat moois!). *Kodatŋo-datŋo, jo moboei mokidoel^s*: terwijl (hij) nog koning is, laat (hij) zich weer aanstellen. (R. Opl.: een slang, die van huid verwisselt). *Kolenso-lensokoe bo pinoeatēā*: terwijl ik mijn hoofddoek op had, nam hij hem van (mijn) hoofd. *Kobaŋa-baŋa^s ing kabaŋokoe bo binoelianēā*: terwijl mijn paard van een toom voorzien was, is het door hem losgelaten. *Dia^s kobembe-bembe^s im batangan, jo mopotaŋoei-bi^s im bembe^s*! (hij) bezit heelemaal geen geiten van zichzelf, en nu verkoopt hij zoowaar een geit! *Aka kodai-daing-pa ko inia, jo dika ŋongkoeton*! zooŋang de sarong nog om haar is, mag je die niet uittrekken. (Vermaning tot kleine meisjes, die elkaar een sarong afhan-

dig willen maken). *Goba^skoe oemoeran-bi^s kotondo-tondok*: mijn tuin is steeds van een omheining voorzien.

§ 206. Herhaling van met *ko*-vormen afgeleide bijvoegelijke naamwoorden.

Een dergelijke vorm geeft te kennen: verkeerend in den door het grondwoord genoemden staat of toestand, toegerust met de genoemde eigenschap. Is het bijv. n.w. geheel werkwoord geworden, dan geldt natuurlijk het in het begin van § 204 gezegde.

Kotoroe-toroe^s-pa ing ki abo^s, bo minaja^smoe pinokipojodoeng-koel-an: terwijl de jonker nog verkeerde in den toestand van boos-zijn, heb je hem opgezocht (getracht naar een ontmoeting met hem)! (Hoe kom je er bij!) *Kolopi-lopi^s-pa in sia nongkom binaja^san, bo pokipojobibiganmoe?* terwijl hij nog moe is van de reis, wil je dan een twistgesprek met hem uitlokken? *Pitow kolani-lanit-pa, jo boeion ata^san?* een nog goed scherp mes (nog in den toestand van scherp verkeerend), moet dat weer geslepen worden? *Koroei-roeit ing ginoebat, baja^san-bi^s bo moemoelan?* terwijl de lans scherp is, ga (jij) die dan warempel stomp stooten? *Mongoadi^s kopoesi-poesi^s-pa im bagang, to maja^s-don moboeloi!* kinderen, wier tanden nog wit zijn, gaan al trouwen! *Kolantoe-lantoed i laig, bo ompa-ompas^san?* (je) tuinhut is mooi hoog, en ga (je) haar nu lager maken? *Oigi-ai im baloi inta naa, kolantoe-lantoed kom pondoelak*: plant palen voor dit huis, maak ze maar wat hoog aan de achterzijde (van het huis). (In dezen laatsten zin is *kolantoe-lantoed* dus werkwoord. Voor de aansporende of overredende beteekenis van *ko*-, zie § 116 onder 4e). *Koompa-ompas^s*: verkeerend in den toestand van laagzijn, maar ook: doe het een beetje lager, bijv.: *Koompa-ompas^s-pa kon toemi im boeligan naa*: doe deze draagbaar achter even een beetje naar beneden. *Kopolo-polok*: de eigenschap hebbende van kort te zijn, ook: terwijl men het aan het kort-maken is, bijv.: *kopolopolok in tosingogon, mo-boei modoeingang kon singog?* terwijl (wij) de bespreking der zaak kort maken, ga (jij) er dan weer woorden bijvoegen? *Dia^s-bi^s koginta-gintaau-makow, noijoedak-bi^s-mai in taja toloe nongkong kajoeon, kogogo-gogoi*: terwijl ik er heusch heelemaal niets van af wist (alleronverwachts), kwamen warempel zij drieën uit het bosch, hongerig. *Kodioe-dioeg in toebig, bo maja^s-bi^s monangkob ko mojjajoe^s*: terwijl het water dichtbij is, ga je dan toch waterhalen in een verre (plaats)? *Kojajoe-jajoe^s in toroe^skoe, bo baja^sanmoe-bi^s bo gogingoton*: terwijl mijn boosheid verre is, kom jij dan warempel

om me te plagen? *Tojoeng korondi-rondi^s, jo bocion pokiloeli*: terwijl de groote zonnehoeft nog zwart is, laat (je) hem weer verven? *Awak kotompo-tompod*: een volledig lichaam (niet verminkt).

k. Herhaling van met *ki*-vormen afgeleide woorden.

Zie hiervoor § 124.

§ 207. 1. Herhaling van met *-oem-* (*-im-*)vormen afgeleide woorden.

Tongkana^s ing goemola-golak bo inoeai: terwijl (het water) erg borrelde (kookte), heeft (hij) het van het vuur genomen. *Naanda in sina^san-makow i intau nolobong toea, jo noiangoi-don ing ki Mongkar, nonoengkoed in toengkoed oempai roemente-rente^s in toelo^s, mamangoi monikisa ko i baainja toea*: nadat (zij) door de menschen, die (haar) begraven hadden, verlaten was, is (de grafengel) Mongkar gekomen, leunende op een stok (die erg heet was) zoodat de vuurvonken er aanhoudend uitspatten, (hij) kwam pijnigen die grootmoeder. *Onoe-bi^s ing kaanon in toelo^s, inta joemongki-jongkit-monik ko joeak in dogami toea*? wat toch is het dat wordt gegeten door het vuur, hetwelk steeds weer opvlamt midden in dat struikgewas? *Pondamonkoe-mai ing ginakoe toea i joemongki-jongkit*: ik gevoelde me toen, alsof mijn hart geheel in vlam stond (zoo kwaad was ik). *Maja^s, kele^s, ikow toemaki-takin ko i ama^smoe mogibol*: ga, brave jongen (*kele^s*: liefkoozingswoord), jij maar steeds mee met je vader sagokloppen. *Dika ikow toemaki-takin-makow ko inia, sin deeman-bi^s ki ama^smoe*! je mag niet voortdurend met hem meegaan, want (hij) is heusch je vader niet! (of: je mag heelemaal niet....) *Nongonoe sin doemoda-dodak-don-makow moboeat imoikow*? wat is de reden dat jullie je zoo haast met vertrekken? *Dika doemoda-dodak, oele, si a monala^s-mai kom baloimoe bo ko i adi^smoe*! haast je niet zoo, vriend, daar je zult verlaten je huis en je kinderen? (Dit wordt wel tot een doode gezegd, wanneer men uit enkele verschijnselen, als snel tot ontbinding overgaan, afleidt dat hij over iets ontstemd is en zich daarom haast om weg te komen, of liever: de menschen wil dwingen hem zoo gauw mogelijk weg te brengen. Zoo had eens iemand voor zijn heengaan aan zijn vrouw verzocht bij zijn begrafenis niet veel drukte (onkosten) te maken, daar zij met nog zeer kleine kinderen achterbleef. Toen nu een broer van den overledene dit toch deed, liep den overledene het water uit den mond en zette op, wat een duidelijk teeken was, dat hij ontstemd

was over het niet nakomen van zijn verzoek. Eerst toen men hem gesust had met *Dika doemoda-dodak*: haast je niet zoo, ga niet in boosheid van ons weg, verminderden de genoemde verschijnselen). *Doemalo-ndaŋot*: zich verkwistend gedragen. *Dika doemalo-ndaŋot i mokaan kom bojo^s, simba^s ojoeon in tonggoeli^s*: gedraag je niet verkwistend bij het gebruiken (letterlijk: eten) van de inkomsten, opdat er een overschot zij (iets voor den kwaden dag). *Koemapa-kapa iikow bo baja^san sioengan, mongo onoe in singogon-monia!* sluip jij (er heen) en ga er onder (luisteren), wat door hen wordt gezegd. (Daar hier de huizen op palen staan, is het heel gewoon om onder het huis af te luisteren wat boven wordt verhandeld). *Nongonoe in siolmoc, sin doemengke-dengke^s-bi^s iikow?* wat is er met je voet, want je loopt maar steeds hinkend? *Dolom bo singgai tantoe^s maja-maja^s-makow, dia^s mogogai*: nacht en dag, steeds loopt (hij) maar, rust niet. (R. Opl.: de wind).

Deamansi ko oeloe i oelag inta toea siminda-sindar na^s inalano
modioeg mobajag: Het goud (de diamant?) op de kop van die slang schittert (straalt licht uit) gelijk de morgenster tegen het lichtworden. *Oelatko*
toea i riminsi-rinsik ko likoed bo kon tajowon: toen (ik dat verschrikkelijke zag, bijv.) brak mij het zweet uit van achteren en van voren (liep het tappelings langs (mijn) rug en voorzijde). *Noko-ontong-makow in sia ko inako^s, jo nongombal rimindoe-rindoet, na^s adi^s*: toen zij mij had gezien, huilde ze heel erg, gelijk een kind. *Naonda im pinogoetan-makow i oendam, jo bai ng kimimboe-kimboet in takitēa*: toen de medicijn er in was gewreven, trok het samen van de pijn. *Naanta im pongongaaneā in tonga^s-bi^s kimiki-kikil*: wat betreft de wijze waarop hij eet, die is slechts knabbelend. *Aka aindon maja^s, jo dika simindo-sindog kon dalon!* als je weg bent gegaan, blijf dan niet iederen keer op den weg staan. *Akoei naa iminto-intoi doman na^s moikow*: ik begeer zeer te zijn gelijk gijl. (zoo welgesteld bijv.). *Dika-don iikow imipoe-ipoet-makow ko inako^s!* hecht je niet aldoor als een staart aan mij! volg mij niet steeds!

§ 208. m. Herhaling van met *-in-* afgeleide woorden.

Naonda im binonsi-bonsig-don komintan im ponoja^s toea, bai n toea bo dongka binonoe-bonoe kom patoeng: toen de toespijs allemaal in stukken was gebroken, eerst toen is ze in bamboe's gedaan (meer dan één bamboe). *Boke^s inta toea ginomoe-gomoe^s-mai oelag*: dat boschvarken (alle beenderen er van) is verbrijzeld door de slang.

*Ginomoe-gomoe^s-monia i awakkoe! Aka ginomoe-gomoe^s-mai-monia iikow, jo nongonoe si nokobaja^s-pa-bi^s? zij hebben mijn lichaam heelemaal kapot geslagen! Als ze je heelemaal kapot hebben geslagen, hoe zit het dan dat je nog hebt kunnen lopen? (Uit dezen zin blijkt wel, dat *ginomoe-gomoe^s* niet altijd letterlijk is op te vatten). *Aindon dinongo-dongog-nami,* we hebben altijd gehoord, dat, we hebben nooit iets anders gehoord dan *Naonda in dinongo-dongogmoe in singog-monia?* hoe heb je steeds weer gehoord hun gesprekken? of: hoe is het, heb je alles gehoord van hun woorden? *Dia^s-bi^s la!at dinongo-dongogkoe-makow in singog ki inta nion:* die stem (dat geluid) heb ik nimmer gehoord. *Sinano-tanob-koe-mai, jo ojoen-pa-bi^s in bolimoe ko inako^s:* ik heb er eens goed over nagedacht, en er is werkelijk nog schuld van jou aan mij. *Ki inta siningo-singogēa-monik nion, komintan totoeoe nanion:* dat wat hij daar allemaal zegt, alles is waarlijk aldus. *Intau boga^s nododoejoe siningo-singog-makow, jo nobali^s-bi^s kaja:* die arme stakker (die) steeds bekletst werd, is warempel rijk geworden. *Sia inta dinajo-dajow ko lipoc^s inta naa:* hij is het die steeds wordt geprezen in dit dorp. *Intau ki inta naa, na^s-bi^s binoetoe-boetoeng:* Dezen man, het heeft er heusch veel van dat hij een gevloekte is. *Deeman-bi^s binio-bio^s-makow-nami iikow!* we hebben je heusch niet aan je lot overgelaten! *Noibaja^s-mai ing kami, binatoe-batoc^s kinocoek:* toen we waren aangekomen, werden we één voor één geroepen (bijv. bij aanslag in de belastingen). *Bo kinolo-ko!oi-don naja doea i awak i Podomi^s:* en zij tweeën hebben heelemaal gekerfd het lichaam van P. *Bo binakoe-bakoet inta ibanēa, in sinilainja-don kom bajongan i intau toea:* en al die andere gemaakte pakjes, die heeft hij verdeeld onder al die mensen. *Jo inola-olat ing ki bo!oinja inta !olaki:* en (zij) wachtte maar steeds haar mannelijken echtgenoot.*

§ 209. n. Herhaling van met *-on* gevormde woorden.

Aka dia^s poboeimoe in solana^skoe, jo bisi-bisi^sonkoe-mai i lam-boengmoe! als je mijn broek niet terug geeft, dan zal ik heelemaal verscheuren je kabaja! *Aka kobatoekankoe, jo bisi-bisi^sonkoe iikow!* als ik (je) kom in te halen (te pakken krijg), dan zal ik je verscheuren! *Ki adi^skoe, oele, in dia^s-bi^s sila-silaionkoe-makow na^s ki adi^s i oengkoc^s!* de kinderen van mij, vriend, die worden maar niet verdeeld gelijk de jongen van een hond! *Ponoja^s inta naa baja^sanmoe sila-silaion-makow kong ginaloem:* deze toespijs moet je geheel gaan

verdeelen onder de familie. (Velen zullen dus iets krijgen). *Tano-tanobon-monimoe in tonggina nai togi gadi!* houden jullie steeds in gedachte de vermaningen der ouders! *Tano-tanobon im pinoboenian-moe kom pasol!* onthoud toch goed de plaats waar je hebt opgeborgen het graafwerktuig! *Dega^s mongo tano-tanobon-bi^s i adi^s minta naa:* wellicht misschien zullen al deze kinderen wel het heimwee krijgen. *Nongonoe sim boea-boeaton-pa-makow i mototakit?* waarom is het dat de zieke aldoor maar weer moet worden opgenomen (verplaatst)? *Moena-don boca-boeaonmoe-monik kon dalan i roda im batoe:* eerst moet je de steenen (vele) naar boven brengen, naar den karreweg. *Pianja, boeni-boenionmoe libo^son, mongo ki ine i noiangoi ko inia:* Het is het beste dat je heel in het geheim vraagt, wie er bij hem is gekomen. *Onoe-bi^s im boeni-boenion-makow i adi^s inta naa?* wat toch is het dat steeds weer wordt verstoep door de kinderen? *Koïna inontongkoe ing ki Selendoe^s kapi-kapiton-makow im poelisi:* Zoo-even heb ik S. gezien, opgebracht wordende door de politie. *Dika kapi-kapiton-makow ko mopatoe^s i adi^s nion!* je mag dat kind heelemaal niet in de warmte brengen (geleiden)! *Aka dia^s bontowonmoe iakoeoi, jo tai-ntaikonkoe-mai in tosilad iikow!* als jij niet verbreekt (den huwelijksband met) mij, dan zal ik je met een mes kris-kras bewerken! *Koeoek batoe-batoe^son im bajongan-monia!* roep ze allemaal één voor één! *Laboe^sonmoe batoe-batoe^son im bango^s!* je moet de kokosnoten één voor één naar beneden gooien! *Iap im bango^s inta toea, oeka-oekaton topopoeloe^s!* tel die kokosnoten, (je) moet ze stellen in (hoopjes) van ieder tien! *Dika oeka-oekatonmoe-makow in sisingkoe, si moboeli!* je mag mijn ring niet maar overal neerleggen, want dan raakt hij weg! (je mag hem heelemaal niet neerleggen . . .). *Pogama^sanmoe-pa ko ladok, si ibo-ibogon-bi^s i adi^s inta naa:* haal jij even ladok-medicijn, want deze kinderen hebben steeds weer last van speekselvloed. (Voor de beteekenis, die -on hier heeft, zie § 189). *Dika ibo-ibogonmoe moïlie i adi^s moïntok, sing kodi^son!* je mag met kleine kinderen niet te veel pret maken (ze niet al te erg laten lachen bijv.), want dan zullen ze verschrikt worden (ziek worden). *Libo-libo^son-mai sampe toebaganē tontani^s:* het wordt zoo lang gevraagd tot zij zelf er antwoord op geeft. *Kita in sinonggadi^s-monia, jo ki ompoe-monia im bio-bio^son bidon makow naton?* wij zijn door hen opgevoed, en zullen we dan hun kleinkinderen maar heelemaal aan hun lot overlaten?

§ 210. o. Herhaling van met *-an*-vormen afgeleide woorden.

Bij een herhaald zelfstandig naamwoord duidt *-an* op een plaats waar een meervoud van het door het grondwoord genoemde aanwezig is. Deze samenstelling heeft in den regel *-ēā* achter zich.

Boeloe-boeloedanēā: waar verschillende bergen zijn, gebergte, de bergstreek. *Lipoe^slipoe^sanēā*: de verschillende dorpen van een streek. *Goba-goba^sanēā*: waar de verschillende tuinen zijn, de tuinen van een dorp bijv. *Loema-loemadanēā*: de verschillende tuindorpen van een streek. *Kon toea bidon noboci i manoe^k nogimani^s ko intau*; *binoboci-mai i nosindo-sindog i intau notoe^kid kom ba^{lo}-ba^{lo}ianēā*: toen heeft de haan weer menschen getooverd; in eens zagen (zij) vele menschen staan, overeenkomend met de huizen er van (van dat dorp), (voor ieder huis stonden menschen). *Kon toea sia moⁱndoi magi^s-makow ko lo^{ja}-lo^{ja}nganēā*, *bo moⁱgoem ko inta dia^s*: dan kijkt hij her- en derwaarts in al de presenteerbladen er van, en vraagt hetgeen er niet is.

Bai oela-oelatan-makow in sia i maja^s mogogitog: hij gaat spelen tot (hij) heelemaal bezweet is. *Dia^s-bi^s ogoikoe ing kaba^{lo}koe kaba^{lo}nganmoe-makow*! ik geef mijn paard toch niet (opdat) jij er maar steeds litteekens op maakt! (d.w.z. wonden, waarvan een litteeken achter blijft). *Dika i^{ko}w mogogitog takin i adi^s inta noeka^{no}ekaan*! je mag niet spelen met een kind, dat nog een beetje met schurft is behept. (De schurft is wel aan het beter worden, maar hier en daar zit toch nog wat).

Bij herhaalde werkwoorden localiseert *-an* de steeds weer of de aanhoudend uitgeoefende werking.

Kanta-kantangan-makow im batangan, jo moboeli? terwijl je het zelf voortdurend vasthoudt, (hoe kan het) dan wegraken? *Tangoimonimoe, toea kanta-kantangan-makow in datoe*: jullie namen, die worden steeds aangehouden door den vorst, d.w.z. het namenregister. *Tango-tangoian*: wat gewoonlijk vermeld of steeds weer genoemd wordt. *Nion in tango-tangoian i moena: Aka mo^{lo}oet im bongkoejoeng, jo mo^{lo}oet doman in sigogow*: dit (spreekwoord) waren die van vroeger (de ouden) gewoon te vermelden: Als de scheenbeenen nat zijn, dan wordt ook de keel nat (d.w.z. een ijverig iemand lijdt geen gebrek). *Dika po^{lo}esion kom ba^{lo}i i adi^s, sing kila-kilatan*! breng het kind niet buiten het huis, want het is daar steeds aan het weerlichten! *Koⁱna-bi^s dia-diaan-makow i adi^s im botoetoemoe*: zooeven

toch brachten de kinderen overal heen je pruimzak (ze liepen er mee rond). *Dika dia-diaanmoe-makow i adi^s, si a molimbojo^s*: je mag het kind volstrekt niet meenemen (van hier), want het is een beetje ziek. *Kojogot i loemandoe bo moginta^s, jo tali-talibanēa-bi^s in toemongo-batoe^s*: terwijl (hij) springt en telt, wordt er door hem iederen keer warempel één voorbij gegaan, overgeslagen. *Pongko-pongko^s an-pa im popod ing katorw*: hak de uiteinden van de daksparren af. (Van meerdere daksparren wordt dus een stuk afgehakt). *Nongonoe sim baja^sanmoe-bi^s tata-tatakan-makow in togot ing kabalokoe?* waarom is het, dat jij gaat loshakken de touwen van mijn paarden? (*Tata-tatakan* kan zoowel beteekenen meerdere touwen doorhakken, als één touw in vele stukken hakken). *Tonggiloeon-pa dari-daritan in itabangmoe naa*: dezen vijver van je moet (je) geregeld schoonmaken. *Dika tonga^s kaloe-kaloetan-moe-makow ing kokoe pa nion, si a pokaanan in tongo doea!* je mag in (al) deze djamboe-vruchten maar niet bijten (en ze dan weer neerleggen), want andere menschen willen er van eten! *Nongonoe sin tonga^sbi^s inoc-inoeman-moe-makow ilosing potaloekoe?* waarom is het, dat jij maar slechts proeft van den palmwijn (in de verschillende bamboe's), dien ik verkoop (en niet koopt)? *Oempaka tonga^ska inoe-inoeman kon toemongopi^s*: al is het slechts dat (je) van (de verschillende dranken) een weinig drinkt. (Uitnoodigend). *Aka mongaan, jo inoe-inoeman in toebig, simba^s dia^s bobolon*: als (je) eet, drink dan iederen keer een beetje water (eigenlijk: van het water), opdat het niet blijft steken. *Maloenang-ka i moitongko-tongkod ing kabalokos, sim bada-badang-anmoe im bala^snja*: de reden dat steeds weer stil komt te staan mijn paard, is dat jij iederen keer aan de leidsels trekt. *Dika-don in sia ogo-ogoian i losing!* (je) mag hem niet meer steeds weer palmwijn geven! *Tala^sankoe-makow, jo ogo-ogoianmoe-pa ing kaanon i manoekekoe*: als ik (het huis bijv.) heb verlaten, geef jij dan geregeld eten aan mijn kippen. *Dika dodo-dodokan-makow ing kopi, im boeboe^s i lotoeng!* (je) mag de koffie niet stampen in al de gaten van het rijstblok! (want dan worden ze allemaal vuil; in één mag het). *Aka mojongogingot imosia, jo toempala lotoe-lotoepan-makow kon toemokomintan*: als zij elkaar plagen, sla ze dan allemaal ieder één keer. *Pia-piaanmoe i mosambok ko mongoadi^s!* doe het met mate als je zweepslagen geeft aan de kinderen! je moet het met mate doen het slaan op de kinderen. *Pia-piaan im pososingog ko inia, sin deeman-bi^s ki atamoe!* maak behoorlijk de wijze van spreken tegen hem, want (hij) is toch je slaaf niet! (pas een beetje op je woorden,

gooi er maar niet alles uit!) *Pia-piaan i monagoe^s kom pindan, si mojoemog!* voorzichtig met het opbergen der borden, want (anders) zullen ze breken! *Oni-inikan-pa im pobobambe^s kon totoga^san inta naa, sing kotoendoelan:* het ophangen van deze lamp moet een beetje hooger zijn, want (men) komt (anders het hoofd) te stooten. *Nongonoe si rindo-rindoianmoe-bi^smai ing ki adi^skoe?* waarom is het, dat je steeds weer leelijke oogen opzet tegen mijn kind? , *bo nodait biningki-bingkilan-makow ing karatas:* en overal (tusschen alle pakjes) stak hij een papier tusschen. *Maŋoenang-ka in sinolikoe-likoedankoe-makow in sia, si motom-boga^s ko inako^s:* de reden dat ik me heelemaal van hem heb afgewend, is dat hij mij verdrukt, arm maakt. *Komintan noibo-ibogan maja^s i mongoadi^s minta naa:* allen willen graag gaan, al deze kinderen. *Nopia-piaan kong gina imosia i nokoontong-makow ko inia:* zij waren allemaal verheugd, toen (zij) hem zagen. *Komintan-bi^s notapo-tapodan kom pogot imosia:* zij allen toch werden rood in het gezicht (van kwaadheid). *Naonda i noboeke^s-monik doawa^s, noriba-ribatoekan i intau i namangoi nongontong:* toen het oproer uitbrak, holden weg al de menschen die waren komen kijken. (Voor meerdere voorbeelden met *mo-* (*no-*) *-an*, zie § 39, 3e).

Reduplicatie.

Voor hetgeen hier onder reduplicatie wordt verstaan, zie het begin van dit hoofdstuk.

§ 211. 1. Reduplicatie van grondwoorden.

Wanneer de stam van een werkwoord wordt geredupliceerd, dan geeft deze vorm te kennen: 1, het werktuig waarmede de handeling gewoonlijk wordt verricht, waardoor , of 2, de wijze of manier waarop de handeling geschiedt.

Dodagoem: waarmee men naait, naald, *Dodoepa^s:* hamer. *Gogibol:* waarmee men sago klopt. *Gogonsing:* schaar. *Kokaït:* soort bezem. *Kokambit:* slinger. *L.ŋosi:* waarmee men splijt, wig. *Kokeab:* waaier. *Jojoedak:* afstootblok. *Ooentap:* zuiger van een blaasbalg. *Popang-koel:* houten hamer of stuk hout waarmee men slaat. *Totajoek:* waterschepper (van wokkablad). *Totoŋoet:* blaasroer. *Totoengit:* snavel, ook: *pcpangko^s:* waarmee wordt gepikt.

Oandol: wijze van leunen. *Bobaja^s:* manier van lopen, de loop, de gang. *Bobiag:* wijze van groeien, de groei. *Dodoedoei:* wijze van volgen, het volgen. *L.ŋoeai:* wijze van uitgaan, het uitgaan het eruitkomen. *Totakoi* manier van opstijgen.

Na^s roematod kom boeboe^s in dodagoem: gelijk alsof men zich wil wringen door het gat van een naald (zoo moeielijk, onbereikbaar is het). *Nodioeg ing kinobaroengan im batoe, si nobontow ing kokambit*: dichtbij is de steen gegooid, want de slinger is gebroken. *Bangkoeng inta naa mobali^s-pa pomiaan kokajoeg i oeka^s*: dit oude kapmes, daarvan kan nog wel worden gemaakt een schraper voor kokosdoppen. *Totoengkoel in dalan*: een meetlat voor den weg; *totoengkoel* beteekent ook: beproeving, dus waarmee in figuurlijken zin wordt gemeten. *Nodait nojoeog i awakkoe im pinobāḡ-mai kom popangkoel*: heelemaal pijnlijk is mijn lichaam van het omhoog brengen (en met kracht weer laten neerkomen) van den (zwaren) klopper. *Na^s doman kotoelid in totopoet*: gelijk ook de rechtheid van een blaasroer. *Boeloe^s inta motoelid bo mololondoe^s mopia pomiaan totopoet*: (een dunne soort) bamboe, die recht en lang van geleidingen is, is goed om er blaasroeren van te maken. *Dia^spa motaau ponontalan, sing kinopostolan i oentap*: (ik) kan het nog niet smeden, want de zuiger is gebroken. *Kobangonan-monik, koboeko-boekat i lolingkop*: toen ik opstond, stond de deur open.

Aka mopia i oigoem-monimoe, adi^s, jo ogoinankoe-pa: als jullie manier van vragen behoorlijk is, kinderen, dan zal ik het pas geven. *Moloemba^s im bobiag ing koejat ko lobakēa inta naa*: mooi is de wijze van groeien van de groente in deze laagte (dal). *Toemoloeboe^s in sia, na^s bobiag im bawa kong goba^s toimbotoe^snja*: voorspoedig groeit hij, gelijk de groei van bawa-groente in een nieuwen tuin. *Mopia in dodoedoei intau kom bobato-nami*: goed is de wijze van volgen der menschen ten opzichte van ons hoofd. *Mopia totoeoe i loloeai in toebog kon tonsiboel inta naa*: zeer goed is het eruitkomen van het water uit deze uitlaatpijp (zij werkt prachtig). Hier is sprake van een afvoerbuis, die in werking wordt gesteld bij het droogleggen van een vischvijver. *Litoe^s imoikow komintan, na^s lolitoe^s i lebe*: ga jullie allemaal zitten, gelijk de wijze van zitten is van een lebai. *Lolitoe^s* kan ook beteekenen: zitvlak. *Sinoemakoi-pa-bi^s naonda in totakoi i intau ibanā*: eerst is (hij te paard) gestegen zooals de manier van opstijgen van andere menschen is (op de gewone manier).

Totaau: waardoor men iets weet, waarmee men iets kan bewerken, kunstgreep, kennis van geheime kunsten bijv., „praktijken”, wetenschap, leer, formule. *Akoeoi tontani^s in doi^s kon totaaumoe moromoe^s*: ik voor mij (ik zelf) duld je slechte praktijken niet. *Totaau mopia, im posahabat kon toempala intau*: een goede wetenschap, dat

is er een waarmee vriendschap wordt bewerkt onder de medemenschen.

Totakin: metgezel. *Ki abo^s ing ko moena, totakin ing kon toemi*: de jonker die vooraan, de metgezellen die achteraan.

Totabi: waarmee men zijn liefde of medelijden (= *tabi*) toont, geschenk, gave.

Gina: adem, gemoed. *Gogina*: uit eigen beweging. *Ki ine i nopotaba^s ko inimoe minaja^s ing Kopandakan? Goginakoe-bi^s minaja^s*. Wie is het die je gestuurd heeft om naar K. te gaan? Het was slechts mijn eigen impuls om te gaan. *Oempaka toliocanē i iolapa^s inka goginanja i moingin bo oelang inta goginanja in tðemogot*: al wil hij het verruilen voor een wiedmes dat uit eigen beweging wiedt en een strik die uit eigen beweging zich bindt (om een prooi, vangt).

Totobatoe^s: alleen, eenig, in het geheel één, w.s. een verkorting van *toba-tobatoe^s* (zie het laatste gedeelte van § 195). Het herhaalde *tobatoe^s* klinkt iets krachtiger dan het geredupliceerde. *Ko inako^s-bi^s totobatoe^s in dia^s gama^sankoe^s ko mopia i nanion*: uitsluitend met mezelf gerekend, neem ik het niet goed op iets dat aldus is.

Tongonoe: hoeveel? *Totongonoe* duidt op een veelvoud, d.w.z. men vraagt: hoeveel ieder? of: hoeveel gewoonlijk? of: alles bij elkaar hoeveel? *Potalocimoe totongonoe in tongo pangkei*? voor hoeveel wil je (je kokosboomen) per boom verkopen? Hier wordt niet gevraagd om één boom te verkoopen, maar een verzameling, en met *totongonoe* wordt geïnformeerd hoeveel ieder van die boomen — door elkaar geslagen — moet kosten. *Totongonoe no boenga^s in dinia-monimoe komintan*? hoeveel stuks zijn er iederen keer in eens door jullie gebracht? (*Boenga^s* hulptelw. voor langwerpige voorwerpen). *Ilibo^s-don monia mongo totongonoe no gobii bo mobangon ing ki Koemboi*? zij hebben gevraagd om de hoeveel nachten wel K. gewoon was wakker te worden. Waarschijnlijk staat *totongonoe* hier wel voor *tototongonoe*, d.w.z. voor een geredupliceerd *tongonoe* + prefix *to-*, of wel: *to-* is hier slechts prefix. Zie § 126 onder 5e en § 235. Zoo moet *totongonoe* soms door: een hoeveel-tal? worden vertaald. *Totongonoe no singgai bo mogiminggoe*? een hoeveel-tal dagen (nog) eer het Zondag wordt? *Dia^s totongonoe ing koonggotē*: niet lang daarna, kort daarop, of: alles bij elkaar genomen niet hoeveel de tijdsduur ervan, niet een hoeveel-tal

§ 212. 2. Reduplicatie van met affixen afgeleide woorden.

a. Reduplicatie van met *mo-* en *mog-* vormen afgeleide woorden.

Wanneer een gereduplicateerd woord *mo-* wordt voorgevoegd, dan geeft dit te kennen: herhaaldelijk of gewoonlijk doen wat het grondwoord zegt, gewoon zijn te (beroepsnamen), ook kan het beteekenen: nu eenmaal onderhevig aan, nu eenmaal de gewoonte hebben van te

Mododoengoe^s: herhaaldelijk koken, druk aan het koken, ook: kookster of koker, die nu eenmaal gewoon is de handeling koken te verrichten. *Oendam*: geneesmiddel, vooral: hetgeen dient om de geesten tevreden te stellen; *mongongoendam*: medicijnmeester, die gewoon is den geesten eten te geven. *Mongongawa*^s (v. *awa*^s): uithaler, masseerder, d.w.z. iemand die scherpe dingen (spijkers o.a.) uit een patient weet te halen. *Mogogoeman* (v. *oeman*): herhaaldelijk het woord hebben, of: iemand die gewoon is bij sommige gelegenheden het woord te voeren, spreker. Van dit zelfde grondwoord wordt ook gevormd: *mongongoeman*: vertellen. Hier wordt door de reduplicatie slechts te kennen gegeven, dat iemand lang aan het woord is. *Mongongongoeman*: verteller. *Mongongatok* (v. *atok*): padi-planter. *Mongongalap*: een „vangert”, een „pakkert”, die steeds gelukkig is in het vangen; dit bijv. van een net waarmee men steeds gelukkig is op de vischvangst. *Mongonginggoeloe* (hoofd: *oeloe*): koppensneller. (Hier moet *inggoeloe* o.i. als stam worden beschouwd. Over dezen voorslag *i-*, zie § 89.) *Mogogaid* (v. *aid*): werker, die in den regel aan het werk is. *Mososilai* of *motosilai*: verdeeler, of herhaaldelijk aan het verdeelen. *Mososipoen* of *motosipoen*: verzamelaar. *Mononakow* (v. *takow*): dief van zijn ambacht. *Mołolimod*: moordenaar. *Mononingkoi* (v. *singkoi*): spinster. *Mototoeloen*: helper. *Mogogimpia*: goed opletten of men geen onheilspellende teekens ziet of hoort onderweg, gebruikt in den zin van ons: goede reis! (Hier *impia* als stam te beschouwen). *Mototaa*: iemand die het weet, ervan op de hoogte is. *Dia*^s-*pa-bi*^s *nototaa*: er heusch heelmaal nog onkundig van zijn. *Dia*^s *mobali*^s: het kan niet; *dia*^s *mobobali*^s: het kan volstrekt niet, onmogelijk!

Mototakit: zieke, ook: nu eenmaal aan ziekte onderhevig. *Mododait*: nu eenmaal de eigenschap hebbend van op te raken. *Moöilang*: de eigenschap hebbend van op den duur te verdwijnen. *Sing gina mododait-bi*^s *bo moöilangbi*^s: want de adem heeft nu eenmaal de eigenschap van op den duur op te raken en te verdwijnen. *Moöatoi*: steeds

aan doodgaan onderhevig, sterfelijk. *Bobiagon moöatoi-bi^s*: huisdieren zijn nu eenmaal immers sterfelijk.

Modoengkoel: verkrijgen; *mododoengkoel*: (wat) gewoonlijk wordt verkregen, of: gemakkelijk te verkrijgen. *Dona^s-ai, si mododoengkoelkoe-bi^s*: laat maar, want ik zal het toch gemakkelijk (ergens anders) krijgen.

§ 213.

Wordt een geredupliceerd woord *po-* voorgevoegd, dan wordt hierdoor te kennen gegeven: de wijze, de manier waarop gewoonlijk wordt gedaan hetgeen het grondwoord zegt, of: het middel, de weg, de list, waardoor men wil bereiken wat het grondwoord noemt, de omstandigheden waaronder.... (Voor de instrumentale kracht van *po-* zie § 33).

Pododomok: de gewone manier om iets te bemachtigen, of het middel, de list waarmee men het gewoonlijk vangt. *Pongonginoem*: de wijze waarop iets gewoonlijk wordt gedronken. *Pongonga*: de gewone wijze waarop iets wordt gegeten, ook: de manier om aan eten te komen, en: waarmee men gewoon is zich te voeden. *Pomomatoi*: de weg, de list of het middel om iemand te doden. *Pinololimod*: de wijze waarop of de omstandigheden waaronder iemand is vermoord. *Pogogaid*: werktuig, waarmee men gewoon is te werken, ook: manier waarop gewerkt wordt, *Pogogingkag*: waarmee men gewoon is iets droog te maken. Lang geleden hoorde ik een Mongondower eens *kartas pogogingkag* gebruiken voor vloepapier. *Pororai (pososangka)*: gedachtengang, het denkkapparaat. *Pojojindoi*: de manier van zien, het zien, ook gezichtsorgaan. *Pododoedoei*: wijze van volgen, het volgen. *Pokokantang*: wijze van vasthouden, het vasthouden, ook: de manier waarop men zijn verplichtingen nakomt. *Pokokadai*: manier van aanpakken, het aanvatten, ook in overdrachtelijken zin. *Pononotau*: waarmee men het stellig, gewoonlijk, te weten komt. *Pononakowēā*: zijn diefstalige aard, waardoor hij steeds weer tot stelen komt. *Pososoemba (pohohoromat)*: wijze waarop men iemand vereert, vereering. *Pololokad*: wijze waarop iets wordt bewaakt, bewaking. *Pololagoei*: middel of weg om iets te ontkomen, te ontvluchten, ontkoming. *Pojojampoi*: de wijze waarop een epidemie (*jampoi*) zich laat gelden; *pinojojampoi*: de wijze waarop een epidemie zich heeft laten gelden. *Pogogoetat*: broederband (*oetat*: broeder, zuster). *Pototoeloeng*: waarmee men iemand van dienst is, hulp. *Poboboci*: wijze van terugkeeren, terugkeer, ook: gewone terugkeer

(tijd). *Poboboeat*: het plaats zullende hebben vertrek, wat hiermee in verband staat, dit mogelijk maakt. *Pononomok* (v. *tomok*): wijze van handenwasschen, het handenwasschen. *Pototoniboeloi*: een plaats zullende hebben trouwerij, de wijze waarop 't huwelijk zal worden gesloten en onderhouden. (Voor *toni*- zie § 140). *Pogogama*^s: wijze waarop iemand wordt gehaald, het halen (van een bruid bijv.). *Ponononggadi*^s: de wijze van kinderen verzorgen, opvoeden, ook: kinderen-krijgerij. (*Tonggadi*^s hier als grondw. te beschouwen). *Pinononobatoe*^s (v. *tobatoe*^s: één): de wijze waarop is één geworden, de voltooide eenheid. *Pinononakoesi* (v. *takoesi*: getuige): waarmede is getuigd, afgelegd getuigenis. *Pinomangale* (*mangale*: beteekeenis): gegeven uitlegging. *Pomomoengainja*: zijn gewone manier van vruchtdragen. *Poöigoem*: het gewone verzoek, waarmee het gewoonlijk wordt verzocht. *Pinononala*^s (v. *tala*^s): de manier waarop, de omstandigheden waaronder het is verlaten. *Pinongonginggojaau*: de manier waarop een castratie heeft plaatsgehad. *Potosilad*, *potosilon*, *potosingog*: de wijze waarop iets gesneden, sirih-kalk wordt gegeven, wordt gesproken. In deze drie voorbeelden hebben we slechts schijnbaar met het praefix *to-* te doen; de *t-* staat hier voor *s-* om geen sisklanken vlak na elkaar te moeten uitspreken; *pososilad* enz. kan echter ook wel gebruikt worden. Zie § 28 en ook § 3 en 19 voor de verwisseling van *t-* en *s-*.

Tonga^s aka *maja*^s, *jo pomomake*^s *moe kon solana*^s, in *tonga*^s *tongo aimpal* i *loetoedon*: maar als (je) gaat, dan is de manier waarop je (je) broek gebruikt (deze:) dat slechts één pijp mag worden aangetrokken. Aka *boengai im bango*^s *bo tompiaan*, *ande sipoenon toinoeton*, *sision*, *jo kon dampig-ka-bi*^s *im pogogiboeng*, *pototoga*^s *bo pomomake*^s, *tantoc*^s *dia*^s-*bi*^s *mosisi*^s *ko inimoe*: als de kokosnoten goed worden behandeld, of wel zorgvuldig worden verzameld, worden uitgepeuterd (om er copra van te maken), dan zal wat betreft hetgeen er noodig is om zout mee te verkrijgen, dat waarmee men de lamp gewoon is te vullen en hetgeen gewoonlijk wordt gebruikt, U toch stellig wel geen zorg baren. *Kainia*: *Naanda-pa im pososi-poenkoe kom bajongan i intau inta positaboed*? Hij dacht: Welken weg zal ik toch inslaan (welk middel toepassen) om te verzamelen al de menschen, die in allerlei richtingen verstrooid zijn? *Kai m bolai*: *Dantoe-gai-pa i oelag inta naa*, *simba*^s *motaaukoe ontongan mongo naonda im pinololengka*^s *moe kom batoe*: De aap zei: Druk even deze slang, opdat ik kan zien hoe wel je manier van het (steen)verwrikken is geweest.

§ 214.

Een geredupliceerd woord in verbinding met *po--an* duidt veelal aan: plaats waar in den regel wordt , waar men gewoonlijk , of: waar men druk bezig is (geweest) met wat het grondwoord zegt. (Voor het begrip „plaats”, zie § 36).

Pomomata^san (v. *bata^s*): waar men gewoon is iets te wasschen, de gewone waschplaats. *Pongonginaauan* (sec. stam: *inaau*; grondw. *taau*): waaruit men iets leert: boek; waarop men zich oefent om te leeren: lei bijv.: waar men gewoon is te leeren: school, de gewone leerplaats. *Pomomoeka^san* (v. *boek^a*): waaruit in den regel voortkomt, uitkomt, opkomt. *Pinongongoemanan* (v. *oeman*): waarin het is verteld, aan wien het is verteld.

Moikow ki togⁱ gadⁱ, *im pongongandolan-nami adⁱ*: gij ouders zijt het waarop steeds weer gesteund wordt door ons kinderen, gij zijt onze natuurlijke steun. *Ember inta naa mopia pogoginggoe^san ko adⁱ*: deze emmer is goed om daarin het kind geregeld te baden. *Kotoelidan im pojoringgoe^san i intau im Bilalang*: de Kotoelidan-rivier is de gewone badplaats van de menschen van B. (Het grondw. van de geredupliceerde woorden in de twee laatste zinnen is *inggoe^s*. Voor de beteekenis der *mog*-vormen zie § 42 v.v. Wat de *j* van *pojoringgoe^san* betreft, het komt ons voor, dat die hier slechts hulpconsonant-diensten verricht, of wel voor de welluidendheid is ingevoegd; o.i. hebben we hier niet met een *mojo*-vorm te doen, maar met een wat soepel gemaakte uitspraak van *poöinggoe^san*). *L^aig inta naa, dika-pa roemboenon, si a pononioengan mobongkal*: deze hut mag voorloop:pig nog niet worden afgebroken, want zij is een goeie schuilplaats voor de wieders. *Kon siolan i linow inta naa im pomomole^san-nami*: in de uitvloeiing (benedengedeelte) van dit meer is onze gewone fuikstelplaats (*Pole^s*: fuik). *Ko naa im pinogogalapan-mai-nami kom boelog meanto^s*: hier is het dat wij gewoonlijk vingen veel palingen. *Roemping inta naa dia^s-bi^s ogoikoe pododoengoe^san kong kaanon*: deze pan geef ik warempel niet om daarin maar steeds eten te koken. (*Dodoengoe^san*: kookplaats, keuken). *Aka ojocon-pa i agat i oendam inta pononaboianmoe, jo ogoian-pa iakoeoi*: als er nog een overschot is van de medicijn, die waarmee jij je gewoonlijk berookt, geef mij er dan wat van. (*Motaboi*: berooken van visch, vleesch, ook het vruchtvleesch van de kokosnoot; *monaboi*: iemand berooken met medicijn, of zich zelf daarmee berooken). *Pototaboian kom bango^s, kom ponoja^s*: waar men gewoon is te berooken kokos-

noot, vleesch. *Dia^s-pa-bi^s pinogogoekatan* (v. *oekat*) *ko minatoi im baloi inta naa*: dit huis, daarin is nog nimmer een doode geplaatst. *Posigoong komintan i mongoadi^s im pinongongoemanankoe ko ooeman inta mokoondok*: al de kinderen waren er door onthutst, toen ik hun verteld had een verhaal dat bang maakt.

§ 215. Reduplicatie van met *mo--an*-vormen afgeleide woorden.

In § 39 werd onder 2e deze vorm besproken en door eenige voorbeelden toegelicht. Aan het daar gegevene willen we nog de volgende voorbeelden toevoegen.

Naonda i mododoedoeian-don kon singog, jo mongongakoean-don: als (ze) met elkaar overeenstemmen in (wat ze) zeggen, dan belijden (ze) elkaar (trouw te blijven). *Mokokantangan*: met elkaar verloofd zijn (*kantang*: vasthouden). *Kinabit-pa kolaboeng magi^s i nobajag-makotw naa sampe niondon in singgai, noponik noponag nololoeanan kong ginaloem minta*: vanaf gisteren tot het heelemaal licht is geworden en heden totdat aldus de zon is, zijn (we) trap-op trap-af geweest om te leenen bij alle familieleden . . . *Bai n toea bo dongka mototaba^san ing ki togi gadi^s kom posi-posibotak*: eerst dan gaan ze elkaar gezanten zenden de ouders van weerszijden. *Dia^s-bi^s nojojajoe^san*: ze zijn heusch niet ver van elkaar. *Tonga^s-bi^s nojojindoian, jo noboensit ing ki Siti*: ze hebben elkaar alleen maar aangekeken, en toen is ze zwanger geworden. (*indoi* grdw.; de *j* is hier o.i. slechts overgangs- of hulpcons.). *Kon toea nobobajowan in taja doea*: toen hebben zij tweeën met elkaar getwist. *Bo nododandian-don kon dongka pitoe no gobii naa, bo toeba^san ing ki A.*: en ze hebben met elkaar besloten, dat na zeven nachten dan zou worden verbrand. *Naonda i mopaloet-don-makotw mototali^san toea, jo bocion-don im bobato pojotaka^san ing ki togi gadi^s ko lolaki bo ki togi gadi^s kom bobai, sin taja doea, pinomaja^s ki togi gadi^s kom posi-posibotak, a nokokoerangan kong gina, pinomaja^s a nopopadatan, si a nototali^san, nongongeloan, pinomaja^s a nongongoclaan kong koibog nai togi gadi^s kom posi-posibotak*: als dan dat wederkeerig-bruidschat-geven is afgelopen, dan moet het hoofd weer met elkaar verzoenen de ouders van den man en de ouders van de vrouw, want zij tweeën, ofwel de ouders van de verschillende zijden, zijn natuurlijk ontstemd over elkaar, of natuurlijk woest op elkaar, omdat (zij) elkaar hebben gebruidschat, elkaar steeds maar meer hebben gevraagd, of natuurlijk wederkeurig maar raak hebben gevraagd overeenkomstig

de wenschen der ouders van weerszijden. *Dika-don mototalilolo^san kong gina*: koester geen wrok meer tegen elkaar in het hart!

§ 216. c. Reduplicatie van met *mopo*-vormen afgeleide woorden.

Dika mopogogingot ko oengkoe^s, sing kaļoetonēā: plaag den hond niet aldoor, want (anders) zul (je) door hem gebeten worden. *Nongonoe si mopogogondok-bi^s-mai moikow ko inami?* waarom is het toch, dat jullie ons steeds weer bang komt maken? *Dia^s biden basi^s i intau i mopopotocot in datog ko inia*: niet meer al te veel zijn de menschen, die gewoon zijn in te brengen lading bij hem. *Naonda im popopogonik in toigoe inta naa?* hoe zullen (we) deze mais naar boven krijgen? (bijv.: zullen we ze in een mand naar boven brengen, of een ander middeltje toepassen?) *Naonda-bi^s im popopodioen i loļoebag inta nion?* hoe toch is de manier om neer te doen komen dien hamer? (Dit kan gehoord worden, als bijv. de steel van een hamer af is: hoe wil ik daar nu mee slaan?) *Pogoeman-ṗa ko inako^s, mongo naonda im pinopopogaloṡw-monia im botoctoenja*: zeg mij even, hoe zij het hebben aangelegd om hem achterna te brengen zijn (vergeten) pruimzak (zijn ze te paard gegaan of?) *Naonda-bi^s im pinopopoloentoekmoe ko manoeḱ inta toea?* hoe toch heb je het klaar gespeeld om op stok te zetten die kippen?

Deze voorbeelden mogen voldoende zijn om aan te toonen, dat door de reduplicatie van het causatieve praefix wordt aangeduid: de wijze of de manier waarop de causatieve werking wordt of is uitgeoefend, dus in zekeren zin is gelijk te stellen met gereduplicateerde woorden, die *po*- voor zich hebben, zie § 213.

§ 217. d. Reduplicatie van met *moko*-vormen afgeleide woorden.

Maļoenang-ka ing kinodoīnja-don, jo intau dia^s mokokotompake^s ko i boeļoinja: de reden dat zij (hem) niet meer wil, is dat (hij) iemand is (die) niet in staat is geregeld van het noodige te voorzien zijn vrouw. *Potomboeļoi im baja^s-anēā, dia^s-bi^s in sia mokokooeli^s kon silainja*: iederen keer dat hij gaat, krijgt hij warempel steeds weer niet zijn aandeel (men stuurt hem met een kluitje in het riet). *Oemoeran in sia dia^s mokokooema kom pongaanān*: steeds haalt hij niet den etenstijl, hij is altijd te laat voor het eten. *Maļoenang-ka inogoiānkoe in sinombelinja, jo intau-bi^s mokokodoengkoel kon doit*: de reden (dat) ik heb toegestaan dat door hem schuld is gemaakt (m.a.w.: hem geld heb geleend), is dat (hij) toch iemand is die geregeld geld weet te verkrijgen (te verdienen). *Sia i intau kojongan*

mokokodapot ko inta potaba^s: hij is iemand die steeds gewoonlijk, kan volbrengen dat waarvoor (hij) wordt gestuurd. *Bogani taja toloe toea kojongan mokokoagow kon taboean*: die drie helden (qok: verdrukkers) weten gewoonlijk steeds weer erfgronden te rooven.

e. Reduplicatie van met *moki*-vormen afgeleide woorden.

Zie hiervoor *mokoki*-, § 77.

§ 218. f. Reduplicatie van met *mojo*- (*moro*-)vormen afgeleide woorden.

Aka mojomogingot i mogoadi^s, *jo toempala tongginaan*: als de kinderen elkaar herh. plagen, dan moeten (ze) gelijkelijk (allemaal) vermaand worden. *Moeloi-makow im pojjobibig-monimoe na*^s *tosingogon i mogoadi*^s *ko lanag*: steeds is jullie manier van met elkaar te twisten gelijk het gepraat van kinderen in de watergoot. (*Lanag*: o.a. het van een dak vallende en zoo (door een goot) wegstroomende water. Kleine kinderen spelen daar natuurlijk graag in. Met *mogoadi*^s *ko lanag* worden dan ook bedoeld: jonge kinderen, die eigenlijk nog van geen onderscheid tusschen vuil en schoon weten, en op ouderen toegepast, dan: net kleine kinderen!) *Pokopiaan im pojjosingog in dojowa motoloeadi*^s: laat het behoorlijk zijn de manier waarop tegen elkaar wordt gesproken door twee die elkaar bestaan als ouder en kind! *Pokopiaan im pojjojagaloem-monimoe*: maak dat het prettig is Uw manier van bij elkaar zijn! *Pojobaja^san-pa-naton moena mongo naonda im pojjosipoen ing ginaloem*: laten we het er eerst met elkaar over hebben (het eens met elkaar worden) wat er wel voor noodig is om de familie bij elkaar te krijgen (d.w.z. nagaan hoeveel proviand enz. er voor noodig is, een dag vaststellen enz.).

Voor vergelijking zie ook § 213.

§ 219. g. Reduplicatie van met *moi*-vormen afgeleide woorden.

Oemoeran dia^s *moitotoeot kong kobang i manoek inta naa, si mokalig*: steeds komt deze kip niet in het hok, daar (zij) wild is. *Dia*^s *lalat moïdodajan ko i ina^snja solana^san i manoek minta inta naa*: nooit komen na te doen de bebroekte moeder al deze kippen, d.w.z. terwijl de moederkip bevederde pooten heeft, is geen enkel van haar nakomelingen die in deze de moeder volgt. *Intau tonga*^s *moïdodoegang-mai, mopokopia kong gogoetoe*^s: iemand die slechts gewoon is er zoo maar bij te komen, laat (hij zijn) gedrag goed doen zijn.

Voor reduplicatie van het praefix *moi*-, zie *moï*-, § 91.

h. Reduplicatie van met *mongi*- afgeleide woorden.

Zie hiervoor *mongongi*-, § 109.

§ 220. i. Reduplicatie van met *mongo*- afgeleide woorden.

Zooals in § 110 is gezegd, heeft *mongo*- meervoudige kracht. Wanneer dit nu wordt geredupliceerd, dan wordt daardoor te kennen gegeven: velen zijn gewoon te doen wat het grondwoord zegt, zijn in den regel..., hebben de gewoonte van te....

Boei^snamī dia^s-bi^s mongongongoendam kon takit inta nongkom Babo^s: ons geslacht is heusch niet gewoon om eten te geven aan den geest van (de plaats) *Babo^s* (dien geest vereeren wij niet). *Pokokaan-moe kong kombilei, na^s intau mongongongidam*: je manier van mangga eten is gelijk aan die der menschen welke nu eenmaal de gewoonte hebben een niet te bedwingen trek in iets te hebben (zooals zwangere vrouwen). *A pa ko moena, nolitoe-litoe^s ing goejanga i mongongongilad kon delaag in doḷo-doḷom-monik*: toen het nog in den ouden tijd was, zaten al de oudjes die de gewoonte hadden zich in de zon te koesteren op het erf 's morgens. *Mosia boei^s i mongongolagoei*: zij zijn van het geslacht dergenen die gewoon zijn te vluchten (laffe lui). *Mongodeaga naa mongongokosing-pa*: deze jonge dames hebben nog de hebbelijkheid om maar steeds te lachen. *Bojokia^s, nion ing kajoe inta mongongolantoed im bibiagēa*: de bojokia^s-boomen, dat zijn boomen die hebben den aard van hoog te worden in hun groei (de wijze van groeien ervan is dat zij naar hunnen aard in den regel allemaal hoog worden). *Intau i moena-menik, i mongongoropot-pa*: de menschen van heel vroeger, die waren in den regel allemaal nog sterk. *Dia^s-pa sinantoe^s ing ko moena, sing kabaḷo mongongoligai komintan*: het is nog niet uitgemaakt van te voren (wie den prijs haalt), want de paarden zijn allemaal geoeffende hard-dravers (gewoon vlug te zijn). *Ki adi^smoē komintan mongongokoeak*: al je kinderen hebben de gewoonte (bij alles) te schreeuwen (wat zijn het allemaal schreeuwers). *Dega^s ojoeon i intau, in dia^s mongongongombal ing kopatoian?* zijn er misschien menschen, die niet de gewoonte hebben te huilen als (een der hunnen) door den dood wordt getroffen? (*Mongombal*: huilen; *mongongombal*: huiler, die vaak huilt; *mongongongombal*: velen, die van nature geneigd zijn tot huilen). *Adi^s mogoeod-pa dia^s-bi^s mongongongoebol kong goerangēa*: kinderen (die) nog jong zijn, hebben heusch niet de gewoonte te bedriegen de ouders (ouderen).

§ 221. j. Reduplicatie van met *ko*-vormen afgeleide woorden.

Een met *ko*- afgeleid geredupliceerd woord moet veelal met een abstrakt zelfst. n.w. worden vertaald. In § 213 is gebleken, dat dit ook meermalen het geval is met een *po*- voorgevoegd geredupl. woord. Het verschil tusschen deze twee vormen is o.i. vooral dit: In den *po*-vorm ligt opgesloten de oorzaak waardoor, het middel waarmee of de omstandigheden waaronder de bedoelde handeling wordt of is verricht, terwijl de *ko*-vorm niet meer doet dan van het geredupliceerde woord een abstrakt zelfst. n.w. vormen, zich dus niet inlaat met een „hoe” of „waarom”. Bijv.: *Pododomok*: de wijze waarop iets wordt gevangen, waarmee men in den regel vangt, de gewone manier van het te vangen, het vangen. *Kododomok*: het vangen; hierbij wordt niet aan eenig instrument of aan een manier van vangen gedacht. *Pinomomatoi*: de aangewende list of het gebruikte middel of instrument waarmee iemand is gedood. *Kinopopatoi*: de reeds ingetreden dood, de dood; hierbij wordt niet aan een doodsoorzaak of aan de wijze waarop iemand is gestorven, gedacht, slechts het dood-zijn wordt geconstateerd. *Kopopatoi*: de nog niet ingetreden dood, de dood. *Pinoöangoi*: de komst, d.w.z. de wijze waarop, of de omstandigheden waaronder iemand is gekozen. *Kinoöangoi*: de plaats gehad hebbende komst; hierbij wordt niet aan een vervoermiddel of wat ook gedacht, alleen het gekomen-zijn wordt vastgesteld.

Kobobiag: leven, het leven; *kinobobiag*: het doorleefde leven. *Kinobobiag in datoe moena nojoposi-don in datoe naaia*: het leven der vroegere vorsten verschilde van (dat) der tegenwoordige vorsten. *Kobobali^s*: wording; *kinobobali^s*: de plaats gehad hebbende wording. *Naonda ing kinobobali^snja*: hoe de tot-stand-koming ervan is geweest. *Kinoöojoeon in doenia*: het zijn der wereld, de plaats gehad hebbende aanzijn-geving der wereld. *Kototaau*: het weten, wetenschap; *kinototaau*: verworven kennis. *Kototoeloeng*: hulp. *Kopoposik*: het losspringen, ontspannen worden van een strikstok. *Na^s kopoposik ing giman, inta kinobaalan i lagapan*: gelijk het losspringen van een strik waarin een vogel is geraakt.

In § 116, onder 2e, is gezegd: *Ko*- vormt abstrakte zelfst. n.w. van bijv. n.w. Wanneer nu een dergelijk met *ko*- afgeleid bijv. n.w. wordt geredupliceerd, dan is ook deze afleiding met een abstrakt zelfst. n.w. weer te geven, maar met versterkte beteekenis.

Kolantoed: hoogte; *kololantoed*: groote hoogte, in bijzondere mate hoog. *Koloenat*: schoonheid; *kololoenat*: groote schoonheid.

Noïlioe ing kinololoenat im bobai inta toea: voorbij de grens was de schoonheid van die vrouw (alles te boven gaand). *Oaidan inta na^s toea ing kororaatēā*: werk waarvan de groote slechtheid aldus is. *Podoedoei ing kinoboboga^s ande kinojojangko^s-nami*: volgens onze groote armoede of erge geringheid *Koōonow ing ginanja*: de rust, de groote kalmte van zijn hart. *Oempaka na^stoea ing kojojomoe^s ing gina i baainja toea*: hoewel aldus was de erge slechtheid des harten van die zijn grootmoeder. *Totococ-don nogo-goejang bo aindon noboengkoet, si noïliloe-don ing kogogoejangēā*: al zeer oud (was hij) en reeds gebogen (gebocheld), want boven (het gewone) geraakt was zijn hooge ouderdom. *Kai ama^snja: Kobobogat in tata^s inta nion* ! zijn vader zei: Geweldig de zwaarte van die afgeriste sagopalmladeren ! *Adi^s-don inta kototabi i ina^snja i minatoi toea*: het kind dat zeer geliefd was door zijn moeder (de zeer geliefde van), dat is gestorven. *Kododioeg*: groote dichtheid, nabijheid, nauwe verwantschap. *Kododioeg i Aman bo i Ameg dia^s-pa-bi^s motaau toetoeian*: de nauwe verwantschap van A. en A. kan toch heusch niet worden verteld, d.w.z. de dichtheid van die verwantschap is zóó groot, dat zij niet kan worden nagegaan; zij staan elkaar zeer na. *Kopopia*: welstand, schoonheid, heerlijkheid. *Dia^s-don ing kopopianja*: de heerlijkheid ervan is er niet meer, d.w.z. iets heerlijkers bestaat niet, zijn heerlijkheid wordt nergens anders gevonden; we zouden hier ook kunnen vertalen: volmaakt.

In de vertaling van de hier gegeven geredupl. met *ko-* afgeleide bijv. n.w. is de kracht der reduplicatie wel eens wat sterker weergegeven dan door vele Mongondowers bij het oorspronkelijke wordt gevoeld. Vooral bij het jongere geslacht kan men constateeren, dat het verschil tusschen allerlei fijne nuanceeringen niet meer of bijna niet meer wordt gevoeld. Zoo ook bijv. het verschil tusschen *po-* en *ko-* bij reduplic.

In het Tontemboansch duidt *ka-* bij adjectieven vooral aan: in hoogen graad (zie Sprkk. Tont. v. Dr. N. Adriani, blz. 95 v.v.). Hier wordt o.i. de hoogere graad echter allereerst door de reduplicatie te kennen gegeven.

Van sommigen kan men een gereduplicateerd woord + *ko-* hooren, waar eigenlijk een herhaling dient te worden gebruikt. Bijv.: *Sia(-te) kolololan kon toebig bo noilig*: terwijl hij bezig was de rivier over te steken, is (hij) meegesleurd (door den stroom). Hier moet eigenlijk staan: *kolola-lolan*, zie § 204. Ook bij andere woorden kan dit voorkomen.

Een met een *ko-an*-vorm afgeleid geredupliceerd woord duidt aan, dat iemand heel gemakkelijk zal kunnen worden gedaan wat het grondw. zegt, of: waar in den regel plaats grijpt (Voor *ko-an* zie § 119).

Koöakalan: iemand die gemakkelijk of herhaaldelijk kan worden beet genomen. *Kaka, ikow inta dia^s koöakalan, jo bai naa ikow baja^san-don laboe^son kon dagat*: wel wel, jij die heelemaal niet kan worden beetgenomen (die iedereen te slim is), nu zullen (we) je gaan gooien in zee. *Kopopatoian*: tijd of plaats waarin men heel gemakkelijk kan worden getroffen door den dood, steeds in doodsgevaar verkeert. *Boeta^s kopopatoian*: land van doodsgevaar. *Koonda im baloi in dia^s kopopatoian i intau?* waar is het huis, waar een mensch niet steeds door den dood kan worden overvallen?

§ 222. k. Reduplicatie van met *to*-vormen afgeleide woorden.

Mononompajoi: iemand die gewoonlijk veel padi van zijn tuin krijgt, die ijverig in het werk en ook voorspoedig is. *Mononombojo^s*: in den regel veel veldvruchten verkrijgend. *Mononompomomoeaan*: iemand die zeer ijverig is in het aanplanten van overjarige gewassen. *Monononimbojot*: een man, die zich voortdurend aan hoererij schuldig maakt. (Van een vrouw, dan: *mokokisimbojot*). *Mononongkabalö*: iemand die gewoon is er paarden op na te houden. Voor de hier gebezigde *to*-vormen zie § 151).

Totonggeatokon: stiefkind. *Dongka adi^s totonggeatokon*: slechts een stiefkind. Dit zegt een man van zijn stiefkinderen; een vrouw zegt in hetzelfde geval: *adi^s pinononggeatok* (zie § 151). Dit woord zou ook in § 225, onder *-on* geplaatst kunnen worden, want hoewel de primaire stam *oatok* is, kan hier *tonggeatok* wel als stam beschouwd worden. *Totonggeatokon* is ook te vertalen met: die in den regel als *oatok* (stief-) wordt vermeld of aangesproken (door mij).

To- bij geredupliceerde telwoorden, zie hiervoor § 126, onder 5e, § 231, 232 en 235.

§ 223. 1. Reduplicatie van met *-oem-* (*-im-*) vormen afgeleide woorden.

Roemoraboet: die gewoon is zich (het hoofd en ingewanden) uit te trekken, weerwolf. *A pa ko moena, totoeoe mokoondok i intau inta roemoraboet*: in vroegere tijden nog verwekten veel vrees de

menschen die gewoon waren zich (het hoofd en ingewanden) uit te trekken. *Toemotalib*: die gewoon is zich voorbij iets te begeven, ergens langs te gaan, voorbijganger. *Dika ikow moponiba^s-mai ko intau toemotalib, si oetangonmonia*: scheld de voorbijgangers niet uit, want dan zullen zij (je) beboeten. *Dega^s dinia-don i intau toemotalib i lolapa^sko*: waarschijnlijk is het meegenomen door een voorbijganger mijn wiedmes. *Loemolongon*: zich dwaas of gek aanstellen. *Imalow-ai-pa i mongoadi^s, inta loemolongon kom bonoe im baloi*: verbied toch de kinderen, die zich als gek aanstellen binnenshuis (heen en weer hollen als gekken bijv.). *Poeboek inta moposi^s, nion inta doemodakit, tonga^s poeboek palopo dia^s-bi^s*: Ichthyosis die wit is, die is gewoon zich te verspreiden (die is besmettelijk of: is een besmetter) maar de palopo-ichthyosis heusch niet. *Goemogojok*: voortdurend rook afgeven, blijven rooken. *Dangoel inta dia^s-pa nopiong oemoeran goemogojok-mai*: een dik (en hard) stuk brandhout, dat niet gedoofd is, blijft steeds rooken. (Zooals zoo vaak, moet ook hier *oemoeran*: steeds, altijd, de kracht der reduplicatie wat aandikken). *Molagit-makow bondo^s doemodoedoci i mokotakit ko adi^s inta naa*: zeer waarschijnlijk is het een bondo.-geest die gewoon is (kinderen) te volgen, die ziek maakt dit kind. (*Bondo^s* zijn geesten, die bijv. bij badplaatsen huizen en het vooral op kinderen voorzien hebben, deze volgen en door hen ziek te maken (koortsig, verkouden) de menschen willen dwingen hun te offeren). *Ko mocna-monik ojocon, kai n, in dimboelo^s in toemotoebag kom pokocoe kan ko adi^s*: heel vroeger waren er — zegt men — geesten, die gewoon waren te antwoorden als de kinderen werden geroepen (door de ouders). *Inanakan-monimoe in dia^s-bi^s toemotaboe kon totabocan-nami*: jullie familie mag maar niet steeds zich gaan begeven op onze erfgronden (d.w.z. om daar boschproducten enz. weg te halen). Er bestaat ook een afleiding *totoemaboe*, maar hier is o.i. geen sprake van reduplicatie, maar van het praefix *to-*, hetwelk hier dan aanduidt: de gezamenlijke rechthebbers, behooren tot de gezamenlijke rechthebbers op de erfgronden. *Kami in totoemaboe-pa-bi^s kom boeta^s inta naa*: wij behooren toch ook tot de gezamenlijke rechthebbers op deze gronden, ook wij maken toch deel uit van degenen, die het recht hebben zich hier naar toe te begeven om te jagen, boschproducten te halen enz. (Voor dit *to-*, zie § 126, onder 5e). *Ojoeon doman im bobai, inta toemotogot in taat*: er zijn ook vrouwen, die gewoon zijn te binden met het broektouw (van den man), d.w.z. die niet van hun man weg te krijgen zijn, al zijn ze ook gescheiden. *Adi^s inta naa kojongan toemotakin*

ko inako^s moboei: deze kinderen zijn steeds gewoon met mij mee te gaan (als ik) terugkeer.

In het Tontemboansch worden met *-oem-* van gereduplicateerde woorden o.m. beroepsnamen gevormd. (Zie Sprkk. v/h. Tontemb. blz. 140 v.v.) Bovenstaande voorbeelden toonen aan, dat dit ook van het Bol. Mong. gezegd kan worden, al wordt hier niet zoo'n druk gebruik gemaakt van dezen vorm.

§ 224. m. Reduplicatie van met *-in-* (*in-*) afgeleide woorden.

Inoontong: het herhaaldelijk geziene. *Ginogondok*: de herhaaldelijk bedreigde of banggemaakte. *Toempala ginogondok*: gelijkelijk (allemaal) werden ze herh. bang gemaakt. *Sangkara inta nanion inoogoi-bi^s i ina^s-koe ko inako^s*: dergelijke pisangkoekjes was zoowaar mijn moeder gewoon mij te geven. *Kajoe kojongan ginogama^s im batangan, jo koliongan*: het hout dat je steeds weer zelf hebt gehaald, vergeet (je) dat? *Dia^s-pa lalat ginogama^s in sia, i naa ing koonggotēā*: nog nooit is ze gehaald, en zoo lang is het al (dat ze getrouwd is). (Hier is sprake van het plechtig halen van een pas getrouwde vrouw). *Ooeman kojongan dinodongog, jo ooemanon-pa!* een zoo vaak gehoord verhaal, moet dat nog verteld worden! *Kojongan dinodiamoe, jo doi^s-bidon iikow modia?*: altijd ben je gewoon het te brengen, en wil je het dan (nu) niet meer brengen? *Dia^s-pa lalat dinodiakoe, i nobiag-mai, in dodiaan inta naa*: ik heb het nog nooit gebracht, zoo lang als ik leef, een dergelijke vracht. *Ojoeon im boengai ing. kajoe inta dia^s-pa kinokaan, i nobiag-mai*: er zijn boomvruchten die ik nog nimmer heb gegeten, vanaf dat ik ben komen te leven. *Dia^s-pa-bi^s inoekat kon tala^s, i joko^s inta nion*: waarlijk nog nimmer is gebruikt voor het neertellen van boete een dergelijk stuk. *Sikajoe pinomaja^s lojang nion, dia^s-bi^s lalat sinotakow i lakikoe i nobiag-mai*: een antieke doek ofwel zoo'n koperen blad, nooit heeft mijn grootvader (zooiets) gestolen, zolang hij leefde. *Mokotolindak ko inia, intau dia^s pinopamping ko mojjajoe^s*: het zal hem het gemis voelbaar maken (van de dingen waaraan hij hier gewend is), iemand die nimmer overgeplaatst is geweest naar verre (streken). **Ki inta dia^s-pa lalat inoontong i mata, pinomaja^s dinodongog im bongolan*: hetgeen nog nooit is gezien door het oog, of gehoord door het oor

§ 225. n. Reduplicatie van met *-on* afgeleide woorden.

Deze vorm is weer te geven met: wat vaak, gewoonlijk, in den

regel wordt . . . , of : wat behoort te worden . . . , er nu eenmaal voor is om te worden, of : gewoonlijk last van . . . , behept met . . .

Kokaanon : het gewone voedsel, de spijs die men gewoon is te eten. *Oïnoemon* : hetgeen in den regel wordt gedronken, de gewone drank. *Totajakon* : wat gewoonlijk wordt gezocht of gezocht behoort te worden. *Ľoloemboe^son* : geschikt om weggegooid te worden. *Popatoion* : het behoort gedood te worden, verdient het zeer om gedood te worden. *Popoejoeton* : wat zeer de moeite waard is om op te rapen, natuurlijk opgeraapt wordt, bijv. een geldstuk; wordt het gebruikt van zaken, dan : het is zeer behoorlijk dat er op wordt ingegaan. *Bobiagon* : wat nu eenmaal verzorgd moet worden, huisdier. *Tosingogon* : wat gezegd behoort te worden, wat besproken moet worden, waar het om te doen is, de bedoeling, ook wel : gepraat, geklets, wat zomaar gezegd wordt. *Popake^son* : hetgeen gewoonlijk gebruikt wordt. *Ľolioion* : gewoonlijk last hebben van zeeziekte. *Oïmpo^son* : vaak behept met framboesia-uitslag, er gewoonlijk last van hebben.

Ojoeon doman im binatang, inta dia^s kokaanon i Mongondow : er zijn ook beesten, die de Mongondowers niet gewoon zijn te eten. *Oendam inta naa oinoemon i monononggadi^s* : deze medicijn wordt gewoonlijk gedronken door kraamvrouwen. *Mosia isilam, dia^s-bi^s mokokaan kon dodoengoe^son-nami, intau ing kaper* : zij mohammedanen, zijn toch niet gewoon te eten van wat gewoonlijk wordt gekookt door ons, heidenmensen. *Inta Ľolaboe^son kon dagat* : hetgeen men gewoon is in zee te gooien, een net, of wat dient om mee te visschen, ook : die in zee behoort gegooid te worden. *A pa ko moena, intau inta moboei moïbog ko i adi^snja Ľolaboe^son kon dagat* : nog in den ouden tijd (toen) werd iemand die weder zijn kind begeerde (om bloedschande mee te plegen), gewoonlijk in zee gegooid. *Naa in totajakonkoe* : dit is het, wat ik aldoor zoek. **Dia^s-don im baragoe-nanja, dongka bidon Ľoloemboe^son-makow* : het nut ervan is er niet meer, het is alleen maar geschikt om geheel weggegooid te worden. *Aka koema bo mojudocdoi in tosingogon kom posi-posibotak* : als het mocht zijn dat met elkaar overeenstemden de woorden die behooren gezegd te worden (de te uiten bedoelingen) van de verschillende zijden. **Singog inta nanion, deeman-bi^s tosingogon i intau noboendai* : de woorden die aldus zijn, zijn toch heusch geen woorden zooals ze gewoonlijk worden gesproken door een warhoofd. **Dia^s-don noïtanob ko inia in dodoengoe^sonēā . . . kinobalinganēā-don in totoloetonēā* : niet meer kwam haar in de gedachte hetgeen

naar gewoonte door haar gekookt moest worden (haar gewone kokerij) heeft zij vergeten, hetgeen naar gewoonte door haar klaar gezet moest worden. *Lenso jojangkomon*: een doek die gewoonlijk in de hand wordt gehouden, of: in de hand behoort te worden gehouden. *Siningkoi oabolon*: garen dat steeds voor het weven wordt gebruikt, weefgaren. *Sim boei^s i lolimodon*: want (hij) is van een geslacht (waarvan de leden) herhaaldelijk worden vermoord (vanwege hun gedrag). *Boengai ing kapot in tosingkoion*: de katoenvruchten die worden geregeld voor het spinnen van draden gebruikt. *Oengkoe^s inta dia^s binobolan, popatoion im padoeri*: honden die geen (penning) om den hals hebben, worden steeds doodgeschoten door de pradjoerits. *Popatoion im pinggo^s inta naa, si mododomok kom pipit*: het is behoorlijk dat deze kat gedood wordt, want zij vangt voortdurend kuikens (is een kuikenvangster). *Doe^s kon sii^s in dalan, popoejoeton i mongongindalan*: de doerianvruchten aan den kant van den weg, die worden geregeld opgeraapt door degene die langs den weg gaan. *Intau ko laig, mokokit angioion gogondokon i mononakow*: de menschen in de tuinhutten, de dieven komen (hen) steeds weer verschrikken. *Maloenang-ka i noibog in sia, sing gogondokon monia patoion*: de reden dat hij heeft toegestemd (hun mederoover te worden, bijv.), is dat zij (hem) voortdurend dreigen te zullen dooden (als hij het niet doet). *Dika gogingoton i oengkoe^s, simba^s dia^s in sia mopongaloet*: plaag den hond niet aldoor, opdat hij niet wordt aangezet (je) te bijten. *Maloen a i mopokokorog, jo intau ing gogogioion-bi^s*: de reden dat (zij) ijver toonen, (ligt hierin) dat het menschen zijn, die geregeld hongerig zijn (de honger drijft hen). *Lolioion in sia, aka toemakoi ko oangga*: steeds heeft hij last van zeeziekte, als (hij) in een prauw gaat. *Bobitoelon*: vaak last van steenpuisten.

§ 226. o. Reduplicatie van met *-an* afgeleide woorden.

Daar *-an* steeds plaatsaanduidende kracht heeft, zie § 190, volgt hier uit, dat wanneer een met *-an* afgeleid woord wordt gereduceerd, daardoor veelal te kennen gegeven: waar gewoonlijk wordt gedaan wat het grondwoord zegt, de gewone plaats, waarop, waarin, waarover in den regel wordt; is het grondwoord een zelfstandig n.w., dan moet meermalen vertaald worden: gewoonlijk of erg voorzien van, in den regel behept met, waar natuurlijk is, ook: waar zooiets is als wat het grondwoord noemt; is het grondwoord een bijv.n.w., dan wordt door de redupl.

plus *-an* gezegd: het is zeer wenschelijk of behoorlijk dat een genoemd of bedoeld subject in den door het grondwoord aangeduiden toestand worde gebracht, het worde bijgebracht wat dit noemt. In sommige gevallen is een met *-an* afgeleid en geredupliceerd woord moeilijker anders te vertalen dan met een abstrakt zelfst.n.w.

Tosioegan: slaappleats, de gewone slaappleats, brits of ledikant. *Lolito^san*: waarop men gewoonlijk plaats neemt, de gewone zitplaats, bank, stoel. *Goendanan* (ook: *gogoendanan*): waarin wordt gewiegd, geschommeld, wieg, schommel. *Ooentapan*: waarin met den *ooentap*: zuiger, wordt gewerkt, blaasbalg. *Poparentaan*: waarover geregeerd wordt, gewoon bevolen te worden, onderdaan. *Lo^olodokan*: waarin men gewoon is de vingers te steken, vingerkommetje. *Dondoeja^san*: waarin men gewoon is te spugen, kwispedoor. *Dodiaan*: wat gewoonlijk wordt meegenomen (op reis), de gewone bagage. *Oagowan*: wat gewoonlijk wordt geroofd, buit. *Dodompa^san*: waar de vogels gewoon zijn neer te strijken. *Totondanan*: die in den regel te huren is, huurling.

Jo tosioegan i adi^s i ated-ondan: en het bed van het kind (hier: bruidegom) worde toch gebracht. *Bo ki Mohinoe nomia-don ko oocndanan i adi^s*: en M. heeft gemaakt een wieg voor het kind. *Jo noroemog-don in dodangoian*: toen is gebroken het bord waarin men gewoon is sago te bakken. *No^olagoei-don i intau toea minaja^s kon dodapoegan^o*: gevluht is die man, gaande naar zijn zoutbranderij. *Minaja^s in sia in totapocan ing kapal*: hij is gegaan naar de gewone ankerplaats der schepen. *Dika-pa sin deeman-bi^s totabocan-naton i naa*: voorloopig mag het nog niet, want dit is heusch onze erfgrond niet. *Bo kadera boelawan lolito^san i adi^s inta toea*: en een gouden stoel was de gewone zitplaats van dat kind. *Maja^s monag, lolito^sn sikajoe Patoali moena*: naar beneden gaande, (dan) zit er in den regel een antieke Patoali-doeck. (Hier is sprake van een stapel bruid-schat-goederen, die een voor een worden opgenoemd; het „naar beneden gaande” dus niet letterlijk op te vatten). *Pinolabot-don pinongi-omonik i loemad in dodiaan^o*: (hij) is met zijn gewone bagage den kortsten weg gegaan (hij) is er mee boven langs het tuindorp gegaan. *Kabalo inta dodatogan*: een paard dat gewoonlijk wordt bevracht, lastpaard. *Na^stongkai i lo^oocanan*: gelijk iets dat gewoonlijk geleend wordt, leengoed. *Adi^s inta naa dia^s totoro^san, si motapoel*: dit kind, daar behoef (ik) niet doorlopend boos op te zijn, want het is lief. *Bajongan in totondeagaan*: allen die in den stand der jonge dames bevestigd moeten worden, waarvoor de plechtigheid *monondeaga* nu

eenmaal wordt gehouden. *noponingkoel-don in dodeangowan kom bajongan i intau inta tajoekan toea*: (de priester) heeft de spanlat (waarop hij gewoon is zijn vingers te spannen) doen aanraken al de menschen ten behoeve waarvan de plechtigheid *monajoek* moet plaats hebben. *Nobali^s-don takit ooendaman*: (hij) is geworden een geest aan wien geregeld geofferd wordt.

Dia^s-pa-bi^s lalat iakoei inoendaman ko i Ponoe^s-insingon: heusch nog nooit is geofferd aan P. ten behoeve van mij. *Toeang, kadera inta naa dia^s-pa lalat ilolitoe^s an-nami ata naa, intau moıntok*: heer (vorst), deze stoel is nog nimmer bezeten door ons, deze slaven, (die) kleine (geringe) menschen zijn. *Kabałonja dia^s-pa lalat dinodatogan i mobogat*: zijn paard is nog nooit met iets bevrucht geweest dat zwaar was.

Laig: tuinhut; *lolaigan*: zooiets als een tuinhut, een boschhut voor tijdelijk verblijf plus opengekapte omgeving. *Baloı ko lipoe^s im pinomiadon lolaigan, dongka kobaja-baja^s an*: het huis in het dorp, dat heb (je) tot een boschhut gemaakt, slechts nu en dan kom je er. *Toga^s*: oerlamp, harsflambouw; *totoga^s an*: een olielamp, zooiets als een *toga^s*, of: waarin een soort *toga^s* aanwezig is. *Boera^s*: schuim; *boboera^s an*: erg beschuimd, met schuim er op. *Jo ngioengē im boboera^s an-don*: en zijn neus die was met schuim bedekt, daar kwam voortdurend het schuim uit. *Boeboel*: haar van beesten, veeren, ook: haar op het lichaam, schaamhaar; *boboebœlan*: zwaar behaard op het lichaam, of: in den regel behaard. *Pogotē i na^s pogot i intau, tonga^s awakē im boboebœlan*: zijn gezicht, dat is als het gezicht van een mensch, maar zijn lichaam dat is geheel (zwaar) behaard. *Kita intau, ojoeon doman in totanda^s an i mopocja pinomaja^s morondi^s*: wij menschen, er zijn er die gewoonlijk een moedervlek hebben, die rood of zwart is. *Tongit*: stank. *Ijokkoe in dia^s-bi^s totongitan na^s ijok-monimoe*: mijn oksels stinken niet voortdurend (zijn niet gewoon stank af te geven) zooals jullie oksels.

Moolad: breed. *Dalan inta naa ooladan, si mokidit*: het is noodig (behoorlijk) dat verbreed wordt deze weg, want (hij) is smal. *Molongo^s*: vet. *Aka ko inako^s, lolongo^s an-pa in sapi inta nion, sin totoeoe moroetoek*: als (zij) van mij was, dan zou (ik) die koe eerst heel wat vetter laten worden, want (zij) is erg mager. *Molantoed*: hoog. *Jo lolantoedanpa-bi^s i laig inta naa*: het is waarlijk wenschelijk nog wat hooger te maken deze tuinhut. *Moloben*: groot. *Manoek loloben-an-pa-bi^s bo irata^s*: de kip (die ik) warempel nog grooter

wilde laten worden (aan wie nog een behoorlijke dosis grootte had behooren te worden bijgebracht), die is geslacht.

Bobajowan: twist. *Totontolan*: ontevredenheid, kopperij. *Oïmpongan*: boosheid, negeering. *Oëmpengan*: schimpscheut, belediging. *Oosilan*: hooghartige, onheusche behandeling. *Kokantangan*: verlovig. *Totali^san*: bruidschatterij. *Totabian*: liefde. *Dodamean*: vrede.

HOOFDSTUK IV.

Telwoorden.

De telwoorden worden hier door ons verdeeld in: Hoofdtelwoorden, Hulp-, Rang-, Verzamelende-, Vermenigvuldigende-, Verdeele-, Gebroken getallen en rekenkundige benamingen, Onbepaalde- en Vragende telwoorden.

§ 227. Hoofdtelwoorden.

- 1, *inta^s* (*tongo*, *tobatoe^s*, *mita^s*),
- 2, *doea^s* (*dojowa^s*, *dorowa^s*, *dejowa^s*),
- 3, *toloe^s*,
- 4, *opat*,
- 5, *lima*,
- 6, *onom*,
- 7, *pitoe*,
- 8, *oealoe*,
- 9, *sio^w*,
- 10, *poeloe^s*,
- 11, *mopoeloe^s* *bo mita^s*,
- 12, *mopoeloe^s* *bo dojowa^s*,
- 13, *mopoeloe^s* *bo toloe^s*,
- 14, *mopoeloe^s* *bo opat*,
- 15, *mopoeloe^s* *bo lima*,
- 16, *mopoeloe^s* *bo onom*,
- 17, *mopoeloe^s* *bo pitoe*,
- 18, *mopoeloe^s* *bo oealoe*,

- 19, *mopoeloe^s bo siow,*
- 20, *dojowa no poeloe^s,*
- 21, *dojowa no poeloe^s bo mita^s,*
- 22, *dojowa no poeloe^s bo dojowa^s,*
- 23, *dojowa no poeloe^s bo toloe^s,*
- 24, *dojowa no poeloe^s bo opat,*
- 25, *dojowa no poeloe^s bo lima,*
- 30, *toloe no poeloe^s,*
- 31, *toloe no poeloe^s bo mita^s,*
- 32, *toloe no poeloe^s bo dojowa^s,*
- 33, *toloe no poeloe^s bo toloe^s,*
- 40, *opat no poeloe^s,*
- 41, *opat no poeloe^s bo mita^s,*
- 42, *opat no poeloe^s bo dojowa^s,*
- 43, *opat no poeloe^s bo toloe^s,*
- 50, *lima no poeloe^s,*
- 51, *lima no poeloe^s bo mita^s,*
- 52, *lima no poeloe^s bo dojowa^s,*
- 53, *lima no poeloe^s bo toloe^s,*
- 60, *onom no poeloe^s,*
- 64, *onom no poeloe^s bo opat,*
- 70, *pitoe no poeloe^s,*
- 75, *pitoe no poeloe^s bo lima,*
- 80, *oeloe no poeloe^s,*
- 86, *oeloe no poeloe^s bo onom,*
- 90, *siow no poeloe^s,*
- 97, *siow no poeloe^s bo pitoe,*
- 100, *mogatoet,*
- 101, *mogatoet bo mita^s,*
- 102, *mogatoet bo dojowa^s,*
- 103, *mogatoet bo toloe^s,*
- 110, *mogatoet bo mopoeloe^s,*
- 111, *mogatoet bo mopoeloe^s bo mita^s,*
- 112, *mogatoet bo mopoeloe^s bo dojowa^s,*
- 120, *mogatoet bo dojowa no poeloe^s,*
- 130, *mogatoet bo toloe no poeloe^s,*
- 140, *mogatoet bo opat no poeloe^s,*
- 150, *mogatoet bo lima no poeloe^s,*
- 155, *mogatoet bo lima no poeloe^s bo lima,*
- 161, *mogatoet bo onom no poeloe^s bo mita^s,*

- 172, *mogatoet bo pitoe no poeloe^s bo dojowa^s,*
 183, *mogatoet bo oealoe no poeloe^s bo toloe^s,*
 194, *mogatoet bo siow no poeloe^s bo opat,*
 200, *dojowa no gatoet,*
 201, *dojowa no gatoet bo mita^s,*
 222, *dojowa no gatoet bo dojowa no poeloe^s bo dojowa^s,*
 300, *toloe no gatoet,*
 333, *toloe no gatoet bo toloe no poeloe^s bo toloe,*
 400, *opat no gatoet,*
 500, *lima no gatoet,*
 600, *onom no gatoet,*
 700, *pitoe no gatoet,*
 800, *oealoe no gatoet,*
 900, *siow no gatoet,*
 999, *siow no gatoet bo siow no poeloe^s bo siow,*
 1000, *tongo riboe,*
 1001, *tongo riboe bo mita^s,*
 1100, *tongo riboe bo mogatoet,*
 1500, *tongo riboe bo lima no gatoet,*
 2000, *dojowa no riboe,*
 3000, *toloe no riboe,*
 3333, *toloe no riboe bo toloe no gatoet bo toloe no poeloe^s bo toloe^s,*
 4000, *opat no riboe,*
 9999, *siow no riboe bo siow no gatoet bo siow no poeloe^s bo siow,*
 10000, *mopoeloe^s no riboe, tongo raban,*
 20000, *dojowa no raban,*
 50000, *lima no raban,*
 90000, *siow no raban,*
 98765, *siow no raban bo oealoe no riboe bo pitoe no gatoet bo onom no poeloe^s bo lima,*
 100000, *mogatoet no riboe, tongo maliong,*
 543216, *lima no maliong bo opat no raban bo toloe no riboe bo dojowa no gatoet bo mopoele^s bo onom,*
 1000000, *tongo riboe no riboe, mopoele^s no maliong,*
 3000000, *toloe no poeloe^s no maliong,*
 4567893, *opat no poeloe^s bo lima no maliong bo onom no raban bo pitoe no riboe bo oealoe no gatoet bo siow no poeloe^s bo toloe^s,*

666666, *onom no poeloe^s bo onom no maliong bo onom no raban
bo onom no riboe bo onom no gatoet bo onom no poeloe
bo onom.*

Inta^s beantwoordt geheel aan ons „één” bij het tellen, maar zoodra aan een tiental, honderdtal enz. „één” wordt toegevoegd, wordt van *inta^s* geen gebruik meer gemaakt, doch van *mita^s*. Zie 11, 21 enz.

Tongo wordt gebruikt bij maatwoorden of die als zoodanig dienst doen en duidt aan, dat bedoelde maat of hoeveelheid geheel of volledig is: één vol.

Tobatoe^s geeft te kennen: één ding (mensch, dier, plant), één exemplaar, ook: een zekere, een ander, de eene, de andere. Daar *batoe^s* als hulptelw. voorkomt, is het wel duidelijk, dat *to-* hier aan ons én beantwoordt en *batoe^s* aan bijv.: exemplaar.

Doea^s komt evenmin als *inta^s* voor in verbinding met een tiental, honderdtal enz., daar in zulke gevallen *dojowa* (ook: *dorowa* en *dejowa*) gebruikelijk is. Ook zegt men niet bijv.: *intau doea*, maar: *intau dojowa* (*dorowa*, *dejowa*): twee menschen. Voor den verkorten vorm van *doea*, nl. *-da*, *-nda*, zie de Pers. v.n.w., o.a. *kitada*, *kaminda*.

Wat de hamzah (^s) van *doea^s*, *dojowa^s* (*dorowa^s*, *dejowa^s*) en ook *toloe^s* betreft, deze wordt alleen maar gehoord bij het tellen: 1, 2, 3, 12, 13, 22, 23 enz. Zoodra *dojowa* en *toloe* een ander woord bepalen, wordt geen hamzah meer gehoord, dus: *mopoeloe^s bo dojowa^s*, 12, maar: *dojowa no poeloe^s*, twee tientallen, 20; *toloe^s*, 3, maar: *intau toloe*: drie menschen.

Het woordje *no* bij een veelvoud van een tiental, honderdtal enz. is weer te geven met ons: stuks, heele, volledige bijv.: *toloe no poeloe^s*: drie stuks of drie volledige tientallen; *opat no gatoet*: vier heele honderdtallen, vier hoopen van honderd. Ook bij andere, door een getal bepaalde, maatwoorden wordt dit *no* gebruikt (zie beneden). (Dit *no* is in beteekenis geheel gelijkwaardig aan het Ton-temb. nga. Zie Sprkk. Tont. blz. 58, 115 v.v.).

Het *tongo maliong*: 100,000, is wel een verbastering van ons: één miljoen, en toont tevens wel aan, dat men oorspronkelijk hier niet met dergelijke groote getallen rekende. Ook tegenwoordig is dit nog allesbehalve dagelijksch werk voor iedereen. De bovenstaande zeer groote getallen zijn dan ook vooral vermeld om te doen zien, dat ze in het Bol. M. kunnen worden overgezet.

Eenige voorbeelden van het gebruik van *tongo* en *no*.

In § 158 werden reeds enkele voorbeelden van het gebruik van *tongo* gegeven. We voegen daaraan hier de ondervolgende toe, die we zooveel mogelijk van *no*-voorbeelden vergezeld doen gaan, terwijl we ons tevens veroorloven eenige maatwoorden in te lasschen, waarbij een telwoord minder gebruikelijk is.

Soms wordt *tongo* wel verkort tot *to*: *to simpa!* voor *tongo simpa!*: één (oog, arm, been enz.; *simpa!* is hulptelw.); *to jopa* voor *tongo jopa*: één vademlengte. Is de eerste lettergreep van het gebruikte maatwoord *go-*, dan wordt *tongo* wel gehoord als *tong*: *tong gobii* voor *tongo gobii*: één nacht.

Tongo logoe^s: één vingerlid (dik, diep, lang); *dojowa no logoe^s*: twee vingerleden dik enz.

Tongo ponanga!: één vingerlengte; *dojowa no ponanga!*: twee vingerlengte.

Tongo jangow: één span (lengte, lang), d.w.z. tusschen duim en middenvinger; *toloe no jangow*: drie span (lang).

Tongo sikoe, ook: *tongo tombikoe*: één ellebooglengte (van middenvinger tot elleboog); *opat no sikoe (tombikoe)*: vier ellebooglengten.

Tongo totaang: één lengte van middenvinger tot tweeden schouder. *Lima no jopa*: vijf vademlengten.

Tongo loliod, lolampang, lolandoek: één voet, voetstap, sprong (breed, ver).

Bij de volgende maten schijnt een telw. minder op zijn plaats te zijn: *dojot im boeok*: haarbreedte; *dopot in tondoïsik*: pinkbreedte; *dojot ing ki ina^s i lima*: moeder-van-de-handbreedte (duim-); *dojot in tononoejoe^s*: vingerbreedte (letterlijk: wijsvingerbreedte); *dojot im palad i lima (in siol)*: handpalmbreedte (voetzoolbr.). *Baroengonmakow im batoe i jajoe^snja*: een steenworp ver, (zoover als) wordt gegooid een steen is de afstand ervan. *Koeokon in tantoeang i jajoe^snja*: een schelproep ver, te beroepen met een schelp de afstand ervan. *Tongkana^s in tata^san ing goerangēā (i mongoadi^s) i jajoe^snja*: zoo ongeveer als wordt beroepen (in het bosch op de jacht) door een volwassene (door kinderen) is de afstand ervan.

Tongo londoe^s im patoeng: één bamboegeledinglengte. *Londoe^s* wordt ook wel gebruikt voor vingerlid en in het algemeen voor „geleding”.

Tongo bontang: één hekbamboelengte (het dunne boveneind is er dan afgeslagen); *toloe no bontang*: drie hekbamboelengten.

Tongo pāl: één paal (ruim 1½ K.M.) lengte. Tegenwoordig is het *kilo* (voor kilometer), *siow no kilo*: negen K.M. ver.

Voor „kabajalengte”, „rivierbochtlengte”, zie § 158.

Inhoudsmaten:

Tongo jojangkom: één handvol, het door de hand omslotene; *toloe no jojangkom*: drie handenvol. *Tongo totamad*: zooveel als in één opgehouden hand kan. *Tongo kokamol*: een volle greep, (het puilt tusschen de vingers uit, dus meer dan *jojangkom*).

Tongo popoejoet: zooveel als in één keer met de vingertoppen kan worden beet gepakt.

Tongo jojakoep (*rorakoep*): zooveel als men met beide handen in één keer kan omvatten; *lima no jojakoep*: vijf zulke hoeveelheden.

Tongo totopa^s: één hap, beet, één mondvul. *Tongo popoetok*: één mondvul (meer dan *totopa^s*).

Tongo oeka^s: één kokosdopvol; *onom no oeka^s*: zes kokosdoppenvol.

Tongo biko^s, *koejon*, *kodapa*, *kompe^s*, *gantang*, *tandai poeot*, *batoeng*, *tampokan*, *kojang*: één kleine kookpot (vol), kookpot, mandje, sirihmandje, mand, waterbamboe, palmwijnbamboe, rijstvat, groot rijstvat, zeer groot rijstvat.

Vlaktematen:

Voor eenige woorden, die een soort vlaktemaat te kennen geven, en voor de daarbij voorkomende afleiding met het suffix *-an*, zie § 158 en § 190.

Tijdmaten:

Tongo kokiap: één oogwenk. *Toloe no singgai*: drie dagen. *Lima no gobii*: vijf nachten. De woorden *singgai*, *gobii*, *boelan*, *tāōng*, dag, nacht, maand, jaar, werden reeds vermeld in § 158. Voor de verschillende fasen der maan, zie vermenigvuldigende telw., § 231.

Tongo pajoi: één rijstjaar; *dojowa no pajoi*: twee rijstjaren. Daar men hier alleen droge rijstvelden kende en dus eens per jaar rijst plantte, is *pajoi* hier vrijwel gelijk te stellen met ons jaar, hoewel er tusschen planten en oogsten slechts 5—6 maanden verlopen. Wil men dan ook bepaald dezen termijn aanduiden, dan zegt men: *tongo tāōng im pajoi*. De tijd, die verloopt tusschen het maisplanten heet dan: *tongo taong in toigoe* (± 4 maanden). Volgens een bejaard zegsman kende men hier vroeger het woord *tāōng*: jaar, nog niet. Of dit juist is en dit woord uit het Maleisch overgenomen zou zijn, wagen wij niet te beslissen.

Voor eenige andere tijdmaten, als: pruimtijd-duur, kooktijd-duur, zie beneden bij *Tobatoe*^s en § 231.

Hier laten we nog eenige tijdsbepalingen volgen, die verschillende tijden van dag en nacht aanduiden:

Moniar im pomataan: het oosten begint te lichten.

Moboenanang: als het licht begint te worden; meer gebruikelijk: *moboena-boenanang*: zoo omstreeks het aanbreken van den dag, nog heel vroeg, tot $\pm$ half zes.

Motona-tonawang (and. *motona-tonang*): even later dan $\pm$ half zes, de kippen gaan al van stok.

Dolo-dolom mododop: 's morgens heel vroeg, als het nog donkerig is, (de zon is er nog niet uit); *dolo-dolom-monik*: tot $\pm$ half zeven.

Momocka^s *in singgai*: de zon komt op, is aan het opkomen. (De volledige uitdrukking voor zon is *mata in singgai*).

Moniar in singgai: het eerste stralen der zon, de zon zelf is nog achter de bergen, of er nog niet geheel uit, maar haar stralen dringen reeds tusschen de bergtoppen door, tot $\pm$ half zeven.

Monindar in singgai: de zon schijnt, haar stralen dringen nu overal door, tot $\pm$ zeven uur.

Ai-monakod in singgai: de zon is al aan het klimmen, tot $\pm$ acht uur.

Mojołomboi-don im ponakodan in singgai: tot op de helft het klimmen der zon, $\pm$ negen uur. (*Ponakodan* ook: stijgplaats, stijgtijd). *Nojołomboi-don im ponakodan in singgai*: al reeds (goed) tot op de helft het klimmen der zon, negen uur of er even over (in geen geval meer voor negenen).

Noilioe-don ko jołomboinja im ponakodan in singgai: al tot over de helft ervan is de zon op (haar) stijgbaan gevorderd, $\pm$ 10 uur.

Mogajow-don mooetoe in singgai: het gaat naar het hoogste punt van de zon toe, $\pm$ elf uur.

Mooetoe in singgai: de zon komt in het zenith, bijna twaalf uur.

Nooetoe in singgai: de zon is in het zenith, twaalf uur.

Voor den warmsten tijd van den dag, van $\pm$ elf tot twee uur, wordt *motoen singgai* gebruikt, wat geen betrekking zou hebben op de plaats der zon, maar alleen op de warmte en het felle licht. Het wil ons voorkomen, dat deze uitdrukking echter niet anders is dan een samentrekking van *mooetoe in singgai*.

Nologit-don in singgai: de zon is al over het zenith heen, tot $\pm$ één uur.

Notansi^s *in singgai*: de zon is (eeen weinig) schuin, tot $\pm$ half twee.

Ai-monilig in singgai: de zon begint al te dalen, tot bij drieën.

Mojołomboi-don im poniligan in singgai: tot op de helft het dalen der zon, $\pm$ drie uur. *Nojołomboi-don im poniligan in singgai*: al reeds (goed) tot op de helft het dalen der zon, het is wis en zeker al drie uur of er even over.

Noilioe-don ko jołomboinja im poniligan in singgai: reeds tot over de helft ervan het dalen der zon (of: is de zon op haar daalbaan gevorderd), $\pm$ half vier.

Ain-doemajag in singgai: de zon wil al geel worden, even na vijf uur; *doemajag-don in singgai*: de zon is al aan het geel worden, dus even later dan *ain-doemajag*. Voor *doemajag-don in singgai* ook gehoord: *singgai im bolai*: tijd van den dag waarop de apen hun nachtleger gaan opzoeken.

Toemojop in singgai: de zon gaat onder; *sinocemojop-don in singgai*: de zon is al onder.

Mołolaboeng: het is aan het avond-worden.

Motojontom: de kippen gaan op stok.

Dołom: avond, nacht.

Noonggot-don kom pinomojongkitan kon toga^s: reeds lang (geleden) de tijd waarop is opgestoken de harslamp, $\pm$ zeven tot acht uur.

Oołoe in sioeg i adi^s: als de kinderen in hun eersten, vasten slaap zijn (het eigenlijke begin v/d. slaap der kinderen) $\pm$ negen tot tien uur. *Oołoe in sioeg i itoi*: als de volwassenen in hun eersten slaap zijn, middernacht, tot ongeveer twee uur.

Pongantog in dołom: middernacht, het hart van den nacht. (*Antog*: kern).

Noilioe-don kom pongantog in dołom: reeds voorbij middernacht, $\pm$ één tot twee uur. Voor deze zelfde tijdsaanduiding wordt ook gehoord: *Pongantog in dołom moroerang*: middernacht is (al) oud, of: aan het oudworden.

Komintan-don nokoekoe^s i manoeck: al één keer hebben gekraaid de hanen 3—4 uur; anderen: $\pm$ één uur. Eerstbed. rekenen het middernachtelijk gekraai niet mee.

Kodoea-don nokoedoe^s i manoeck: reeds twee keer hebben de hanen gekraaid, $\pm$ half vijf; anderen: $\pm$ half drie, half vier.

Kotołoe-don nokoekoe^s i manoeck: al driemaal hebben de hanen gekraaid, $\pm$ vijf uur; anderen: $\pm$ vier uur, half vijf.

Morogot ing koekoe^s i manoeck: het gekraai der hanen gaat onafgebroken door, de nieuwe dag is al aangebroken, even voor half zes.

Zij, die dicht bij het bosch wonen en met de vogelwereld zijn

vertrouwd, gebruiken voor het aanbreken van een nieuwen dag nog de volgende termen: *Ai-nongngoengkoeng*: de koengkoeng-vogel laat zich al hooren; *ai-mongngoelo-koelow*: de koelo--koelow-vogel laat zich hooren; *mongasisik*: de kasisik-vogel laat zich hooren.

Bovenstaand lijstje is niet volledig. Zoo hoort men bijv. ook voor het aanbreken van den dageraad: *momoeke^s i alang* en *bagoe soeboe* (Arab. soeboeh: dageraad). En dan kan door het vervangen van *mo-* door *no-* en door gebruikmaking van *ai-*, *-don*, en *aindon* (zie Bijv. van tijd, § 252) nog de noodige nuanceering in vele van de reeds genoemde tijdsbepalingen worden aangebracht.

Eenige zinnen ter toelichting van *tobatoe^s*.

Ojoeon im baloi tobatoe^s, jo tonga^s toloc i oiginja: er is een zeker huis, slechts drie zijn de palen ervan. (Een kookpot op de haardsteen). *Koonggotē dega^s kinoloetoē^s an ing kaanon i intau tobatoe^s*: de duur ervan is ongeveer de tijd waarin gaar kan worden het eten voor één persoon. *Ojoeon i intau tobatoe^s*: er is een zeker iemand, er is iemand. In geheel dezelfde beteekenis wordt door anderen gebruikt: *Ojoeon (in) tobatoe^s i intau*: er is één van de menschen, iemand die tot de menschen behoort. *Ojoeon i intau tobatoe^s, domokon dia^s motaau*: er is een zeker iemand, als men hem wil beetpakken kan het niet (niet mogelijk). (De wind). *Ojoeon in tobatoe^s i intau, baloinja motajak kong kaanonē*: er is een zeker iemand, zijn huis zoekt zijn eten. (Een spin). *Onda in tobatoe^s?* waar is de ander? (De eene heb ik wel, maar waar is de andere?) *Tobatoe^s ing ko naa, tobatoe^s ing kon toea*: de eene die moet hier, de andere die moet daar. *Tobatoe^s in dia^s*: niet één is er, niemand is er. *Oempaka tobatoe^s bo dia^s*: zelfs één is er niet, ook niet één is er. *Tobatoe^s-mai imoikow nion*: de een of ander van jullie daar. (Voor den invloed van *-mai* op een telwoord, zie beneden).

Voor herhaling van *tobatoe^s*, zie het laatste gedeelte van § 195.

Eenige zinnen ter toelichting van andere telwoorden.

Kabalo DOJOWA jo takoian i intau tobatoe^s: twee paarden en (die) worden bestegen door één mensch. (Een paar schoenen). *Ojoeon in tabang DOJOWA* (and.: *DOJOWA tabang*), *aka sambokon ing ki togi tabang jo loemebet*: er zijn twee vijvers, als de eigenaar van de vijvers wordt geslagen, stroomen ze over. (De twee oogen). *DOJOWA im boea^s*,

kojogot maja^s jo lima i intau i motomoe: twee van den stand der freules, terwijl (zij) onderweg zijn worden zij door vijf (van het geslacht der) menschen afgehaald. (Het schoonmaken van den neus). Dit zelfde raadsel in anderen vorm: *Mamonag in dojowa, abatan i lima*: twee gaan naar beneden. (zij) worden beetgepakt door vijf. *Na^s koba-jong im babaan i intau dojowa*: gelijk de hoeveelheid van een rugvracht van twee menschen. *Dega^s diaan (boeton) i intau-mai toloe*: wellicht is het te brengen (op te lichten) door ongeveer drie man. *Dega^s oegoet-on in dojowa-mai ande-ka toloe-mai*: wellicht is (de paal) te sleepen door ongeveer twee of wel door ongeveer drie (man). *Ki inde^s, kon tompigēa opat im poejoengēa*: de moeder, aan haar kant (heeft zij) vier zijn de haarwrongen. (Een soort mandje). *Ojoeon in tobatoe^s i intau, pitoe i matanja*: er is iemand, zeven zijn zijn oogen. (Een fluit). *Toïgoe pitoe pinotaboed kom boeloed pitoe, pitoe-pa doman i agatēa*: zeven mais (korrels) zijn uitgestrooid over zeven bergen, ook zijn er nog zeven over (de rest ervan is ook nog zeven). (De zeven dagen der week). *Gakapon in toloe i lobenēa*: te omarmen door drie (man) de grootte ervan. *Nokirata^s i manoe k mopoeloe^s-mai*: heeft laten slachten kippen ongeveer tien (of: ruim tien). *Mopoeloe^s-mai bo lima i inogoinja*: ongeveer vijftien heeft hij er gegeven. *Manoe kēa toea dega^s dojowa-mai no poeloe^s in toina*: die zijne kippen wellicht zijn er ongeveer twintig hennen. *Inoe koer-monag im pajoinja, dega^s mogatoed-mai*: zijn rijst is gemeten, ongeveer honderd (blik). *Toïgoe-nami kon tāōng inta naa siow-mai no riboe, ko imonia in tongo raban-mai*: onze mais in dit jaar (bedraagt) ongeveer negen duizend (kolven), bij hen is ongeveer tien duizend.

Bij bovenstaande telwoorden maakt *-mai* het getal wat vluchtig: zoo ongeveer, 't haalt wel, 't komt wel tot; vaak is het niet minder dan het genoemde getal, maar meer, en kan dan ook meermalen met „ruim” worden vertaald. Zie verder voor *-mai* § 251.

De tot hiertoe gegeven voorbeelden mogen voldoende zijn om aan te toonen: 1e, dat de telwoorden zoowel bijvoegelijk als zelfstandig kunnen voorkomen; 2e, dat de gewoon bijvöegelijk gebruikte telw. achter het bepaalde woord worden geplaatst; 3e, dat de voor een substantief geplaatste telw. niet meer als bepalende, doch als bepaalde woorden zijn op te vatten, al moge in de praktijk het verschil door velen ook niet meer worden gevoeld (*Mopoejoet ko intau toloe*: drie menschen requireeren; *toloe i intau i nogoejoet kom balak toea*: drie (van het geslacht) der menschen (dus geen drie trekbeesten) die hebben dien balk gesleept).

Over de — waar mogelijk — genasaleerde *i*, die aanduidt dat het volgende substantief met het voorafgaande telwoord in betrekking staat, zie hierover Voornaamwoorden, § 245.

§ 228. Hulptelwoorden.

Hiervan noemen we:

Pangkoi: stam, oorsprong, begin. Dit wordt gebruikt voor boomen, boomstammen die nog in hun geheel zijn, enz. *Kajoe tongo pangkoi*: één boom. *Bango^s lima no pangkoi*: kokospalmen vijf stuks (stammen).

Boenga^s, gebruikt voor langwerpige voorwerpen als: bamboe, touw, rotan, visch, vinger enz. *Aog toloc no boenga^s*: bamboe drie stuks. *Sinsing opat no boenga^s*: slingerplanten (als touw gebruikt) vier stuks.

Batoe^s (zie ook *tobatoe^s*), gebruikt bij het tellen van dieren, vruchten, eieren. *Sapi onom no batoe^s*: runderen zes stuks. *Bango^s mopoe^loc^s no batoe^s*: kokosnoten tien stuks. Daar *bango^s* zoowel voor kokospalm als kokosnoot wordt gebruikt, voorkomt *batoe^s* hier alle misverstand, daar dit aantoonst, dat er slechts van vruchten sprake is. *Natoe siorw no batoe^s*: eieren negen stuks. *Tompinit lima no batoe^s*: tompinit-vruchten vijf stuks.

Pata^s doet dienst bij het tellen van platte dingen als: matten, bladeren, stukken dakbedekking, geldstukken enz. *Boład dojoywa no pata^s*: matten twee stuks. *Daoenā tonga^s tongo pata^s*: zijn bladeren (zijn in het geheel) slechts één blad. *Atop mogatoet no pata^s*: dakbedekking honderd stuks. *Pera tongo pata^s*: één guldenstuk.

Belang wordt gebruikt bij planken. *Dopi^s lima no belang*: planken vijf stuks.

Kajoe wordt gebezigd bij stukken goed, die nog in hun geheel zijn. *Pocsi^s tongo kajoe*: één stuk wit goed (volledig). *Kajoe* beteekent: boom, hout, maar het wil ons voorkomen, dat het hier gebruikte hulpwoord *kajoe* uit het Maleisch is overgenomen.

Mata wordt gebruikt bij scherpe voorwerpen als: zwaarden, messen, naalden, lansen enz., soms ook wel voor ring, maar hiervoor is *siät* toch beter. *Soemala dojoywa no mata*: zwaarden twee stuks. *Pitow opat no mata*: kapmessen vier stuks. *Dodagoem mopoe^loc^s no mata*: naalden tien stuks. *Toengkoedon toloc no mata*: lansen drie stuks. *Bolioeng tongo mata*: één bijl.

Siät wordt gebruikt bij gebogen voorwerpen als: ring, rib, gespleten

rotan, bamboe. (*Mosiät*: rotansplijten). *Sising toloe no siät*: ringen drie stuks. *Toelan ing goetoe tongo siät*: één rib. *Pondot toloe no siät*: rotan drie stukken (gespleten). Daar rotan en bamboe in den regel in vieren worden gespleten, tenminste de pondot, die voor het aanhechten van dakbedekking moet dienen, beteekent *toloe no siät* hier tevens drie vierde deelen.

Simpal wordt gebezigd bij oogen, ooren, handen, armen, beenen, pooten. *Mata tongo simpal*: één oog. *Bongolan DOJOWA no simpal*: de twee ooren. *Dolo-dolom siolē opat no simpal*, *motoensinggai DOJOWA no simpal*, *lolaboeng toloe no simpal*: 's morgens zijn beenen zijn vier stuks, 's middags twee stuks, 's avonds drie stuks. (Dit is een gedeelte van een raadsel, waarmee wordt gedoeld op den mensch, die als kind op handen en voeten kruipt en zich bij het oudworden met een stokje moet behelpen).

Politoe^s (*litoe*^s: zitten), hiermee worden geteld bolgewassen en planten die zich door haar wortelstok vermeerderen, dus gauw een heele verzameling vormen: uien, bamboestoelen, suikerriet-, kurkema-, gember-, planten enz. *Jantocna*^s *tongo politie*^s: één uienplant. *Āog mopoeloe*^s *no politie*^s: bamboe tien stoelen.

Als hulptelw. fungeeren ook de vroeger vermelde woorden: *paanan*, *kawang*, *magakan*, *lontadan*, *aparan*, *bambanan* en de met -an samengestelde in § 158 en elders vermelde.

Topi^s gebruikt men bij het tellen van pisangtrossen, *simpoengoi* voor aartrossen, *simpoegoer* voor vruchttrossen, *lai* voor een tros vruchten van den kokos- en pinangpalm. *Tagin toloe no topi*^s: pisang drie trossen. *Pajoi pitoe no simpoengoi*: rijst zeven aartrossen. *Lantat lima no simpoegoer*: lansa-vruchten vijf trossen. *Bango*^s *tongo lai*: één tros kokosnoten.

Bogot: binden, doet dienst bij dingen die bij elkaar gebonden zijn. *Kajoe tongo bogot*: één bundel hout (takkenbos bijv.). *Pajoi tongo bogot*: één bos rijst.

Boejoen: oude pinangnoot, wordt gebruikt bij kluwens touw, garen. *Loebid tongo boejoen*: één kluwen touw. *Siningkoi toloe no boejoen*: garen drie kluwen.

Boetoel: knopen, een knoop in touw of draad leggen, wordt gebruikt voor ingepakte arensuiker. *Goela lima no boetoel*: suiker vijf pak.

Pongko^s: in stukken hakken, wordt gebruikt bij palen, stijlen, stelen, een stuk touw, en in het algemeen voor dingen die een deel van iets uitmaken. Een paal, stijl, steel enz. ziet een Mongondower

dadelijk als deelen van een boomstam. *Oïgi mopoełoe*^s *bo onom no pongko*^s: huispalen zestien stuks. *Poełoe im pasol dojowa no pongko*^s: graafwerktuigstelen twee stuks.

Poetol: breken, wordt ook voor stukken van iets gebruikt, maar voor kleinere dan bij *pongko*^s en vooral bij afgebroken stukken. *Tatak*: afhakken, doorhakken, wordt weer bij voorkeur bij afgehakte stukken gebezigd. *Kajoe tongo poetol*: een (afgebroken) stuk hout. *Toïgoe tongo poetol*: een (van een kolf afgebroken) stuk mais. *Oeoi dojowa noatak*: rotan twee afgehakte stukken.

Bonsig: breken, wordt ook voor afgebroken stukken gebruikt, maar dan van dingen die heel gemakkelijk te breken zijn, als bijv. gerookte visch, in een bamboe gepropte tabak, sagoe-koek enz. *Dinangoi tongo bonsig*, (*opat no bonsig*): sagoe-koek één afgebroken stuk (vier afgebroken stukken).

Andere woorden waarmee deelen van iets worden geteld zijn: *silai*: deel, *ogai*: stuk, homp; *tambeng*: stuk; kluit; *ijat*: stukje, partje of mootje (van vruchten); *bisi*^s: scheuren, afgescheurd stuk; *jabit*: gering deel van iets; *oegat*: spier, pees, voor deelen van een uienplant bijv., een deel van een *politoe*^s (zie boven); *sinsing*: liaan, gebruikt voor het tellen van de strengen waaruit een touw bestaat; *ising*: voor een deel van een tros pinang-noten. *Dojowa no silai ko inia*: twee deelen voor hem. *Tapoe*^s *tongo ogai*: één brok vleesch. *Boeta*^s *tongo tambeng*: één kluit aarde. *Limoe*^s *tongo ijat*: één partje sinaasappel. *Daing tongo bisi*^s: één afgescheurd stuk sarong. Ook van een stuk sagoekoek wordt *bisi*^s gebruikt, bijv.: *Dinangoi tongo bisi*^s *kaanon i motolocadi*^s, *dia*^s *modait*: een afgerukt stuk sagoekoek wordt gegeten door ouders en kinderen (een heel gezin), het raakt niet op. (De tong). *Nogaat-don kon tongo jabit*: (hij) heeft ervan afgescheiden één klein stukje (van een stukje grond bijv.), het is o.z.t.z. niet de moeite waard er over te spreken. *Na*^s *jantoena*^s *tongo oegat*: gelijk een deel van een uienplant. Volgens sommigen bestaat een *oegat* uit eenige tegen elkaar aangelegene bolletjes, die door een gezamenlijk schilletje omgeven zijn, zoodat *tongo oegat* zowel een deel van iets als een verzamelde eenheid vertegenwoordigt; volgens anderen is *tongo oegat* alleen maar één niet meer te deelen bolletje. In het juist gegeven spreekwoord treedt vooral de eenheid op den voorgrond, want dit doelt op elkaar zeer nastaaende familieleden. De beteekenis van op-zich-zelf-een-geheel-vormend komt ook heel goed uit in: *pajoi tongo oegat*, rijst één korrel; *toïgoe tongo oegat*: één maiskorrel. *Jo dojowa-don no sinsing i nobontat*: al twee strengen

van het touw zijn gebroken. *Mama^s-an tongo ising*: één deel van een tros pinangnoten.

Van de tot nu toe genoemde hulptelw., waarmee deelen van een geheel worden geteld, zijn de daardoor te kennen gegeven gedeelten even onbepaald als ons: brok, stuk, klomp, kluit enz. De volgende duiden meer begrensde deelen aan: *losi*: spijten, voor gespleten of gehalveerde dingen; *botak*: scheuren, eveneens voor gehalveerde dingen; *tangkoep*: bijpassende of bijbehorende helft, wederhelft, gebruikt voor halve stukken arensuiker; *ogi^s*, gebruikt voor een halve tros pisang; *silad* (*mosilad*: pinang spijten, *tosilad*: mes) gebruikt voor $\frac{1}{4}$ pinangnoot. Zie ook het bovengien. *siät*, gebruikt voor $\frac{1}{4}$ rotan. *Kajoe tongo losi*: één halve boom. *Bango^s tongo losi*: één halve kokosnoot. *Tongo botak i jopa*: één helft van een vadem. *Tongo botak im pera*: de helft van een gulden, d.w.z. de waarde van f 0.50. Voor één halveguldenstuk wordt gehoord: *pera tongo botak*. *Goela tongo tangkoep*: één half stuk suiker. (De arensuiker wordt bij het bereiden in kokosdoppen gegoten, waardoor men halfbol-vormige stukken krijgt, die op elkaar passen en waarvan er steeds twee tezamen in een blad worden gewikkeld om aldus bewaard of verkocht te worden). *Goela lima no tangkoep*: suiker vijf losse halve stukken. *Mama^san toloe no silad*: pinangnoot drie vierdepartjes. *Dongka tongo silad i mama^san ing kom botoetoekeoc*: slechts $\frac{1}{4}$ pinangnoot (heb ik) in mijn tasch. Hier het één vierdepartje niet al te letterlijk nemen. Ook moeten we het één vierde pinangnoot niet als wiskunstig zuiver opvatten. Men is echter nu eenmaal gewoon een pinangnoot in vieren te snijden. *Tagin tongo ogi^s*: pisang één halve tros.

Wel onnoodig te zeggen, dat het hier boven gegeven lijstje van hulptelwoorden allesbehalve volledig is. Er zijn nog allerlei woorden, die als zoodanig kunnen fungeeren, maar we meenen met de vermelde te mogen volstaan.

§ 229. Rangtelwoorden.

I.

Deze worden gevormd van de hoofdtelwoorden door een *i*-voorslag, welke — waar dit mogelijk is — door een nasaal wordt gevolgd. Deze *i*, die is weer te geven met ons „de” of „het” (zie ook Voorn.w. § 245), zal door ons met het grondwoord aaneen worden geschreven. *indoea*: de tweede, *intoloe*: de derde, *inggotat*: de vierde, *ilima*:

de vijfde, *inggonom*: de zesde, *impitoe*: de zevende, *ioeałoe*: de achtste, *insioiw*: de negende, *impocłoe*^s: de tiende.

(Voor de *ngg* van *inggotat* en *inggonom*, zie § 116, onder 1e, § 126 en 157).

Wanneer deze rangtelw. zelfstandig worden gebruikt, wordt *-nja* of *-tā* (bij gesloten eindlettergreep) dus achtergevoegd, dus: *indocanja*, *intołoenja*, *inggotatā*, enz.: de tweede (ervan), ook: een tweede, de derde (ervan), ook: ten derde, de vierde (ervan), ook: ten vierde, enz.

Voor „de (het) eerste” wordt niet den boven aangegeven regel gevolgd, daar hiervoor geheel andere woorden worden gebruikt, nl.: *inta doengkoel*, *doengkoelon*, *toimbotoe*^s. (Zie hetgeen Dr. N. Adriani opmerkt naar aanleiding van het Tontemb. katare, Sprkk. Tont. blz. 63).

Voor „elfde” wordt gehoord *imita^snja*; het tiental wordt dus weggelaten. Bij „twaalfde”, „dertiende” enz. wordt gehandeld alsof met *imita^snja* een nieuwe reeks van 1—10 is geopend, en men hoort dus: *indocanja*, *intołoenja* enz.

Ki inc inta doengkoel? Wie is de eerste? *Balo i doengkoelon nongko naa*: het eerste huis vanaf hier. *Goba^s toimbotoe^s*: de eerste tuin, d.w.z. waar voor de eerste maal getuind wordt. *Indocanja magi^s ko nion*, *ki inta intołoenja monag*: de tweede kome hier, die de derde is ga naar beneden. *Ko indoea in dołom*: in den tweeden nacht. *Tołoe i mobiag*, *inggotatā i minatoi*: drie die leven, de vierde die is gestorven. *Ki inc inggotatā inamoe tołoe*? Wie zal de vierde van jullie drieën zijn? *Ko intołoe mongo inggotat ing gobii*: in den derden of vierden nacht *Opat no baloian in taliban*, *ilimanja ko limoeik im baloikoe*: vier huizen moet (je) voorbijgaan, het vijfde een beetje in het oosten dat is mijn huis. *Natoe i manoeik lima*, *inggonomā i natoe mołoben*: vijf kippenieren, het zesde dat is een groot ei (van moleo-vogel). *Onom im boboea^san*, *im pitocnja i Mongondow*: zes dat zijn bijwoners, de zevende dat is een (echte) Mongondower. (*Intau boboea^san* is eigenlijk een scheldnaam voor iemand, die gewoon is zijn gevoeg op de aarde te doen, en dus niet in de rivier, volgens Mong. gewoonte. *Boeta^s*: grond, aarde). *Ioelaocnja-pa in dia^s*: de achtste is er nog niet. *Oelaoc ing goerangēā*, *insioiwēā i mongoadi^s*: acht dat zijn bejaarden, de negende dat is een kind. *Onda impoełoe^snja*? Waar is de tiende? *Mopoeloe^s i nołapkoec*, *imita^snja i nołagoei*: tien heb ik er gevangen, de elfde is ontvluucht. *Inggatoetā*: de honderdste.

De rangtelw. worden ook als werkw. gebruikt, bijv. *Inggonom-ai*: maak het zes! maak de zes vol! *Impitoe-ai*: maak het zeven! (Je wilt zes geven, maak er zeven van!). Verder worden ze afgeleid met de verschillende vormen der *mog*-groep (zie § 42 v.v.): *mogindoea*: de tweede worden, op weg zijn om de tweede te worden; *nogindoea*: de tweede geworden; *Pinogindoea*: het tot tweede gemaakte, ten tweede, waarmee het tot tweede is gemaakt. Op dezelfde wijze kunnen ook *into!oe*, *inggotat* enz. worden afgeleid. (In de Meded. v/h Ned. Zend. Gen. 1911, blz. 112 wordt gezegd: *Mogi-* vormt rangtelwoorden. Door het bovenstaande zal wel duidelijk zijn, hoe dit moet worden verstaan). *I moginto!oe in singgai naa*: als het de derde dag wordt (gerekend vanaf) nu. *Noginggotat in singgai*: toen het de vierde dag was geworden. *Dika-pa ikow im pogindoeakoe kaanon*: laat jij maar niet tot tweede worden gemaakt door mij om te worden opgegeten (pas daar maar voor op!). *Oigi inta pinogimpoeloe*³: de huispaal die tot tienden (huispaal) is gemaakt.

II.

Behalve *i*, vormt ook *ko-* rangtelwoorden. (In meerdere verwante talen geschiedt dit door *ka-*). Een met *ko-* gevormd rangtelwoord, hetwelk in den regel zelfstandig voorkomt, geeft verband of een soort eenheid te kennen met de vooraf genoemde dingen. *Kopitoe*: de zevende. wil bijv. vooral zeggen: die het zevental volmaakt, met de voorafgaande zes de eenheid „zeven” vormt. (Zie § 116, vooral onder 6e en de voorbeelden op blz. 432). Het verschil tusschen *ko-* en *i* is inzake vorming van rangtelw. o.i. dan ook vooral dit, dat door *ko-* een veel inniger verband met reeds genoemde dingen wordt uitgedrukt dan door *i*, welke laatste eigenlijk niet meer doet dan rang en volgorde aanwijzen. (Voor de aanwijzende kracht van *i* zie Voornaamw., § 245). *Ko-* geeft echter volstrekt niet allereerst te kennen, dat de vooraf genoemde of bedoelde dingen van dezelfde soort, familie of hoedanigheid zijn — hoewel dit niet uitgesloten is —, maar wel dat deze met het rangtelwoord een eenheid vormen, ze maken bijv. met elkaar het gezelschap uit, vormen tezamen één geschenk, één kudde enz.

*Tobatoe*³ *im pinotaba*³, *kodoea*³ *i sangadi*: de een die is gestuurd, de tweede is het dorpshef, d.w.z.: in het geheel zijn er twee gegaan; de gezondene en het dorpshef vormen één gezelschap, één volledig tweetal. *Toloe no goba*³ *an i inompat*, *koopat in toimbotoe*³: drie stukken tuingrond die zijn beplant geweest, het vierde

wordt voor het eerst bewerkt. De vier stukken grond liggen vlak bij elkaar, vormen één complex gronden. *Opat i mobiaḡ, kolima i minatoi*: vier die leven, de vijfde die is dood. Hier is sprake van leden van één huisgezin of bijv. van jongen uit één nest. Wordt inplaats van *kolima* het met *i* gevormde rangtelwoord *ilima* gelezen, dan is het verband met de voorafgaande vier veel losser. *Boetoeng-ata onom, kopitoe im pangkoinja*: zes borden (een soort), een zevende (ding) is het begin ervan (van dien stapel borden). Hier is sprake van een deel van den bruidschat. De zes borden worden dan op bijv. een antieken doek geplaatst en aldus gepresenteerd. De zeven dingen behoren dus bij elkaar, vormen één geschenk. *Onom in tontaga^snja, kopitoe in tonggina^snja*: zes zijn de traptreden ervan, de zevende is als-de-moeder ervan (nl. het sluitstuk, waaruit de zijanten en de treden als 't ware voortkomen). Ook hier vormen de zeven dingen dus weer één geheel. (Voor *to-* zie § 126). *Pitoe im bobai, kowaḡoe i loḡaki*: (één gezelschap van acht) zeven vrouwen, de achtste is een man. *Oeaḡoe i moboboehoed, kosiow i mogogiboe*: acht die zaaien, de negende (van het clubje) die veegt de gaten dicht. *Sioḡw (no pangkoḡ) im ponindogēā, kopoeḡoe^s i nokoboeat*: negen (boomen, vooral sagoboomen worden hier bedoeld) die hebben een flinken stam (letterl.: waarmee ze staan) de tiende (van het groepje) die is pas met stamvorming begonnen (verheft zich pas).

Bij rangtelw. boven de tien wordt, evenals bij de met *i* afgeleide, het tiental weggelaten, dus voor „de elfde”, „de twaalfde”, „de dertiende” enz. hoort men: *komita^s, kodoea', kotoḡoe'*, enz. *Mopoeḡoe^s i nogoegoet komita^s i porobis*: tien die hebben gesleept, de elfde (van het clubje) was het tweede dorpshoofd. *Mopoeḡoe^s bo mita^s i mododok, kodoea' i mogogoeab*: elf die stampen, de twaalfde die zeeft (want). *Mopoeḡoe^s bo doḡowa i mokokali, kotoḡoe' i mandor*: twaalf die graven, de dertiende is de opzichter.

§ 230. Verzamelende telwoorden.

In de vorige § is gezegd, dat *ko-* bij rangtelw. o.m. duidt op een innig verband met de daaraan voorafgaande getallen. In nog sterkere mate bezit *to-* echter eenheid-te-kennen-gevende kracht. Zoals in § 126 onder 5e is opgemerkt, wil een gerduplicateerd met *to-* afgeleid telwoord zeggen, dat de genoemde hoeveelheid als een eenheid of verzameling van dezelfde dingen is gedacht, te vertalen met ons -tal, ook met: bij --tallen. (Zie de voorbeelden in de zoo juist genoemde § en ook bijv. *totoemaboe*: de gezamenlijke *toemaboe*: rechthebbers

op erfgronden, aan het slot van § 223). Deze zelfde afleiding geeft echter ook te kennen: ieder een ---tal, of: iederen keer een ---tal. (Zie de boven geciteerde §). We kunnen dan ook zeggen, dat *to-* van gereduplicateerde telwoorden zoowel verzamelende als verdeelende telwoorden vormt.

Een ander woord, hetwelk aanduidt dat de door het telwoord genoemde hoeveelheid bij elkaar behoort, is *taja* of *tara*, ook wel *tai*. (Zie hiervoor Pers. v.n.w. § 236). Ook het voorvoegsel *toko-* en de bij verwantschapsnamen voorkomende praefixen *toli-*, *toni-* en *toloe-* hebben „verzamelende” kracht, en in sommige gevallen ook het suffix *-an*. Zie hiervoor respectievelijk § 133, 139, 140, 141, en voor *-an* § 190 onder verzamelwoorden, blz. 237.

Behalve door bovengenoemde affixen, worden verzamelende telwoorden gevormd door volledige herhaling: *dojowa-dojowa*: twee aan twee, bij tweeën; *toloe-toloe*: drie aan drie, bij drieën; *opat-opat*: vier aan vier, bij vieren; *mopoeloe^s-mopoeloe^s*: bij tien; *dojowa-dojowa no poeloe^s*: bij twintigen; *mogatoet-mogatoet*: bij honderden. *Doit inta naa iapon-pa moena lima-lima no sen bo dongka silaion*: dit geldt tel het eerst even vijf bij vijf cent en eerst dan worde het verdeeld. *Kon tongo lipoe^san mopoeloe^s-mopoeloe^s i intau im pinocjoet maja^s in dalan*: in één dorp bij tientallen worden de menschen opgecommandeerd om naar den weg te gaan. *Pajoi tongo goba^san, dia^s noonggot bo nodait, si noriboc-riboc im bongolo^s i modapo^s*: de rijst van een geheelen tuin, niet lang duurt het of die is op, want duizenden rijstdiertjes die eten (ze).

§ 231. Vermenigvuldigende telwoorden.

De vermenigvuldigende telwoorden worden gevormd van de hoofdtallen door voorvoeging van *ko-*.

Voor „eenmaal” wordt echter niet gehoord *koïnta^s*, maar *komintan*, hetwelk ook beteekent: eens, eens op een keer, alles, alles in eens, alles bij elkaar genomen.

Kodoea, *kotoeloe*, *koopat*, *kolima*, *koonom*, *kopitoe*, *kowa^sloe* (*kolalo^s*), *kosio^sw*, *kopoeloe^s*, tweemaal, driemaal, viermaal, vijfmaal, zesmaal, zevenmaal, achtmaal, negenmaal, tienmaal. (Wanneer *ko* voor *ocaloe* is gevoegd, wordt meer de *w-* dan de *oe-*klank gehoord, terwijl men van anderen weer een extra zware *l* te hooren krijgt). Bij voorvoeging van *ko-* voor getallen, die met *mo-* zijn gevormd, valt dit *mo-* weg, dus: *kopoeloe^s bo mita^s*: elfmaal; *kopoeloe^s bo dojowa^s*: twaalfmaal; *kogatoet bo toeloe^s*: honderd en driemaal;

kogatoet bo opat: honderd en viermaal. Bij een veelvoud van een tiental, honderdtal enz. wordt *ko-* zonder meer voorgevoegd: *kodojowa no poeloe*^s: twintigmaal; *kodojowa no poeloe*^s *bo lima*: 25-maal; *koopat no poeloe*^s: 40-maal; *kowałoe no poeloe*^s: 80-maal; *kotołoe no gatoet*: 300-maal; *kolima no gatoet bo onom no poeloe*^s *bo pitoe*: 567-maal; *kolima no riboe*: 5000-maal.

Dega^s *kodoca-pa-mai pomama*^s *ing koonggotēā*: ongeveer tweemaal een pruimtijd is de duur ervan. Ook: *Kodoca kinoloetoe*^s *an im pomama*^s *ing koonggotēā*: tweemaal den tijd waarin gaar wordt een pruim is de duur ervan. (Een tijdsduur van $\pm$ 20—30 minuten). *Pokiboeat kodoca kotołoe-mai*: er wordt verzocht (de deur) te openen twee of driemaal. *Kotołoe-don inatoka ing goba*^s *inta naa*: al voor den derden keer is deze tuin bezaaid (met rijst). *Bo bałoe*^s *an kotołoe mongo kolima-mai*: en (zij) worden beschreeuwd (gelukgewenscht) driemaal of ongeveer vijfmaal. *Dega*^s *kolima-mai mogogai bo modapot*: ongeveer vijf keeren rusten (onderweg) voor men er is. (Afstandsmaat). *Aindon kopoeloe*^s *noioeik in taba*^s: reeds tienmaal is de afgezant naar het oosten geweest (gezonden).

Wil men te kennen geven: in het geheel éénmaal, tweemaal, driemaal, enz., dan bezigt men: *tokomintan*, *tokodoea*, *tokotołoe*, enz. Zie hiervoor § 133.

In § 227 werden vooral onder *tongo* de noodige maten en tijdsbepalingen genoemd. We willen daaraan hier nog de maanphasen toevoegen.

1. *Tabontasi* (and. *babontasi*) en *komintan ontong* worden gebruikt voor nieuwe maan; het eerste woord geeft te kennen, dat het nog niet zeker is of de nieuwe maan al dan niet te zien is; de tweede uitdrukking zegt: voor den eersten keer te zien.
2. *Kodoea ontong*: voor den tweeden keer te zien.
3. *Kotołoe ontong*: voor den derden keer te zien.
4. *Koopat ontong*: voor den vierden keer te zien.
5. *Kolima ontong*: voor den vijfden keer te zien.
6. *Linggama*^s: haalt bijna het zenith, d.w.z. bij het ondergaan der zon; ook: *koonom ontong*: voor den zesden keer te zien. (Voor *li-* zie § 185).
7. *Ko oetoe*: in het zenith, d.w.z. bij het ondergaan der zon; ook: *kopi-oetoe ontong*: voor den zevenden keer te zien.

Wanneer men slechts te kennen wil geven, dat de maan wassend of stijgend is, dan dient hiervoor *boelan tajorv*

moeik, maar hiermee is niet de phase van één bepaalden dag bedoeld.

8. *Komintan logit*: voor den eersten keer over het zenith heen, d.w.z. bij zonsondergang; ook: *korwaŋoe ontong*, and. *loengkan*.
9. *Kodoea logit*: voor den tweeden keer over het zenith heen; ook: *kosioŋw ontong*.
10. *Kotoŋoe logit*: voor den derden keer over het zenith heen.
11. *Koopat logit*: voor den vierden keer over het zenith heen.
12. *Singkod*: hiel, d.w.z. de maan komt in vorm overeen met het indrukkel dat een hiel maakt. Ook: *kolima logit*. Er zijn er ook, die na den negenden dag, dus na *kosioŋw ontong*, het woord *singkod* al gebruiken. Zooals bij meer dingen heerscht ook inzake de namen der maanphases niet altijd eenstemmigheid, vooral niet bij het jongere geslacht.
13. *Momia limboeng*: is aan het rond-worden; bij verkorting ook wel alleen *momia* gehoord. Ook: *koonom logit*.
14. *Limboeng*: cirkel, het door een cirkel omsloten vak; de maan is cirkelvormig. Ook: *kopitoe logit*.
15. *Toeloed*: wegduwen, een stomp geven, hier: volle maan. Het ondergaan der zon (in zee) stoot o. z. t. z. de maan er uit, valt samen met het opkomen der maan.
16. *Darag*, and. *dahag*: geel. De maan ziet er geel uit bij het opkomen. Anderen zeggen voor den eersten dag na volle maan: *lodok*: indompelen, d.w.z. de maan is nog in zee gedompeld als de zon ondergaat.

De op *toeloed* en *darag* volgende dagen zijn gedeeltelijk verbodsdagen: men mag 'smorgens niets uit den tuin halen of daar rond loopen, laat staan planten.

17. *Komintan sindip*: voor den eersten keer donker.
18. *Kodoea sindip*: voor den tweeden keer donker.
19. *Kotoŋoe sindip*: voor den derden keer donker.
20. *Koopat sindip*: voor den vierden keer donker.
21. *Kolima sindip*: voor den vijfden keer donker.
22. *Koonom sindip*: voor den zesden keer donker. Ook: *linggama^s*: haalt bijna het zenith, d.w.z. bij het opgaan der zon.
23. *Kopitoe sindip*: voor den zevenden keer donker. Ook: *Ko oetoe (im boelan)*: (de maan) is in het zenith, nl. bij zonsopgang.

Wanneer men het slechts heeft over afnemende maan, dus niet één bepaalden dag op het oog heeft, dan spreekt

men van *boelan tajow moentag*, of: *boelan tajow matoi*, dalende maan, of: maan die op den dood afgaat, aan het sterven is.

24. *Kowałoe sindip*: voor den achtsten keer donker. Ook: *komintan logit*, d.w.z. bij het opgaan der zon.
25. *Kosiow sindip*: voor den negenden keer donker. Ook: *kodoea logit*. De dagen, volgende op *kotołoe sindip*, *kopitoe sindip* en *kosiow sindip* zijn uitgekozen plantdagen, ook voor rijst en mais.
26. *Kopoeloe^s sindip*: voor den tienden keer donker. Ook: *kotołoe logit*.
27. *Kopoeloe^s bo mita^s sindip*: voor den elfden keer donker. Ook: *koopat logit*: voor den vierden keer over het zenith heen.
28. *Tandai*: waterbamboe, d.w.z. de maan staat ongeveer een waterbamboehoogte van den horizon bij het aanbreken van den dag. Ook: *kopoeloe^s bo dojowa sindip*, en *kolima logit*.
29. *Lodok*: indompelen, d.w.z. bij het aanbreken van den dag is de maan nog in zee gedompeld, (komt er slechts even voor de zon uit).
30. *Kopatoi*: dood! Niets meer van de maan te zien. De dagen na *lodok* en *kopatoi* hebben weer hun verbodsbepalingen.

Wel onnoodig te zeggen, dat aan bovengen. woorden en uitdrukkingen het woord *boelan*: maan, of: *in boelan* kan worden toegevoegd, maar noodig is dit niet.

Vermenigvuldigen.

Wanneer men een getal wil vermenigvuldigen, dan kan dit niet zonder meer achter den vermenigvuldiger geplaatst worden. In dit geval toch heeft de Mongondower er behoefte aan te kennen te geven, dat het te vermenigvuldigen getal een bij elkaar behoorende hoeveelheid is, of liever: hij ziet in gedachten geen getal, maar een hoopje van een bepaalde hoeveelheid voor zich, hetwelk zoo of zooveel-maal moet worden genomen. En deze verzamelde eenheid drukt hij uit door voorvoeging van *io-*, terwijl het herhaaldelijk of iederen keer nemen van de bedoelde hoeveelheid wordt te kennen gegeven door reduplicatie van het telwoord. Ons begrip van bijv. 2×3 wordt dus weergegeven met *kodoea tototołoe*: tweemaal iederen keer een hoopje van drie (nemen, neerleggen enz.), terwijl iederen keer drie tegelijk, drie

in eens of een drietal. Daar deze vorm ook reeds werd besproken bij het prefix *to-* in § 126 onder 5e, zullen we hier verder slechts met eenige voorbeelden volstaan.

Kodoca toemongobatoe^s: tweemaal iederen keer één. Als men bijv. eenige jongens uit een voorraad vruchten een keus wil laten doen en ieder tweemaal een beurt wil geven, maar niet toestaat dat er meer dan één per keer wordt genomen, dan is deze uitdrukking op haar plaats, die tevens heel goed dienst kan doen voor ons 2×1 .

Kodoca tododojowa (*tododejowa*): tweemaal iederen keer een tweetal, 2×2 .

Kodoca togogopat: tweemaal iederen keer een viertal, 2×4 .

Kodoca tololima: tweemaal iederen keer een vijftal, 2×5 .

Kodoca togogonom: tweemaal iederen keer een zestal, 2×6 .

Kotoloe topopitoe: driemaal iederen keer een zevental, 3×7 .

Koopat towowaloe (*tololaloe*): viermaal iederen keer een achttal, 4×8 .

Kolima tososioiw: vijfmaal iederen keer een negental, 5×9 .

Koonom topopoeloe^s: zesmaal iederen keer een tiental, 6×10 .

Kopitoe topopoeloe^s *bo mita*^s: zevenmaal iederen keer een elftal, 7×11 .

Kowaloe (*kolaloe*) *topopoeloe*^s *bo dojowa*^s: achtmaal iederen keer een twaalfal, 8×12 .

Kosioiw topopoeloe^s *bo toloe*^s: negenmaal iederen keer een dertiental, 9×13 .

Kopoeloe^s *togopopat*: tienmaal iederen keer een viertal, 10×4 .

Wanneer de vermenigvuldiger een getal boven de tien is, dan wordt *ko-* door velen niet meer gebruikt en slechts het gewone getal zonder meer gebezigd, dus:

Mopoeloe^s *bo mita*^s *topopoeloe*^s *bo dojowa*^s: elfmaal iederen keer een twaalfal, 11×12 . *Mopoeloe*^s *bo lima* *topopoeloe*^s *bo lima*: vijftienmaal iederen keer een vijftiental, 15×15 . *Dojowa no poeloe*^s *tododojowa no poeloe*^s *bo lima*: twintigmaal iederen keer een vijf en twintigtal, 20×25 . *Toloe no poeloe*^s *togogopat no poeloe*^s: dertigmaal iederen keer een veertigtal, 30×40 . *Mogatoet tododojowa no gatoet*: honderdmaal iederen keer een tweehonderdtal, 100×200 .

Daar anderen in de juist genoemde en dergelijke gevallen wel een met *ko-* afgeleide vermenigvuldiger gebruiken, is het niet bezigen van *ko-* w.s. aan een soort slordigheid te wijten. Wanneer men toch wil zeggen, dat iets bijv. vijftien-, dertig- of honderdmaal gebeurt,

dan hoort men algemeen: *kopoeloe^s bo lima, kotoloe no poeloe^s, kogatoet.*

Voor 1000 wordt steeds *tongo riboe* gehoord, en wanneer dit getal bijv. met vier wordt vermenigvuldigd, dan wordt het niet als de andere telw. geredupliceerd, maar krijgt -oem- ingevoegd, dus: *koopat toemongo riboe*: viermaal iederen keer één duizend, of: viermaal voor ieder één duizend. (Zie boven *kodoea toemongobatoe^s* en ook § 176).

§ 232. Verdeelende telwoorden.

Zooals reeds in § 230 bij de verzamelende telwoorden is gezegd, en uit de voorbeelden van de vermenigvuldigende telw. in de vorige § voldoende is gebleken, worden — met uitzondering van „één” — ook de verdeelende telwoorden gevormd door reduplicatie en voorvoeging van het praefix *to-*. *Tololima* bijv. kan zoowel beteekenen: iederen keer een vijftal, als: voor ieder vijf. Daar nu van dezen vorm de noodige voorbeelden zijn gegeven in de onmiddellijk hieraan voorafgaande § en ook in § 126, onder 5e, wordt hier met de volgende volstaan.

Toemokomintan: allemaal één keer, of: iederen keer één. *Baja^san monimoe gama^san toemokomintan-makow*: ga jullie ervan halen ieder één keer in het geheel. (Het begrip „in het geheel” wordt hier door *makow* uitgedrukt). *Silaion toemongo-batoe^s-makow ko inonimoe*: verdeel het, voor ieder van jullie in het geheel één exemplaar (ieder niet meer dan één). *Mopojodondon in doit toemongo-botak*: verzamel geld bij elkaar, van ieder één halven gulden. (Voor *toemongo* zie verder § 176, onder 2e).

Batoe-batoe^son: één voor één. *Batoe-batoe^son laboe^son, simba^s dia^s moiraboen*: gooi ze één voor één naar beneden, opdat ze niet (door elkaar of: alle kanten heen) komen te stuiven (wegvliegen). *Noibaja^s-mai binatoe-batoe^s kinoeok*: toen (zij) aangekomen waren, werden (zij) één voor één geroepen.

Modia ko aog, tododojowa-makow no boenga^s ko imonimoe: bamboe brengen (d.w.z. er moet bamboe worden gebracht), ieder van jullie twee stuks in het geheel. *Modoe^s-pa imoikow ko inako^s tototoloe no singgai*: toe helpen jullie mij ieder drie dagen. *Laboe^san in tololima im boentel inta naa, dika laboe^san in toworwaloe, sin dia^s mongabit*: zaai in ieder van deze plantgaten vijf (korrels), doe er geen acht in, want dan dragen ze geen vrucht. *Mobogoi im pajoi imoikow togogonom no belek kom bobato*: jullie moet rijst geven aan

het dorpshoofd ieder zes blik. *Bogat baŋoen-nami topopitoe no oeka*^s: onze teerkost-rijst is voor ieder zeven kokosdoppen (vol). *Pinongko-pongko*^s *togogopat no jopa i loebid inta naa*: dit touw is geheel in stukken gehakt, in stukken van ieder vier vadem lang. *Nopotoeot imosia im bango*^s *tososiow no pikoel*: zij hebben (gedroogde) kokosnoot ingeleverd, ieder negen pikoel. *Sadakaan imosia in topopoeloe*^s *no sen*: geeft hun een aalmoes, ieder tien cent. *Dega*^s *togogatoet-mai no boenga*^s *inogoi ko i sangadi*: ongeveer honderd kolven (mais) heeft ieder gegeven aan het dorpshoofd. *Aindon sinilai tododojowa no gatoet no meter ko lipoe-lipoe*^s *anēa in daŋan inta toca*: reeds verdeeld is die weg over de verschillende dorpen, ieder tweehonderd meter (d.w.z. ieder dorp heeft 200 M. voor zijn rekening). *Toemongo riboe no pikoel in datogon ing kapal tobatoe*^s: één schip kan iederen keer met duizend pikoel bevracht worden.

§ 233. Gebroken getallen en eenige rekenkundige termen.

Voor zoover ons bekend, beschikt het Mongondowsch niet over een gebroken-getallen-vormer. Wel heeft men woorden voor „helft” en voor een stuk of deel van iets — zie o.a. hulptelw., § 228 —, maar in het algemeen moet men zich voor gebroken getallen behelpen met omschrijvingen en gebruik maken van woorden die „scheuren”, „splijten”, „deelen” enz. beteekenen. *Botak* bijv. beteekent: scheuren (door droogte vooral) van bijv. een waterbamboe, den grond enz. Daar nu een bamboe gemakkelijk in tweeën scheurt, heeft dit er w. s. wel toe mede gewerkt om *tongo botak* de beteekenis te doen krijgen van: één helft, hoewel het eigenlijk niet anders zegt dan: één afgescheurd stuk. In het laatste gedeelte van § 228 is gezegd, dat voor één halveguldenstuk wordt gehoord: *pera tongo botak*. Het is echter wel onnoodig op te merken, dat *tongo botak* volstrekt niet altijd zulk een nauwkeurig afgepaste helft vertegenwoordigt, in den regel het begrip „helft” zeer ruim moet worden genomen. Zoo ook bij de andere in het laatste gedeelte van § 228 genoemde uitdrukkingen voor „helft”: *tongo losi* (*losi*: in tweeën splijten, klieven), *tongo tangkoep*, *tongo ogi*^s.

Tondocanja: een helft ervan, de helft, eigenlijk: wat ongeveer de helft is, wat na het in tweeën deelen ontstaat. Dezelfde beteekenis heeft ook *tombotakēa*. (Voor *to-* zie § 126 v.v.). Door nu deze twee uitdrukkingen te verbinden, dus door *tondoea in tombotakēa*: een helft van de helft, geeft men iets te kennen, wat vrijwel beantwoordt aan ons: één vierde.

Bij de hulptelw. is vermeld, dat *siät* een vierde deel van een gespleten rotan of bamboe, en *silad* een vierde deel van een pinangnoot aanduidt. *Tongo siät* en *tongo silad* beteekenen dus ook: één vierde, maar dit is alleen gebruikelijk bij rotan en bamboe (*mosiät*: bamboe-, rotansplijten (in vieren) en pinangnoten (*mosilad*: pinangnoot-splijten (in vieren)), daar deze dingen nu eenmaal gewoonlijk in vieren worden gespleten.

Verder wordt om deelen van een geheel aan te duiden, vooral gebruik gemaakt van *silai*: deelen, verdeelen, welk woord dan gevolgd wordt door een telwoord en een nadere bepaling. Met behulp van zulk een omschrijving is het aantal te vormen breuken eigenlijk onbegrensd. We vermelden slechts de volgende: *Tobatoe^s bo silaion in dojowa, jo tongo silai ing ko inimoe*: één geheel worde verdeeld in tweeën, en dan is één deel (de helft) voor jou. *Aka silaion toloe, tongo silai i loemondoet*: als (hier: de te veld staande rijst) wordt verdeeld in drieën, één deel (dus: één derde) dat loopt al uit (begint al aren te krijgen). *Aka sinilai opat, jo tongo silai ing ko inia*: als het is verdeeld in vieren, dan is één deel (dus één vierde) voor hem. *Aka sinilai mopoeloe^s bo lima, jo tongo silai inggama^sanmoe*: als het is verdeeld in vijftien deelen, dan mag jij één deel (dus: één vijftiende) wegnemen. Voor ons: één worde gedeeld door twee, drie, vier, vijf enz. kan heel goed dienst doen: *tobatoe^s silaion dojowa, toloe, opat, lima* enz.

Wanneer er sprake is van het verdeelen van bijv. een partij gevangen visch, dan wordt *bobat* gebruikt: *Aka binobat lima, jo tongo bobat ing ko inia*: als het is verdeeld in vijven, dan is één deel voor hem.

Bovenvermelde uitdrukkingen zijn voldoende duidelijk om weer te geven wat in het dagelijksche leven onder $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ enz. wordt verstaan, maar ze zijn wel wat omslachtig. Allicht mede hierom nemen zij, die schoolonderwijs hebben genoten, voor breuken in den regel hun toevlucht tot het Maleisch. Ook verder bij de rekenkunde laat men het Maleisch soms maar al te vaak dienst doen, meermalen met voorbijgaan van zeer goed bruikbare eigen woorden, waarvan we hier noemen:

Mogiap: tellen, rekenen (voor „rekenen” ook geregeld gehoord het wel uit het Hollandsch overgenomen *morekeng*).

Moginta^s: tellen, maar minder algemeen gebruikelijk dan *mogiap*. *Modoegang, doegangan*, bijdoen, aan toevoegen, dus ook: optellen.

Gaatan: ervan afscheiden, scheiden, heel goed voor ons: aftrekken.

Gama^san: afnemen, ervan wegnemen, dus ook: aftrekken.

Inggama^san: ervan wegdoen, eraf of eruit halen (iets wat er niet behoort te zijn), dus ook: aftrekken.

Silaion: het worde verdeeld, gedeeld; ook: *bobaton*. (Zie boven).

Een woord, dat geheel beantwoordt aan ons „vermenigvuldigen”, kan ik nog niet aanwijzen, maar dit is ook minder noodig, want voor het vermenigvuldigen zelf beschikt de Mongondower over vormen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten. Zie hiervoor § 231, onder Vermenigvuldigen, terwijl ook beneden nog een enkel voorbeeld zal worden gegeven.

Maja^s mogiap kom pangkoi im bango^s: ga de kokosboomen tellen.
Dikadon mogiap- (*moginta^s-*) *mai*: tel maar niet meer (sla er maar een slag in, bijv.).

Lima bo doegangan in toloe, mobali^s (ook: *nobali^s*) *oealoe*: vijf, als er wordt bijgedaan drie, dan wordt het (is geworden) acht, $5 + 3 = 8$. In den verleden tijd gesproken, luidt deze uitdrukking: *Lima bo dinoegangan in toloe, nobali^s oealoe. Mopoeloe^s bo dojowa bo doegangan im pitoe, mobali^s mopoeloe^s bo siow*: twaalf, als er wordt bijgedaan zeven, dan wordt het negentien, $12 + 7 = 19$.

Siow bo gaatan i opat (and. *ko opat*), *dongka lima (i agatēa)*: negen, als daarvan worden afgescheiden vier, slechts vijf (de rest ervan), $9 - 4 = 5$. Voor ditzelfde kan men ook zeggen: *Siow bo gama^san i opat, dongka lima*, en: *Siow inggama^san i opat, dongka lima*. (Het *i agatēa* wordt in den regel weggelaten). *Mopoeloe^s bo pitoe bo gaatan in toloe* (and. *kon toloe*), *dongka mopoeloe^s bo opat*: zeventien, als daarvan worden afgescheiden drie, slechts veertien, $17 - 3 = 14$. *Dojowa no poeloe^s bo lima ininggama^san* (of: *ainginama^s*) *i lima, dongka dojowa no poeloe^s*: vijf en twintig, daarvan zijn er opgeruimd (of: weggenomen) vijf, slechts twintig (bedraagt de rest) $25 - 5 = 20$.

Oealoe bo silaion in dojowa, mokodoengkoel opat: acht, als het wordt gedeeld door twee, verkrijgt men vier, $8 : 2 = 4$. *Mopoeloe^s bo dojowa^s bo silaion i opat mokodoengkoel toloe*: twaalf, als het wordt gedeeld door vier, verkrijgt men drie, $12 : 4 = 3$. *Toloe no poeloe^s bo lima bo silaion im pitoe, mokodoengkoel lima*: vijf en dertig, als het wordt gedeeld door zeven, verkrijgt men vijf, $35 : 7 = 5$.

Kotoeloe topopitoe mobali^s (ook: *nobali^s*) *dojowa no poeloe^s bo mita^s*: driemaal iederen keer een zevental wordt (is geworden) één en twintig, $3 \times 7 = 21$. *Kopitoe towowaaloe mobali^s lima no poeloe^s bo onom*: zevenmaal iederen keer een achttal wordt zes en vijftig,

$7 \times 8 = 56$. *Kosioŋ toŋosioŋ (tososioŋ) mobali^s ocaloe no poeloe^s bo mita^s* : negenmaal iederen keer een negental wordt een en tachtig,
 $9 \times 9 = 81$.

§ 234. Onbepaalde telwoorden.

Komintan : alles, alles bij elkaar, alles in eens, allen. *Intau komintan* : alle menschen; *komintan intau* : allen zijn menschen, allen die tot de menschen behooren, alle menschen. *Tongo lipoe^san komintan bongol* : één dorp vol, allen zijn doof. *Ko liboenja komintan tomak* : rondom zijn het allemaal (is alles) scherpe bamboe's (om dieren mee te vangen). *Jo komintan lagapan moboedo^s i mamangoi doemompa^s kong kajoe inta toea* : en alle witte vogels die komen neerstrijken op dien boom. Voor *komi-komintan*, zie § 195.

Minta staat in beteekenis dicht bij *komintan*, maar is minder krachtig. Waar dit laatste o. z. t. z. alles of iedereen insluit, daar laat *minta* uitzondering toe. Als bijv. wordt gezegd: *Dona^s-ai ko nion imosia komintan* : laat ze allemaal hier blijven, dan mag er niemand weggaan; maar bij: *Dona^s-ai minta ko nion imosia* : laat ze allemaal (de heele massa) hier blijven, dan zijn er w.s. wel eenigen die toch weggaan. *Nion komintan ing ki adi^s-koe* : dit zijn allemaal mijn (eigen) kinderen (niemand uitgesloten). *Nion minta ing ki adi^s-koe* : dit zijn — bijwijze van spreken — allemaal mijn kinderen, een groot deel is echt van mij en de anderen zijn van familieleden. *Nongonoe si nokoekoe-koekoeian-bi^s minta i intau?* wat is er toch dat alle menschen op een drafje loopen (te hoop loopen)? Ook hier „alle” niet al te letterlijk nemen; het is niet uitgesloten dat enkelen kalm hun weg vervolgen, maar de groote hoop is in bijzondere actie door het een of ander. *Minta* komt ook voor in verbinding met *komintan* en versterkt dan de beteekenis van dit laatste woord. *Komintan minta nodia ko oeo* : allemaal, niet één uitgezonderd, brengen rotan mee. Over het voorkomen van *minta* bij *bajongan*, zie beneden, en voor de beteekenis van *minta* bij herhaalde personeel. v.n.w., zie §. 240.

Bajongan (barongan) beteekent ook : allemaal, de heele massa, waar veel (alles, allen) tezamen is (*mobajong* : veel). *Bajongan i lagapan kon doenia naa* : al de vogels op deze wereld. *Bajongan-mon* : zij allemaal. *Bajongan inta inontongā* : alles wat hij heeft gezien. *Bajongan i onoe-don* : alles, wat ook. *Minaja^s-don minta in bajongan i intau toea* : toen zijn gegaan al die menschen (de heele verzameling, niet één bleef achter). *Mongāōt kom bajongan minta i inoe-dou* : alles

en alles, wat ook, leeghalen. Ook van *bajongan* versterkt *minta* de beteekenis.

Pałot is eveneens met alle, geheel, te vertalen. *Pałot i lolaki*: alle mannen. *Pałot i togi gadi^s*: alle ouders. *Jo nosipoen kom pałot-den ing ginaloem moäbol*: en toen hebben (zij) verzameld de geheele naaste familie.

Modait is ook vaak met geheel, gansch, allemaal, weer te geven. (Als werkwoord beteekent het: opmaker, opraken, afmaken). *Indoian i modait ontongan, tonga^s iapon dia^s koïapan*: (als) er naar wordt gekeken het is geheel te zien, maar (als men) het wil tellen, het is niet te tellen. *Jo bajongan im bongolo^s modait mamangoi modapoe^s*: alle rijstdiefjes, allemaal komen eten. *Nodait-monia dinomok i manoeckoe*: al mijn kippen hebben zij gevangen. (Het pers. v.n.w. -monia behoort bij *dinomok*, maar *modait* is een van de woorden die de eigenschap hebben het gewoonlijk aan het werkwoord gehechte pers. v.n.w. tot zich te trekken. Zie Pers. v.n.w. § 239).

Gigi^s: geheel, nagenoeg geheel, bijna heelemaal, beteekent ook: alles, allen, of liever: nagenoeg alles, bijkans allen. *Kai n gigi^s pinongandoepan i intau*: men zegt: bijna alles is bezet door de menschen. *Bajongan in tooloetēā, gigi^s nion nooecka-oekat*: alles wat er voor noodig is (voor een feest bijv.), zoo goed als alles staat hier al. *Mosia, gigi^s-pa doï^s moboei*: zij, bijkans allen willen nog niet terugkeeren. *Ilibo^san-mai, gigi^s-pa moïbog*: toen (zij) waren gevraagd, wilden ongeveer allen (praktisch gesproken: allen). *Gigi^s minta mongoädi^s intoea ko laig*: het zijn daar in de tuinhut bijkans allemaal kinderen.

Moeloi, pomoełoi, potomboeloi, beantwoorden aan ons: iederen (keer, dag). *Moeloi in singgai*, of: *pomoełoi in singgai*: iederen dag, dagelijks, gewoonlijk (het kan wel eens een dag missen, maar dit is dan een uitzondering). *Moeloi-bi^s in singgai i moitalib*: iederen dag toch komt (hij) voorbij. *Pomoełoi ing kotalibankoe im pokoeockanēā*: iederen keer dat ik voorbij kom word (ik) door hem nageschreeuwd. *Potomboeloi in singgai* beteekent ook: iederen dag, maar hierin ligt tevens opgesloten, dat iedere dag met het een of ander gepaard gaat, bijv. *Potomboeloi in singgai monginoem ko oendam*: iedere dag ga gepaard met het drinken van medicijn. (Voor *potomboeloi* zie § 150, *boeloi* beteekent ook: echtgenoot(e)).

Tobatoe^s-tobatoe^s heeft verschillende beteekenissen (zie bijv. het laatste gedeelte van § 195); een daarvan is: sommigen, enkelen. *Kai n toebag in tobatoe^s-tobatoe^s*: volgens het antwoord van sommigen . . .

Ojoeon doman tobatoe^s-tobatoe^s inta nosingog ko inia: er waren ook enkelen, die zeiden tegen hem.... *Sinalidongog-mai in tobatoe^s-tobatoe^s*: het kwam (niet al te duidelijk) gehoord te worden door sommigen (enkelen vingen er iets van op). (Voor *tali*-, zie § 161).

Mobajong (mobarong), modamal, moanto^s, beteekenen alle drie: velen, veel. *Intau mobajong*: vele menschen. *Totocoe mobajong im bibigēā*: wat heeft hij veel praats (waarlijk veel de praat van hem). *Nobajong-don i noiangoi?* Zijn er al velen gekomen? *Aindon nobajong i noiangoi*: reeds velen zijn het, die gekomen zijn. *Modamal im pajoi-monია*: veel is hun rijst. *Koemoedoeng bo mongaan, si modamal-pa ing kaanon*: buig je voorover en eet, want er is nog veel gekookte spijs (aansporing om flink toe te tasten). *Matanja totocoe modamal, tonga^s dia^s-bi^s mokoontong*: zijn oogen zijn zeer vele, maar toch kan (hij) niet zien. *Totocoe moanto^s in datog im pinotoeboe-mai ing kapal*: zeer veel is de lading, die gelost is (aan wal gezet) door het schip. *Moanto^s-bi^s i intau kom baloi inta toca*: Waarlijk veel menschen zijn er in dat huis. *Totocoe moanto^s i intau binonoe i Soelap kong kobang ocatoi*: zeer veel menschen waren door S. opgesloten in een ijzeren hok.

Mojakag: weinigen. *Pinogoemanankoe-monik, mojakag in singogēā*: toen ik hem toegesproken had, waren zijn woorden weinig (had hij weinig meer te vertellen). *Mojakag i nokotompajoi ko mobajong*: weinigen zijn er die veel rijst hebben verkregen. *Tonga^s mojakag i intau motakit*: slechts weinige menschen zijn ziek.

Tongopi^s (wel verkort tot *topi^s*), *tongopilik* (wel verkort tot *topilik*), *tongopeleng*, beteekenen: weinig, een beetje, een weinigje van iets; *tongo* vertegenwoordigt hier weer het begrip „één”, terwijl *pi^s*, *pilik* en *peleng* „weinig” aanduiden. *Peleng* vertegenwoordigt een nog geringere hoeveelheid dan *pi^s*, en *pilik*. Voor „één weinig tijdsduur” schijnt *tongopi^s* meer gebruikelijk te zijn, dan *tongopilik*, maar overigens worden ze voor elkaar gebezigd. *Oempaka tonga^s-ka tongopi^s, jo pojodoeaan*: al is het slechts weinig, deel het (toch maar) in tweeën. *Tongopi^s i intau motakit*: weinig zieke menschen. (*Tongopi^s* wijst hier op een geringer aantal dan *mojakag*). *Tongopi^s-mai dia^s-don*: een weinig (tijds) en dan is het er niet meer (of: dan is hij er niet meer). *Tonga^s tongopilik in silon i inogoinja*: slechts een beetje kalk heeft hij gegeven. Wanneer in dezen zin voor *tongopilik* het woord *tongopeleng* wordt gelezen, dan duidt dit op een nog geringere hoeveelheid: een nipje bijv. Als in deze met *tongo* afgeleide woorden -oem- wordt ingevoegd, dan krijgen ze de

beteekenis: ieder een beetje, of: iederen keer een beetje, bijv.: *Sila-silai-makow toemongopi^s ko imonia*: verdeel het geheel onder hen, ieder een weinig. Voor *toemongo*, zie § 176.

Voor „weinig” wordt ook gebruikt het vragend telwoord *tongonoe*, voorafgegaan door *dia^s*, dus: *dia^s tongonoe*: niet hoeveel, bijna niets, nagenoeg niemand. *Dia^s tongonoe in sinangoi ko lipoe^s inta naa, sin tonga^s-bi^s kami toloe mogoetat*: er is nagenoeg niemand die vermaard is in dit dorp, want toch slechts wij drie gebroeders (zijn beroemd). Soms wordt hierbij aan *tongonoe* nog *to-* voorgevoegd: *totongonoe*: het gezamenlijke hoeveel. *Dia^s totongonoe*: alles bij elkaar nagenoeg niets, van geen beteekenis. Zie verder het slot van § 211.

Tobatoe^s bo dia^s beantwoordt aan ons: geen, niet-één. Zie hiervoor onder *Tobatoe^s*.

§ 235. Vragende telwoorden.

Hiervan weten we slechts te noemen: *tongonoe*: hoeveel? en de van dit telw. afgeleide vormen.

Potaloei tongonoe im boeta^smoe? Voor hoeveel wil (je) je grond verkopen? *Libo^s ko inia, mongo tongonoe im bolinja*: vraag hem hoeveel of de prijs ervan is.

Intongonoe: de hoeveelste? (Voor deze *i-*, zie § 229, onder I). *Intongonoe in singgai kong kinodapotanmoe bo nokooema*? De hoeveelste dag vanaf je aankomst (was het) toen (je) het hebt verkregen? (Bijv. een stuk wild in een strik). *Intongonoe-don in toea ing ki gaat i sangadi*? De hoeveelste gescheiden vrouw van het dorpshef is dat? *Intongonoe im bobai bo dongka nokotonggadi^s*? De hoeveelste vrouw was het, toen je voor het eerst kinderen hebt verkregen? (*bo dongka*: en toen pas, toen eerst, ook: en dan zal).

Kotongonoe: hoeveel keer? *Kotongonoe-don iikow nogaat*? (*no-boeloi*?). Hoeveel malen ben je al gescheiden? (getrouwd?). *Kotongonoe-don iikow minaja^s*? Hoeveel keer al ben je gegaan? *Kotongonoe-don nokooema kom bantong*? hoeveel malen heb (je) al een antilope gevangen?

Totongonoe vraagt naar het hoeveel van meerdere dingen. Dit wil volstrekt niet altijd zeggen: het totaal van meerdere dingen, hoeveel? want *totongonoe* wordt vooral gehoord voor een gemeene hoeveelheid, of: alles door elkaar genomen, hoeveel ieder? *Totongonoe im pinobobogoinoe kon tobatoe^s*? Hoeveel gemiddeld was je gewoon te geven aan één (ieder)? *Totongonoe im boli in tobatoe^s*? Hoeveel

gemiddeld is de schuld van ieder? In deze beteekenis, nl. in die van „hoeveel ieder”, is *totongonoe* wel gelijk te stellen met *tototongonoe*: hoeveel ieder? iederen keer hoeveel? ieder hoopje hoeveel? [Deze laatste vorm is door reduplicatie en het praefix *to-* afgeleid van *tongonoe*, dus geheel op dezelfde manier als bij de hoofdtelwoorden geschiedt, wanneer die worden „vermenigvuldigd” o.a. (Zie hiervoor § 231, onder Vermenigvuldigen)]. In dergelijke gevallen mag dan ook wel worden aangenomen, dat *totongonoe* staat voor *tototongonoe*, temeer waar velen de voorkeur aan laatstgenoemden vorm geven. Als *totongonoe* echter te kennen geeft: tezamen hoeveel? dan is dit o.i. niet een verkorte vorm van *tototongonoe*, maar *tongonoe* + praefix *to-*, welk voorvoegsel o.m. „eenheid” te kennen geeft (zie § 126, onder 5e), die bijv. heel goed uitkomt in het reeds meermalen vermelde woord: *totoemaboe*: de gezamenlijke rechthebbers (*toemaboe*: rechthebber) op erfgronden. (Voor dit woord, zie ook het laatste gedeelte van § 223). Voor meer voorbeelden van *totongonoe* zie § 126 onder 5e, en het laatste gedeelte van § 211. Van *tototongonoe* volgt hier nog een enkel voorbeeld.

Lantat inta naa, 'ogoi tototongonoe ing kon tobatoe^s? Deze lansa-vruchten, hoeveel moet (ik) ieder geven? *Docë*^s *inta naa, silaion tototongonoe*? Deze doerian-vruchten, onder hoevelen moeten die verdeeld worden? of: te verdeelen in hoopjes van ieder hoeveel? *Dega*^s *tototongonoe in doit i oogoimoe ko lebe*? wellicht hoeveel duiten ben je gewoon te geven aan iederen godsdienstbeambte?

HOODSTUK V.

Voornaamwoorden.

§ 236. 1. Persoonlijke voornaamwoorden.

Deze zijn in hun eenvoudigsten vorm:

akoeoi: ik; *ikow* of *iko*: gij; *sia*: hij, zij;
kita: wij (inclusief); *moikow* of *moiko*: gijlieden; *mosia*: zijl.;
kami: wij (exclusief); *kamoe*: gijlieden; *taja* of *tara*: zijlieden.

Beleefdheidshalve wordt voor *akoeoi* en *kami* wel eens *kita* gebruikt. De aangesprokene begrijpt dan heel goed, dat hij er in werkelijkheid toch buiten staat. Ook wordt *mosia* wel gebezigd voor *sia*. (De vrouw van den vorst doet dit bijv. als zij van haar man spreekt).

Voor den 2den persoon enkelvoud hoort men zoowel *ikwo* als *iko*; het eerste vooral in de meeste dorpen van het onderdistrict Pasi en het tweede vooral in het onderdistrict Lolaian en verder. Ook bij andere woorden, eindigend op *-ow* valt hetzelfde verschil waar te nemen, bijv. bij *makow*, waarvoor men van anderen hoort: *mako*.

Kita wordt gebruikt, als de aangesproken persoon is ingesloten, en *kami* als deze is uitgesloten.

Wanneer bij den 1en pers. meerv. het aantal personen wordt genoemd, dan krijgt, als er slechts twee zijn, *kita* het woordje *-da* en *kami -nda* achtergevoegd, waardoor dus de vormen *kitada* en *kaminda*: wij tweeën, ontstaan. (Dit *-da*, *-nda* is een verkorting van *doea*, *indoea*). Wij drieën, wij vieren wordt: *kita* (*in* *toloe*, *kami* (*in*) *toloe*; *kita opat*, *kami opat*.

Wordt bij den 2den pers. meerv. het aantal personen vermeld, dan wordt *moikow* (*moiko*) vervangen door het overigens niet gebruikelijke *kamoe*. Voor „gij tweeën” hoort men dan ook niet: *moikonda*, maar: *kamoenda*; „gij drieën” wordt niet *moikow* (*in*) *toloe*, maar: *kamoe* (*in*) *toloe*.

De dualis van den 3en pers. wordt niet met *-da* of *-nda* gevormd, doch met het volledige telwoord *doea*: twee, terwijl dan tevens *mosia*: zijlieden, wordt vervangen door *taja* of *tara*. „Zij tweeën” wordt dus niet: *mosianda* of *mosia in doea*, maar: *taja doea* of *tara doea*; „zij drieën”: *taja toloe* of *tara toloe*. (Voor het verschil tusschen *j* en *r*, zie o.a. § 12).

Wat *taja* (*tara*) betreft, dit duidt aan dat het door het volgend telwoord genoemde aantal bij elkaar behoort, en daarom met „zij” of „deze” of met „-tal” kan worden weergegeven; het is dus een oneigenlijk pers. voorn.w. Voor zelfst.n.w., waarmee personen worden aangeduid, wordt dit *taja* verkort tot *tai*, bijv. *tai ama*^s: deze vaders, of: de gezamenlijke vaders, die hier bij elkaar zijn of waarover we het nu hebben; *tai toeang*: deze heeren, de heeren die bijv. met elkaar een clubje vormen. (Zie *taha* in Sangireesche Sprkk. blz. 77).

Worden beide personen van den dualis van den 3den pers. met name genoemd, dan worden deze met *taja doca i* aan elkaar gekoppeld: *ki Arepeg taja doca i Boeako*^s: A. een tweetal uitmakend met B., of: A. te zamen met B. (De op *doea* volgende *i* is de genitiefvorm van het o.m. voor eigennamen gebezigde lidwoord *ki* — zie § 244 — en wijst hier naar de(n)gene, die met eerstgenoemde een tweetal vormt.

Wanneer uit voorafgaande zinnen reeds bekend is, of wel uit het verband blijkt, wie de één is, dan wordt na *taja doea i* alleen de tweede vermeld. *Taja doea i ama^snja*: zij tweeën (de zoon) met zijn vader. Door *ama^snja* is hier voldoende duidelijk, dat degene die hier met den vader een tweetal vormt, de zoon is.

Simba^s akoeoi i motoebag: want dan zal ik het zijn die antwoord.

Dia^s-pa ikow noinanam? heb je het nog niet geproefd?

Dika patoion ing ki adi^s in datoe, sin sia intau mopia: dood den zoon van den vorst niet, want hij is een goed mensch.

Kai toeng: jo kita i moromia-don kom pole^s: de vorst zei: wij zullen allen fuiken maken. *Ponanam, sing kita-bi^s ing ki togi*: proef ze, want ik ben toch de eigenaar. (*Kita* staat hier beleefdheidshalve voor *akoeoi*. Letterlijk zou er dus vertaald moeten worden: wij zijn...). *Sing kitada in dia^s-pa-bi^s kogadi^s*: want wij tweeën hebben toch nog geen kinderen.

Aka mobali^s, jo kami-pa i moeloekad kom baloi: als het goed wordt gevonden, dan zullen wij eerst nog de wacht houden in (bij) het huis, of: dan zullen wij het eerst nog zijn, die... *Jo kaminda im baja^s-an lobongon, sin totoeoe-bi^s iakoeoi motabi ko i baaike nion*: gaat ons beiden begraven, want ik houd waarlijk erg veel van mijn grootmoeder daar.

Moikow, inta momilog-makow: gijlieden, die de oogen voortdurend dicht hebt. *Bo dongka kamoenda i litodan*: en dan zult gij tweeën er in gerold worden.

Mosia i minaja^s in toea: zij, die zijn naar daar gegaan. *Ki adi^snja taja tolœ mogoentoe ko i inde^snja*: haar drietal kinderen dragen de moeder op het hoofd. (Drie haardsteen en kookpot).

§ 237.

De pers. v.n.w., zooals deze in de vorige § zijn vermeld, dus in hun eenvoudigsten vorm, komen bijna uitsluitend te staan vóór een werkwoord; vaak openen zij den zin, waarvan zij steeds het onderwerp vormen. Wanneer een pers. v.n.w. echter wordt voorafgegaan door een werkwoord of bepaling ervan, dan wordt *i* voorgevoegd, welke *i* wordt genasaleerd, d.w.z. waar de begincons. van het pers. v.n.w. zulks toelaat. Hierdoor ontstaan dus de volgende vormen:

<i>iakoeoi</i> : ik;	<i>iikow</i> : gij;	<i>in sia</i> : hij;
<i>ing kita</i> : wij (incl.);	<i>imoikow</i> : gijlieden;	<i>imosia</i> : zijlieden;
<i>ing kami</i> : wij (excl.);	<i>ing kamoe</i> : gijlieden;	<i>in taja (tara)</i> : zijl.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, wordt de niet-genasaleerde *i* door ons aan het pers. v.n.w. gehecht en de genasaleerde daarvan gescheiden. Er zijn er, die ook de *i* voor *akoei* en *ikow* van een *n* voorzien, maar wij zullen hier slechts *iakoei* en *iikow* schrijven.

Wanneer een deze *i* voorafgaand woord op *i* eindigt, dan vloeien deze twee *i*'s veelal ineen, of er wordt slechts één *i* gehoord. Bij een genasaleerde *i* herinnert in zoo'n geval de overgebleven nasaal er aan, dat bij het pers. v.n.w. een *i* behoort, maar bij een niet-genasaleerde *i* is dan het verschil met de in de vorige § genoemde vormen uitgewischt. In dit laatste geval komt dus een pers. v.n.w. in zijn eenvoudigsten vorm te staan na een werkwoord, wat overigens niet gebruikelijk is, al zijn er natuurlijk wel slordige sprekers, die ook dan de *i* weglaten.

Wat de kracht of betekenis van deze voor de pers. v.n.w. gevoegde *i* betreft, zij geeft een zekeren nadruk te kennen, in het Hollandsch weer te geven met den klemtoon, maar bovenal wil zij aanduiden dat het pers. v.n.w. met het werkwoord in betrekking staat; m.a.w. *i* wijst aan wie met de werking te maken heeft, wie ze verricht of wie ze ondergaat. Zoo zou bijv. *Monga* *iakoei* te vertalen zijn met: ik ben het die met de behandeling eten in betrekking sta. of: ik ben het die eet.

Vaak kan *i* worden weergegeven met: namelijk, en wel, wat betreft.

Wanneer een pers. v.n.w. met voorgevoegde *i* een zin begint, dan overheerscht de nadrukkelijke kracht, of er moet vertaald worden: wat (mij, u, hem, enz.) aangaat.

Hoe *i* ook één voor zelfst. n.w. veel gebruikt lidwoord en nominatiefteeken is, als betrekkelijk voorn.w. voorkomt, en hoe de aanwijzende kracht ervan vooral aan den dag treedt bij de passieve zinsconstructie, zie hiervoor § 245.

Moondok iakoei: ik ben bang. *Ilotoep iakoei*: ik ben geslagen.
Poboeloionkoe bidon iikow: jij wordt ook door mij getrouwd.
Tonga^s dia^s doman noondok in sia: maar toch vreesde hij niet.
Bai naa bo nojodoengkoel ing kitada: eerst nu hebben wij tweeën elkaar ontmoet.

Notalikokog ing kami bo nolagoei: wij schrikten en zijn (daarop) gevlucht.

Gama^sankoe-don imoikow: ik zal jullie er wel uithalen.

Aka satoeonkoe, ing kamoenda moribatoek mamangoi ko naa: als ik één zeg, dan komen jullie tweeën naar hier draven.

Bo nogoetoe kom baloi inta toea imosia: en zij zijn gaan wonen in dat huis (in het huis dat daar was).

Nonajang in taja toloe motoloeadi^s: zij drieën, vader, moeder en kind, warmden zich (bij het vuur).

§ 238.

Andere vormen der pers.vn.w. zijn:

<i>inako</i> ^s ,	<i>inimoe</i> ,	<i>inia</i> ,
<i>inaton</i> ,	<i>imonimoe</i> ,	<i>imonia</i> ,
<i>inami</i> ,	<i>inamoe</i> ,	<i>inaja (inara)</i>

Deze vormen zijn te vertalen met: het mijne, het uwe, het zijne, het onze, enz. of: die van mij, die van u, die van hem, die van ons, enz. Hier is *i* als betrekkelijk voorn.w. te beschouwen.

inako^s, *inimoe*, *inia*, enz. worden heel vaak verbonden met het woordje *kai*: volgens, volgens het zeggen of de gedachte van , waarbij de twee *i*'s tot één samensmelten of wel heelemaal niet meer worden gehoord. *Kainako*^s (*kanako*^s, eigenlijk: *kai inako*^s): volgens mij, naar mijne gedachten, naar het gevoelen of het woord dat van mij is, of: ik zei. *Kainako*^s leidt de directe rede in, dus natuurlijk ook *kainimoe*: jij zei, *kainia*: hij zei, *kainaton*: wij zeiden (excl.: *kainami*), *kaimonimoe*: gijl. hebt gezegd, *kaimonia*: zij zeiden, enz.

Aka mobali^s, *jo inako*^s *doman im pomiaan na*^s *bagangmoe nion*: als het gaat, dan worden ook de mijne gemaakt gelijk uw tanden daar. *Kainako*^s: *ikolom bo moboeat*: ik zei: morgen en dan zullen (wij) vertrekken.

Jo inimoe i nolotoet-don? nou, is die van jou al stuk? *Kainimoe*: *initan ing ki inde*^s: jij zei: begiet moeder met warm water.

Nopia-don inia: die van haar zijn al beter. (Hier van wonden). *Kainia*: *boelazwan in dia*^s-*don*: hij zei: mijn goud is er niet meer.

Naaia im baloi i sangadi, *inaton ing kom popod i lipoe*^s: dit is het huis van het dorpshoofd, het onze dat is aan het eind van het dorp. (Beleefdheidshalve staat hier *inaton* voor *inami* of *inako*^s).

Jo inami nolagoei-don: maar die van ons zijn al weggeloopen. *Kainami*: *toea-ta ing kamboleng i minatoi*: wij zeiden: aldaar is de haai die dood is.

Nion imonimoe: dat is het uwe. *Kaimonimoe*: *doi*^s *ing kami*: gijlieden hebt gezegd: wij willen niet.

Inamoenda i noilig: die van u beiden is met den stroom weggedreven. *Kainamoe toloe*: *totoeoe moeebol in sia*: gij drieën hebt gezegd: wat liegt hij!

Inta toea imonia: hetgeen daar is, dat is het hunne. *Kaimonia*: *totoeoe toea*: zij zeiden: het is waar, vorst.

Tonga^s inaja doea in dia^s-pa: maar die van hen beiden, die nog niet. *Kai naja doea*: *mobali^s*, *oele*: zij tweeën hebben gezegd, het is goed, vriend.

Wanneer voor de bovengen. vormen *inako^s*, *inimoe* enz. het voorzetsel *ko* wordt geplaatst, dan is daarmede de datief, de locatief en ook de accusatief der pers.v.n.w. gevormd:

ko inako^s: aan mij, bij, op mij enz. mij;

ko inimoe: aan u, bij, op u enz., u;

ko inia: aan hem, bij, op hem enz., hem;

ko inaton: aan ons, bij, op ons enz., ons;

ko inami: aan ons, bij, op ons enz., ons (exclusief);

ko imonimoe: aan ulieden, bij, op ulieden enz., ulieden;

ko inamoe: aan ulieden, bij, op ulieden enz., ulieden;

ko imonia: aan hen, hun, bij, op hen enz., hen;

ko inaja: aan hen, hun, bij, op hen enz., hen.

Ook hier heeft *i* aanwijzende kracht, legt verband tusschen het voorzetsel *ko* en het pers. v.n.w.

Bo pinodandi ko inako^s: en het is mij beloofd.

Indoi-ai-ka, oele, ing ki inde^s, da^s koemosing ko inimoe: kijk toch eens naar moeder, vriend, (ze) lacht tegen je.

Nongombal-don i intau boga^s toea, inta nomiag ko inia: (toen) hilde die arme man, die haar verzorgde.

Kai Toepa: kaka! nion-don ing ki Soelap mokaan ko inatonda: Toepa zei: he! daar is S. al (om) ons tweeën op te eten.

Nongakal-makow ko inaminda: (hij) heeft ons tweeën heelemaal beetgenomen.

Totoeoe-don mopia ing ginanja ko imonimoe nion: zeer goed toch is haar hart jegens ulieden daar.

Ko inamoenda-don ing kokoensi^s bo baloi, si naaia iakoeoi matoi-don: aan u beiden (geef ik) den sleutel en de huizen, want ik ga al sterven.

Inggama^s-ai-pa im batoe inta naa noïdantoeg ko imonia: ruim eerst deze steenen weg, (die) op hen drukken.

Nobangon-monik im bantong toea bo nogalow ko inaja doea: die antilope stond op en zette hen beiden achterna.

§ 239.

Wanneer bij den passieven werkwoordsvorm de verrichter door een pers. v.n.w. wordt aangeduid, dan worden hiervoor gebezigd de vormen:

-koe: (door) mij, of: ik; *-moe*: (door) u, gij; *-ēā* of *-nja*: (door) hem, hij;

-naton: (door) ons, wij; *-monimoe*: (door) ul., gijl.; *-monia*: (door) hen, zijl.;

-nami: (door) ons, wij; *-namoe*: (door) ul., gijl.; *-naja* (*nara*) (door) hen, zijl.

Deze vormen worden gewoonlijk direct achter aan het werkwoord gehecht, maar als dit laatste van een enclitisch woordje voorzien is, dan komen de meervoud-aanduidende eerst daarna, ook enkelv. aand. wel eens, bijv. *-moe* na *-ai* (bevel). Is de sluitconsonant van een woord, waaraan *-koe* wordt gehecht, een *-n*, dan wordt deze gehoord als *-ng*. We blijven in deze gevallen echter *-n* schrijven.

-ēā en *-nja* zijn in beteekenis geheel gelijk; *-ēā* komt na woorden met geheel gesloten eindlettergreep en *-nja* na open en half geslotene. Het komt ons voor, dat zoowel *-ēā* als *-nja* zijn ontstaan uit *-nia*. Voor de uitspraak van *-ēā*, zie § 9.

In sommige gevallen worden *-koe*, *-moe*, enz. niet achter aan het werkwoord gehecht, maar komen er voor te staan, d.w.z. zij worden niet bijwijze van praefix voorgevoegd, maar zij worden aan een woord toegevoegd, hetwelk het werkwoord voorafgaat. Sommige woorden toch hebben de eigenschap van het gewoonlijk aan het werkwoord gehechte pers. v.n.w. tot zich te trekken. Hiertoe behooren o.m.: *maja*^s, *boei*, *dait*, *taau*, *bali*^s, *tantoe*^s, *komintan*, *oemoeran* en *lagi*.

De hier genoemde pers. v.n.w. komen, wat den vorm betreft, geheel overeen met de bezittelijke v.n.w. (zie § 242). En daar het ons toeschijnt, dat voor het begrip van een Mongondower een passief geconstrueerd werkw. een naamwoord is, zou het „subjectief-passief” evengoed kunnen worden weergegeven door een naamwoord plus bezittelijk voorn.w., als met een werkwoord plus pers. v.n.w.

Ponontoekadkoe ko langit: ik maak er een trap mee naar den hemel.

Pongonoemoe i nion? si sindon noitoendoel ko langit: wat wil je daarmee doen (met die trap)? want (zij) komt al tegen den hemel aan.

Tonga^s *dia*^s *inoigianēā in totoi*: maar niet had hij van pilaren voorzien de brug. *Dinianja pinobaja*^s *i joeak in toebig*: hij bracht

het weg, er mee gaande naar het midden der rivier. *Inoïni^snja*, *jo noboei-mai in sia*: hij riep (haar) en toen is zij teruggekeerd.

Koligai, *porogotoepon-naton i manoe*k: komaan, wij zullen met elkaar laten vechten de hanen.

Ontong-ai-ka im pinorodomokan-naminda i Soelap: toe, bekijk dan eens de plaats, waar wij tweeën (ik) en S. met elkaar hebben geworsteld.

Kinoŋo-koŋoi-don-monimoe i awak i Podomi^s: jullie hebt het lichaam van P. gekorven.

Nongonoe sin dia^s-bi^s ilaboe^s-namoenda ing ki Tombadja^s? waarom is het dat T. toch niet (in zee) is gegooid door jullie tweeën?

Oentoenon-monia, sing ki adi^s i intau boga^s: (hij) wordt door hen weggejaagd, want (hij is) het kind van een arm mensch.

Binoeka^san-don-naja doea in datar: zij tweeën maakten de (fuikvormige) mand open.

Dika kaanon, ba^s maja^skoe toendoe^son in toja^s kaanonmoe: eet (mij) niet op, wacht ik zal u een visch gaan wijzen (die) door u gegeten kan worden. *Ikoŋom baja^sankoe poepoelon*: morgen ga ik (den boom) vellen. *Dia^s mobali^smoe boekatan*: je mag het niet openen. *Ko onda i motaau-naton posioegan?* waar kunnen wij gaan slapen? *Akoeoi-ŋa i naa in tantoe^s-monimoe lotoepon*: ik toch word steeds door jullie geslagen. *Nodait-don-monia pinoloelai*: zij hebben allen bevrijd. *Oemoeranēa-bi^s ogoian iakoeoi ing kaanonēa*: steeds toch geeft hij mij zijn eten. *Komintan-bi^s i Dajag pogoeman ko i ina^snja*: alles toch wordt gezegd door D. aan haar moeder.

In deze laatst gegeven zinnen komt het pers. v.n.w., of de eigen-naam, niet achter het werkwoord te staan. Dit wil echter niet zeggen, dat een plaatsing achter het werkwoord in deze zinnen fout is te noemen, want ook dit kan, bijv.: *Dia mobali^s boekatanmoe*: je mag het niet openen; *komintan-bi^s kotaauan i mai togi gadi^s*: alles toch wordt geweten door de hierbij betrokken ouders.

§ 240.

Wanneer een pers. v.n.w. met grooten nadruk wordt gebezigd, dan wordt het herhaald en krijgt dan tevens gewoonlijk *-ka* achtergevoegd, welk woordje hier met: toch, alleen, slechts, is te vertalen.

akoe-akoeoi-ka: ik, ik alleen (geen ander).

iko-iko(w)-ka: gij, gij toch zijt het.

sia-sia-ka: hij, hij (en niemand anders).

kita-kita-ka: wij, wij alleen, wij slechts.

kami-kami-ka: wij, wij alleen, wij slechts (exclusief).

moiko-iko(w)ka: gij, gijlieden toch.

mosia-sia-ka: zij, zijlieden toch.

Om te kennen te geven, dat iemand geheel alleen is, wordt achter het herhaalde pers. v.n.w. *minta* gevoegd, welk woord hier vertaald kan worden met: in het geheel één, het geheele aantal bedraagt één. (Voor *minta* zie ook § 234). *Sia-sia minta*: hij geheel alleen, „hij in zijn eentje”, hij is de eenige.

Ook de andere vormen der pers. v.n.w. kunnen herhaald worden, waarbij dan in den regel ook *-ka* of *minta* wordt achtergevoegd.

inako-nako^s-ka: dat van mij (met nadruk), dat is toch heelemaal van mij.

inimoe-nimoe-ka: dat van u (met nadruk), dat is toch allemaal van u.

inia-nia-ka: dat van hem (met nadruk), dat is toch heelemaal van hem.

ko inako-nako^s minta: voor (aan, op enz.) mij alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

ko inimoe-nimoe minta: voor (aan, op enz.) u alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

ko inia-nia minta: voor (aan, op enz.) hem alleen (niet voor (aan, op enz.) een ander).

Wanneer *inako-nako^s* enz. *minta* wordt achtergevoegd, dan moet er vertaald worden: (dit is) van mij alleen (van u, van hem particulier).

Akoe-akoei-ka i noita^a: ik slechts, ik alleen ben schuldig.

Naaia ing kinotaauankoe-don, iko-iko(w)-ka i moboe^oloi ko inako^s: nu weet ik het al, jij (en niemand anders) die trouwt mij.

Sia-sia-minta i mamonik: zij gaat heelemaal alleen naar boven. *Ki Dolindimon naa taja onom mogoetat, lima ing ki lokakinja, sia-sia minta im bolai*: deze D. (was een van) een zestal broers en zusters, vijf waren de broers van haar, zij alleen was een meisje.

Baja^sankoe inako-nako^s minta: ik zal gaan de wegen die alleen van mij zijn, of: ik zal geheel alleen gaan, mij om niemand anders dan om mezelf alleen bekommeren.

Doemoedoei-bi^s in sia ko ibogē inia-nia: hij volgt slechts den zin, die van hem alleen is, of: hij volgt heelemaal alleen zijn eigen zin.

Tonga^s bodito-bi^s ko inimoe-nimoe minta: maar het ongeluk zal heusch alleen voor jou zijn (mij zal het niet deren).

§ 241. 1a. Oneigenlijke persoonlijke voornaamwoorden.

Deze worden gebruikt waar het verschil in rang en stand in het oog dient te worden gehouden en bij verwantschap, of wel wanneer men uit beleefdheid of vertrouwelijkheid doet, alsof er verwantschap bestaat.

Spreekt bijv. iemand tot den vorst, dan zal hij, van zichzelf sprekend, niet *akoeoi* gebruiken, maar *ata naa*: deze slaaf. Ook tegenover andere aanzienlijken is dit gebruikelijk, maar dan houden meerderen er zich minder streng aan.

De vorst wordt betiteld met *ki ompoe i ata naa*: de heer van dezen slaaf; *ki ompoe datoe*: de heer koning; *ki toelang*: de heer; *kolano*: koning, *djo kolano*: heer koning (*kolano* wordt slechts door enkele aanzienlijken gebruikt); *poenoe^s molantoed*, zooiets als: hoogedele (dit alleen in zangen).

Naaia-don, toelang, iata naa: hier al, vorst, is deze slaaf (zooiets als ons: goeden dag!). *Aka koema bo dia^s mokopatoi ko(i)ata naa, jo ojeon-bi^s in singog tongopi^s in popotalib i ata naa kom bongolan i ompoe datoe koloigi*: als het mocht zijn dat het niet den dood brengt aan dezen slaaf, dan zijn er heusch een weinig woorden, die deze slaaf wil doen voorbijgaan aan het linkeroor van den heer vorst. *Ki ompoe-don i ata naa in silai mototabi*: de heer toch van dezen slaaf, (wiens) inborst (eigenl. deel) het is steeds weer lief te hebben (medelijden te toonen). *Maloenā i namonag naa, jo pinokigama^s i ompoe i ata naa (jo ki ompoe i ata naa i nokigama^s)*: de reden dat (ik) naar hier ben gedaald, (die is) dat de heer van dezen slaaf (mij) heeft laten halen. *Ata naa, toelang, dega^s mopotau-don*: deze slaaf, vorst, heeft wellicht reeds (alles) laten weten. Deze uitdrukking wordt gebruikt in den zin van: ik vraag verlof om heen te gaan. Dezelfde beteekenis heeft: *ki atamoe mogoeman-pa*: uw slaaf spreekt nog even, of: wil nog even zeggen (dat hij verlof vraagt om heen te mogen gaan); deze uitdrukking wordt echter slechts door aanzienlijken gebruikt tegenover den vorst. (Het bezittv.n.w. -*moe* zou voor een gewonen Mongondower te familiaar zijn).

De vrouw van den vorst wordt genoemd: *ki boca^s moloben*: de groote prinses (freule), ook: *ki oetat in datoe*: de zuster van den vorst.

Koningszonen en ook afstammelingen van vroegere Radja's worden steeds met *abo^s* aangesproken. Leef tijd maakt in deze geen verschil. De titel voor dochters van den vorst is *boca^s*. Met *bai^s* worden

meisjes en vrouwen aangesproken, die wel van adel, maar geen directe afstammeling van een vorst zijn. Naar men mij vertelde, kan iemand alleen maar door geboorte den titel *boea*^s krijgen; ook een huwelijk met een Radja kan een *bai*^s niet tot den rang van *boea*^s verheffen. De vrouw van den vorst kan eigenlijk dan ook alleen maar *ki boea*^s *mołoben* worden genoemd, als zij een echte prinses is.

Evenals bij het spreken tot en over vorstelijke en adellijke personen het pers.v.n.w. door een titel wordt vervangen, geschiedt dit ook met al degenen, die eenig officieel ambt bekleeden. Ook de eigen verwanten gebruiken bij voorkeur den ambtsnaam. Hieronder volgen de tegenwoordige titels der Mongondowsche hoofden, waaraan eenige verwantschapsnamen en aanspraakwoorden worden toegevoegd.

Padoeka Radja, officieele (Maleische) titel van den vorst.

Gogoege, na den Radja het voornaamste hoofd, eigenlijk: vertegenwoordiger van het volk. Bij afwezigheid of overlijden van den vorst, trad de *gogoege* als waarnemend radja op, maar deze kon — volgens de oude adat — zelf nooit radja worden. Dit woord is het Ternataansche *djoegoego*, wat in het plaatselijke Maleisch *djogoege* is geworden.

Panggoeloe (Mal. panghoeloe), 1e districtshoofd.

Major ing kadato (Majoor kadato), 2de districtshoofd.

Sangadi, dorpshoofd.

Porobis, 2de dorpshoofd.

Djoeroetoelis (Mal.), schrijver.

Laki: grootvader; als aanspraakwoord voor grootvader wordt door de kleinkinderen *aki* gebruik, bij het roepen wel: *akia*! Wil een vreemde iemand met „grootvader” aanspreken, dan bezigt hij: *lakinja*: grootvader van iemand. Ook kan men zich tegenover een oud man bedienen van *ogogoejang*: oude, oudje.

Baai: grootmoeder. Een oude vrouw kan men met *baainja* aanspreken.

Ama^s: vader, ook voor „oom” gebruikt, hoewel dit eigenlijk is: *pokoama*^s*an* (and.: *pokoama*^s*an*). Zie hiervoor § 63, laatste gedeelte.

Mama^s: vader, door de kinderen gebruikt aanspr.w.

Inde^s: moeder, eigen kinderen spreken hun moeder hiermee aan, maar niet overal, want elders is *tete*^s weer aanspr.w. voor moeder.

Tete^s (ook: *ete*^s), moeder, ook: moederborst.

Ina^s: moeder, ook wel tante, hoewel dit eigenlijk is: *pokoëina*^s*an* (and.: *pokoëina*^s*an*). Zie hiervoor § 63.

Noenoeton: schoonvader.

Goeja^s: schoonmoeder.

Oetat, and.: *oetas*: broer, zuster.

Goeja-goejang: oudere broer of zuster.

Ai-ai: jongere broer of zuster.

Ompoe: kleinkind, ook: heer.

Mototaka: schoonzoon of -dochter.

Lago^s: zwager; man en broer van de vrouw noemen elkaar *lago*^s, welk woord ook „vriend” kan beteekenen.

Ipa^s: schoonzuster, zwager; vrouw en broer van den man noemen elkaar *ipa*^s.

Doo^s: schoonzuster, zwagerin; vrouw en zuster van den man noemen elkaar *doo*^s.

Oeatok: stief (-vader, -moeder, -kind). Uit het verband van den zin blijkt wel, wie bedoeld is en anders wordt eerst *ama*^s, *ina*^s of *adi*^s gezegd.

Boeloi: echtgenoot of echtgenoot.

Lolaki: man, ook: mannelijk en: broer. Een meisje of vrouw noemt haar broer vaak *lolaki* (*ki lolakikoe*: de broer van mij), een verkorting van *oetat lolaki*.

Bobai: vrouw, ook: vrouwelijk en: zuster. Een jongen of man noemt zijn zuster vaak *ki bobaikoe*, laat dan dus het woord *oetat* weg.

Wil men bij woorden, die op zichzelf niet te kennen geven tot welk geslacht iemand behoort, bepaald de kunne vermelden, dan wordt dit duidelijk gemaakt door de woorden *lolaki* en *bobai*, bijv.: *adi*^s *lolaki*: mannelijk kind; *adi*^s *bobai*: vrouwelijk kind.

Bila: vriend.

Oele: roep- of aanspraakwoord voor mannen onder elkaar, zooiets als: vriend. (*Oele*^s: mannelijke eigennaam). Op sommige plaatsen ook door vrouwen onder elkaar gebruikt.

Ambe is soms ook aanspraakwoord, maar onder gelijken, want tegenover hooger zou het ongepast zijn; het is dan te vertalen met: vriend, kameraad. Voor andere beteekenis van *ambe*, zie § 269.

Isi^s: roep- of aanspraakwoord voor vrouwen onder elkaar. Waar dit niet gebruikelijk is, wordt ook door de vrouwen *oele* gebezigd.

Bangkele^s of *angkele*^s, soms verkort tot *kele*^s: liefkoozingswoord van ouderen tot jongeren, zoowel meisjes als jongens. Volgens sommigen zou *angkele*^s nog meer genegenheid uitdrukken dan *bangkele*^s.

Anoe^s of *nanoe^s*: roep- of aanspraakwoord voor meisjes en onge-trouwde vrouwen, te gebruiken door ouderen.

Au^s: roep- of aanspraakwoord voor jonge mannen, door ouderen te gebruiken, of door meerderen tot minderen; we zouden het kunnen vergelijken met ons: jij. Vooral in Loleaian gebruikelijk.

Poedoe! of *oedoe!*: roep- of aanspr.w. voor jongens en jonge mannen. *Poedoe!* ook ml. eigennaam.

Boeë^s wordt door ouderen tegen jongens en jonge mannen gebezigd, maar wordt door velen nog alleen als ml. engennaam gekend. In het afgelegen dorp Doemoga wordt *bocë^s* nog als roepwoord gekend.

Tae^s is een soort titel voor adellijken, zooiets als: jonker, jongeheer.

Ondi^s: aanspraakwoord voor meisjes, door ouderen te gebruiken. Evenals *bocë^s* is ook *ondi^s* niet overal meer bekend als aansprkw. wel handhaaft het zich nog als vr. eigennaam.

Tata^s en *ata^s* worden gebruikt voor kleine kindertjes. (In sommige plaatsen laat men de begin-*t* weg), zooiets als: schatje. Er zijn ook vrouwen, die onder elkaar *ata^s* gebruiken.

Dede^s wordt wel gehoord voor zeer jonge kindertjes. Volgens sommigen bij voorkeur van adellijke kleintjes (*dede^s*: kleintje); anderen kennen het niet.

Soms krijgen zoowel de eigenlijke als oneigenl. pers. v.n.w. het woordje *tontani^s* achter zich, wat tot versterking of nadruk dient en is te vertalen met: zelf, in eigen persoon.

Akoei tontani^s i maja^s mongontong: ik zelf ga er naar kijken.

Inta mopia ko inimoe, pinogoejaatmoe tontani^s: hetgeen goed voor je was, heb je zelf slecht gemaakt.

Ki panggoeloe tontani^s i noïangoi: de panghoeloe zelf is gekomen.

§ 242. 2. Bezittelijke voornaamwoorden.

De bezitt. v.n.w. zijn in vorm geheel gelijk aan de pronominale suffixen, die gewoonlijk direct aan de passieve werkwoordsvormen worden gehecht om den verrichter aan te duiden. (Voor uitzonderingen, zie het laatste gedeelte van § 239). Van deze vormen is een volledige opgave gegeven in § 239. We volstaan hier dus met eenige voorbeelden. Alleen willen we nog even opmerken, dat de bezittelijke voorn.w. meerv. soms door een *i* met het voorafgaande woord worden verbonden, bijv.: *lolaigan i naja doea*: hun beider boschhut, en dan dus gelijk zijn aan de in het begin van § 238 genoemde vormen.

Tagoe^sonkoe ko i adi^skoe bo ko i ompoekoe: ik zal het inprenten (eigenl.: wegleggen, nalaten) aan mijn kinderen en aan mijn kleinkinderen.

Aka dia^s koebolianmoe im bolimoe nion, . . . : als je niet kunt voldoen deze je schuld,

Binonoenja-don ing ki boeloinja ko lantoengēā: hij heeft zijn vrouw in zijn hok gedaan.

Pinoniba^sanēā-mangoi ing ki laki-naton bo ki baai-naton: hij schold voortdurend onzen grootvader en onze grootmoeder uit.

Onda-don im pepokow-nami? waar is onze pepokow-vogel?

Akoeoi dia^s motaau moponik kon toekad-monimoe: ik kan uwliedert trap niet beklimmen.

Onoe im pilikara-namoenda nion? wat is de zaak van u tweeën daar?

Totoeoe-don mopia ing gina-monia: zeer verheugd was hun hart.

Tongo boelan i onggotēā im pinotoniboeloian naja doea: één maand was de duur van hun beider trouwtijd (een maand waren zij getrouwd).

§ 243. 3. Aanwijzende voornaamwoorden.

De aanw. v.n.w. zijn ook bijwoorden van plaats en tijd (zie § 250 en 252); ze zijn te onderscheiden in aanw. v.n.w. van den 1en, 2en en 3en persoon.

Het bij den 1en persoon behorende aanw. v.n.w. is *naa*: deze, dit; *naa* duidt dus iets aan, dat in mijne (onze) onmiddellijke omgeving is of op eenigerlei wijze verband houdt met mij (ons). Voor *naa* wordt ook *naaia* gezegd.

Geheel dezelfde beteekenis, die *naa* heeft bij den 1en persoon, heeft *nion* bij den 2en pers. en *toea* bij den 3en persoon. In verhalen worden *naa* en *nion* (*i naa*, *inta naa*, *i nion*, *inta nion*) vaak gebruikt bij den 3en persoon, waardoor deze in figuurlijken zin dichter bij komt: *intau toea* wordt dan dus: *intau naa*: deze man, waarover ik het nu heb, of: *intau nion*: die men daar bij u (die u nu al bekend is bijv.).

Niet altijd wordt door iederen Mongondower het bovengenoemde verschil in het oog gehouden. Ook hier valt, vooral bij het jongere geslacht, een zekere slordigheid te constateeren.

Toea wil niet alleen zeggen: bij den 3en pers., maar vooral: niet bij mij (ons) of u, doch: ergens, ginds(ch). Om aan *toea* het wat al te onbepaald karakter te ontnemen, wordt *-ta* achtergevoegd, waardoor wordt aangeduid, dat het bedoelde zich niet bevindt bij spreker

of aangesprokene, maar wel op een hun bekende plaats; *toca-ta*: aldaar, aldaarsch.

Heel vaak nemen de genoemde aanw. v.n.w. het in het Mongondowsch zoo veelvuldig gebruikte woordje *i* voor zich, hetwelk o.m. ook aanwijzende kracht heeft en hier o.i. dan ook bovenal dient om aan te wijzen, dat *naa* (*nion*, *toca*) met het voorafgaande woord in betrekking staat. De vormen *i naa*, *i nion*, *in toea* (voor de *t*- wordt de *i* genasaleerd) zijn dus te vertalen met: namelijk dit (bij mij), en wel dat (bij u), en wel gindsch, of: de deze, de dat, de gindsche, of: die hier, die daar (2e p.) die ginds is.

Om de aanwijzende of nadrukleggende kracht van *i* te versterken, wordt *ta* achtergevoegd, of liever: *-nta*, want hierbij wordt de *i* steeds genasaleerd. Hierdoor krijgt men dus:

inta naa: hetgeen dat hier (bij mij, ons) is, die de deze is;

inta nion: hetgeen dat daar (bij u, ul.) is, dat het daarsche is;

inta toea: hetgeen dat ginds (bij hem, ergens) is, dat het gindsche is.

In deze gevallen hebben we met betrekkelijk voorn.w. te doen, zie § 246.

Inta naa, *inta nion* en *inta toea* worden, vooral bij vlug spreken, vaak afgekort en gehoord als: *nta naa* of *ta naa*, *nta nion* of *ta nion*, *nta toea* of *ta toea*.

Inta nion wordt ook heel vaak gehoord als *inten*.

Akocoi naa datoe: deze ik is de vorst. *Totoi onoc i naa*? wat voor een brug is de deze? *Inggama^s-ai-pa im batoc inta naa*: neem toch weg den steen, die hier is (die mij drukt).

Singgai naa: deze dag. *Kom boelan ontongon naa bo moïboei-mai akocoi*: met de maan (die) te zien komt (na) deze (maan) dan zal ik terug keeren.

Ikow nion totocoe moligai: jij daar bent erg vlug. *Pomiaan onoc i nion*? wat moet dat (wat je maakt) worden? *Dantoe^g-ai-pa i oelag inta nion*: druk even de slang, die daar (bij je) is. *Dona^sai, intau inta nion* (of: *inten*) *kaanommoe*, *tagoedang*: laat het geschieden (dat) die man (daar bij je) door je wordt opgegeten, krokodil.

Singgai nion: de zon van dezen dag. Door *nion* wordt hier duidelijk dat met *singgai* niet de dag, maar bepaald de zon is bedoeld. *Singgai* is zoowel „dag” als „zon”, hoewel „mata in singgai” voor deze laatste vollediger is.

Notoebag-monik kon singog i adi^snja toea: (zij) antwoordde opwaarts op het woord van dat haar kind. *Kon dota^s in toea*: aan gindschen kant (aan den kant die daar is). *Kon toengkoel in toea*:

te dien tijde. *Ponocal* (and.: *potoela*) *kom batoe inta toea*: verwrik ermee den steen, die daar is. (Voor een voorbeeld met *toea-ta*, zie § 250).

§ 244. Het woordje *ki*.

Tot de aanw. v.n.w. worden hier ook gerekend de woordjes *ki* en *i*.

Ki is een lidwoord met sterk bepalende of aanwijzende kracht; *ki* wijst aan, dat hetgeen door het volgend woord wordt te kennen gegeven, een zeer bepaald iemand of iets is, niet meer te vereenzelvigen met de soort waartoe het behoort, maar even apart wordt genomen. *Ki abo*^s wil bijv. niet zeggen: een prins (jonker) in het algemeen, doch hiermee is een zeer bepaalde prins bedoeld. Met *ki delek* wordt iets aangeduid, dat door zijn kleinheid opvalt: het kleintje, bijv.: *ki delek in sapi*: het kleine koetje, de koe, die door haar kleinheid opvalt.

De als eigennamen gebruikte woorden hebben hier steeds *ki* voor zich, d.w.z. in den nominatief; door *ki* wordt de naam of het woord van zijn algemeen karakter ontdaan en aan één persoon toegewezen. *Toempalak* beteekent kikvorsch, maar *ki Toempalak* is een ml. eigenaam.

Komt *ki* voor het betrekkelijk voorn.w. *inta*, dan is het te vertalen met: degeen. Zie hiervoor § 246.

Wanneer het door *ki* bepaalde woord niet den zin begint, maar bijv. eerst na het werkwoord wordt geplaatst, dan wordt in den regel gebruik gemaakt van de *i*, die in § 237 werd toegelicht en ook in de volgende § wordt besproken. Voor *ki* wordt deze *i* dus *ing*.

Van de eigennamen en al de woorden, die in den nominatief *ki* voor zich hebben, wordt de genitief gevormd met *i*, datief en accusatief met *ko i*.

Ki ina^s*nja motakit, da*^s *ki Toepa minaja*^s *notaloeci kom boke*^s: de moeder van hem was ziek en toen ging T. een varken koopen (voor een offer). *Ki boeloimoe nion kom baloi*? de echtgenoot van je (is die) daar (bij je) in huis? *Inoemoena-don ing ki Loog*: L. heeft zich vooruit begeven (ging het eerst). *Dika oïni*^s*on ing ki Soelap*: S. mag niet worden geroepen (hier: uitgenoodigd). *Ki laki (i) Dondo*: de grootvader van D. *Molaboe*^s *ko i sangadi*: (hij) is van plan het dorpshoofd te ontslaan.

§ 245. Het woordje *i* (*m*, *n*, *ng*).

Dat het zoo druk gebruikte woordje *i* hier wordt behandeld, is

een weinig willekeurig. Wel heeft het o.i. in hoofdzaak aanwijzende kracht, vaak weer te geven met ons bepalend lidwoord, maar *i* is ook betrekkelijk voorn.w., genitiefteeken enz., en zou dus ook onder een ander hoofd kunnen worden behandeld.

Veelal heeft *i*, zooals reeds werd gezegd, aanwijzende kracht, maar niet zoo sterk als *ki*; *i* wil aanduiden, dat het volgend woord met het voorafgaande in verbinding staat, daarmee op eenigerlei wijze te maken heeft, is dan vaak te vertalen met: namelijk, en wel. In andere gevallen vestigt *i* de aandacht op het direct op *i* volgende woord, omdat daarvan bijv. zoo dadelijk iets zal worden gezegd, en is dan weer te geven met: wat betreft, aangaande. (Voor nasaleering van deze *i* en voorkomende ineensmelting met een voorafgaande *i*, zie hiervoor o.a. § 237).

In de bovengenoemde betekenissen komt *i* voor bij:

a. Pers. v.n.w. in den nominatief (zie § 237); in den datief en accusatief der pers. v.n.w., eigennamen en als zoodanig gebruikte verwantschapswoorden en titels, verbindt *i* het voorzetsel *ko* met het op *i* volgend woord (zie § 238, tweede gedeelte).

b. De aanw. v.n.w. *naa*, *nion*, *toea* en *ki* (zie § 243 en § 244).

c. Passief geconstrueerde werkwoorden, nl. als de agens wel wordt genoemd, maar niet door een pers. v.n.w. wordt uitgedrukt, bijv.: *ilotoep i adi^snja*; *dinongog in tagoedang*. Deze zinnen zijn te vertalen met: het is geslagen door zijn kind; het werd gehoord door den krokodil. Maar toch mag hier, o.i. *i* niet geheel gelijk gesteld worden met ons „door”, want in de passieve vormen *ilotoep* en *dinongog* ligt dit „door” reeds opgesloten, daar zij duidelijk zeggen dat de werking door iemand is gedaan. De op *ilotoep* en *dinongog* volgende *i* heeft dan ook geen ander doel, dan aan te kondigen dat die iemand nu ook nog genoemd zal worden, of wel: *i* wijst heen naar den nog niet genoemden verrichter der werking.

d. Eigennamen, wanneer deze door een titel worden voorafgegaan. Bijv.: *ki abo^s i Mocosambe^s*: de prins namelijk M. Hier duidt *i* op een innig verband tusschen den titel en den eigenaam.

e. Telwoorden, wanneer deze door een naamwoord worden gevolgd. Bijv.: *tobatoe^s im bolai*: een (van het geslacht) der apen, een zekere aap, een aap; iemand, namelijk een aap. (Zie verder blz. 298).

f. Overal, waar de Mongondower maar eenige behoefte gevoelt aan verbinding of aanwijzing.

Een andere beteekenis van *i*, welke echter zeer dicht bij bovengenoemde staat, is die van genitief aanduiders, zoowel van woorden

die in den nominatief steeds *ki* hebben, als van andere naamwoorden. *Kaanon i Liminoeg*: het eten van L. *Toekad i lolongonon*: een trap van een dwaas. *Ki adi^s im boke^s*: het kind van een varken. Wanneer na een passief geconstrueerd werkwoord *i* als agens-aanwijzer optreedt, dan zouden we o.i. met evenveel recht kunnen zeggen: *i* is hier genitief-teeken. Zoo zijn bijv. de boven onder c. gegeven zinnen *ilotoe^p i adi^snja* en *dinongog in tagoedang*, ook te vertalen met: het slaansel van zijn kind, en: het gehoorde van den krokodil. (Zie ook hetgeen in deze in § 239 wordt opgemerkt). Het verschil tusschen de genoemde beteekenissen en genitief-teeken is dus waarlijk niet essentieel.

Soms heeft de *i*, die den genitief aanduidt, een beteekenis, die beantwoordt aan ons: benodigd voor, ten behoeve van. Zoo moet bijv. *oigi in totoi* nu eens vertaald worden met: paal van een brug, brugpaal, maar andere keeren met: paal benodigd voor (ten behoeve van) een brug.

Vervolgens is *i* ook een druk gebruikt lidwoord, waarbij dus de aanwijzende kracht weer uitkomt. Ook kan *i* dan als nominatief-teeken worden beschouwd. Bijv.: *Naa i oeman*: dit is het verhaal. *Ginama^snja in binakoet*: zij nam het pakje (ingepakte), of: het pakje werd door haar genomen. *Nosingog im bolai*: de aap zei.

Voor *i* als betrekkelijk voorn.w., zie § 238 en § 246.

(Ter vergelijking wordt hier verwezen naar de Tontemboansche *ẽ* en *i* en de Sangireesche *oe* en *n*. Zie respect. Tontemb. Nederl. woordenboek van J. Alb. T. Schwarz en Sangir. Sprkk. v. Dr. N. Adriani, blz. 189 v.v.).

§ 246. 4. Betrekkelijk voornaamwoord.

Zooals boven werd opgemerkt, vervult *i* ook de functie van betrekkelijk voorn.w., waarbij dan veelal — zooals in § 243 is gezegd — een geprenasaleerd *-ta (nta)* wordt achtergevoegd. *I ofinta* is het eenige betrekkelijke voorn.w. in het Bolaang Mongondowsch. Soms wordt *inta* voorafgegaan door het lidwoord *ki*, hetwelk dan de beteekenis heeft van: degeen, hetgeen; *ki inta* is te vertalen met: degene die, hetgeen dat, iemand die.

Ikow, Koligaiantā, i maja^s mogibol, jo akoei i maja^s-pa motata^s ko oengkoe^s: jij, K., die gaat sagokloppen, en ik, die ga even de honden roepen (d.w.z. ik ga op jacht). *Ikow in dia^s bidon ki togi kom baloi inta toea, si akoei bidon i nokoentoeng*: jij, die bent niet meer de bezitter van dat huis (het huis dat daar is), want ik toch,

die heb gewonnen. *Kai tagoedang-bi^s, inta nodomok kom bantong*: de krokodil, die de antilope had gepakt, zei toch *Ki inta totok i ai-ai*: degene, die echt de jongste was. *Tongkana^s ing kojogot moinggoe^s, bo iloemoeai ing ki inta nogadop*: terwijl (zij) bezig waren met baden, toen is te voorschijn gekomen degeen, die zich ver-stoken had. *Ojoeon ing ki inta ilamba^san im boeboel i oembo, ki inta ilamba^san im papodong, ki inta ilamboengan, inta iliboe i renda*: er zijn er die versierd zijn met de veeren van een oembo-vogel, die versierd zijn met een kroontje, die van een kabaja voorzien zijn, die omringd is door kant. (In dezen laatsten zin is *ki* moeielijk te ver-talen).

§ 247. 5. Vragende voornaamwoorden.

Deze zijn: (*ki*) *ine, onoe, onda*.

Met *ine* vraagt men naar personen, met *onoe* naar zaken, terwijl *onda* zoowel naar personen als naar zaken kan vragen.

In den nominatief heeft *ine* steeds *ki* voor zich, in den genitief *i*, in den datief en accusatief *ko i*, dus: *ki ine*: wie? *i ine*: van wie(n)? *ko i ine*: aan wien, bij, op wien, wien. Evenals de pers. v.n.w. wordt ook *ine* vaak verbonden met *kai* (zie § 238): *kaiine* of: *kaine* (eigenl.: *kai i ine*): volgens wien? wie zegt? wie heeft gezegd? *Ko i ine* wordt ook vaak verkort tot *koïne*.

Onoe: wat? welk? *Onda*: welk? (*Onda* is vooral bijw. v. plaats en tijd: *onda*: waar? *ko onda*: te waar? *dodai onda*: welk tijdstip? wanneer? Ook als vragend voorn.w. is het begrip „plaats” veelal inbegrepen bij *onda*).

Ki ine in toca? wie is daar? (wie is het, die daar is). *Inde^s, baja^s-pa libo^s ing ki boea^s inta toea noitalib-mai, mongo ki ine-ka imosia i moibog poboeloionkoe*: moeder, ga even vragen de prinsessen die daar voorbijgaan, wie of wellicht van haar (het is) die zin heeft door mij getrouwd te worden. *Boeok i ine i naaia*? een haar van wie, de deze? (van wie is deze haar?). *Pinongojowmoe ko i ine*? aan wien heb je het opgedragen? *Kai ine: nolagoei in sia*? wie zegt (dat) hij ontvlucht is?

E bolai, onoe i loekadanmoe-makow ko nion? wel aap, wat is het dat je daar aldoor bewaakt? *Onoe ing koondokmoe*? wat is het dat door je wordt gevreesd? *Onoe-onoe-don-makow i inaidankoe, im bai n dongka tongo doea i nopokolapat*? wat is het dan toch aldoor van mijn werk, hetwelk eerst een ander kan afmaken?

Ki ompoe datoe, ki gogoegeoe, ki major, onda ing koondokmoe? de

heer koning, de djogoegoe (zie boven), de majoor, wie wordt (het meest) door je gevreesd? (Voor *onda* kan in dezen zin ook *ki ine* worden gelezen). *Singog „moïbog” bo „doï”*, *onda i mogaanmoe singogon*: (het) woord (ik) „wil” en „wil niet”, wat het lichtst is (dat) moet je zeggen. (Zoo spreekt o.a. een dorpshef tot menschen, die willen scheiden). *Docës inta onda im poepoelon*: welke doerian (boom) is het die moet worden omgehakt?

§ 248. 6. Wederkeerend voornaamwoord.

Aan een bepaald wederk. v.n.w. heeft een Mongondower veel minder behoefte dan wij, want voor het begrip „zich” (ook wel: zichzelf) beschikt hij over de infixen *-oem-* en *-im-*, *-inoem-* en *inim-*. (Hoe deze infixen soms praefixen zijn, en bij met *l-* en *r-* beginnende woorden alleen *-oem-* en *-im-* worden ingevoegd en *i-* vóór-, zie hiervoor § 174, 175, 178). Toch zijn er een paar woorden, die soms als wederk. v.n.w. dienst doen, nl.: *batangan*: voorkomen, gedaante, eigen, zichzelf, model, uiterlijk, (In 't Sangir. is *batangeng*: zichzelf (Sangir. Sprkk. blz. 250) en in 't Bolaang Itangsch beteekent *botanga*: lichaam), en *gogina*: uit eigen beweging, uit zichzelf (*gina*: adem, gemoed); ook wel eens *awak*: lichaam, en *badan*: lichaam (Arab.).

Dika mooja^s, sim baïoi-bi^s im batangan: wees niet verlegen, want het is toch (je) eigen huis. (Dit is een hoffelijke uitdrukking tegen een gast. In werkelijkheid is het niet het eigen huis van dengeen tegen wien men spreekt). *Sia i mondajow kom batanganēā*: hij prijst zichzelf (het voorkomen van hem). *Inontongēā, totoeoe notalikokog totok im batanganēā*: (toen) hij het zag, schrikte zijn zelf waarlijk erg (schrikte hij zich een ongeluk”). **Tonga^s ki inta mopodagin im batanganēā*: maar deggeen die doet naderen zichzelf. Zie ook het slot van § 149 en § 205.

Goginanja iloemaboe^s kon toebig: zijn eigen impuls was het zich in het water te gooien (en te verdrinken). *Gogina-don im batangan i mogama^s*: het is toch uit aandrang van het eigen ik dat hij het haalt (het is geheel eigen verkiezing, uit hemzelf voortgekomen). *Gogina-monimoe i nobogoi*: uw eigen wensch die heeft het gegeven, of: geheel uit uzelf is het voortgekomen het te geven. *Bai ng gogina i adi^s i nonoetoci ko i ama^snja*: eerst de eigen begeerte van het kind die dreef naar zijn vader (Niemand heeft hem op zijn vader attent gemaakt, maar uit zichzelf is hij er toe gekomen dien uit te vinden, omdat — bijv. — zijn moeder het hem te lastig maakte. Dit slaat

dus op een kind van ouders, die reeds lang van elkaar gescheiden zijn). Voor *gogina* zie ook nog den zin op blz. 272.

Aka kobaalanṭā i oelāng inta naa, jo mojatapoet doman i awakṭā: als het (beest) gepakt raakt door dezen strik, dan wordt hij zelf (zijn lichaam) mede gewikkeld in het doodskleed, d.w.z.: het beest gaat dood, maar door het heftige rukken wordt de strik onbruikbaar.

Aka kodomokankoe, jo oekoeronkoe doman ko mojatapoet im badankoe: als ik (je) te pakken krijg, dan zal ik er mijn best voor doen mezelf (mijn lichaam) met (jou) in het doodskleed te wikkelen, m.a.w.: ik zal je ranselen tot je dood bent en ik mezelf in het ongeluk heb gestort. (Het woord *awak* kan hier ook wel gebruikt worden, maar het Arab. *badan* vinden velen wat netter klinken en ook schijnt dit voor hen een wat ruimere beteekenis te hebben dan *awak*, hetwelk dadelijk aan zoo'n heel erg concreet „lichaam” doet denken.

Voor woorden met *-oem-* en *-im-*vormen wordt hier verwezen naar de § 174—178.

§ 249. 7. Onbepaalde voornaamwoorden.

Als onbep. voorn.w. worden gebruikt de vragende voorn.w. (*ki*) *ine* en *onoe*, de uitdrukking *ki inta*, het woord *intau*, het bezitt. v.n.w. *-ṭā* of *-nja*, de onbepaalde telwoorden en *ki koeon*.

Ki ine i moena ko naa, jo sia i mokooentoeng: wie het eerste hier is, die is het die heeft gewonnen. *Dia^s bi^s ki ine i nomoela*: toch is er niemand, die (het) heeft geplant. *Dia^s -pa ki ine i nokotaloei kong gilingan in dodai n toea*: in dien tijd was er nog niet iemand die kon koopen een (mais)molen (omdat die er nog niet waren).

Onoe-don inta pokiatodṭā: wat hij ook zendt. *Onoe bo onoe-ka in tangko^s ing gina in tobatoe^s-tobatoe^s kolaboeng pinomaja^s kon singgai inta naa*: wat dan ook de meningsverschillen van ieder mogen zijn gisteren of op dezen dag, . . .

Ki inta monginoem ko oendam, jo mareta^s bo losing potonon ko inia: degeen, die medicijn drinkt, spaansche peper en palmwijn zijn hem verboden.

Intau: mensch beantwoordt aan ons: iemand, en: men. *Simba^s dia^s takowon i intau*: opdat het niet gestolen zal worden door iemand, of: opdat men het niet steelt. *Ojocon i intau tobatoe^s*: er is (was) een zeker iemand. Zie verder onder *Tobatoe^s*, blz. 298.

Intau tongo doca en *intau ibanja* zijn te vertalen met: een tweede, iemand anders, een ander, anderen, eenigen, sommigen. *Tongo doea*

en *ibanja* worden ook zelfstandig gebruikt en kunnen dan ook „iets anders” beteekenen.

Met *-ēā* of *-nja* wordt ook meermalen een onbepaald iemand of iets aangeduid. *Lakinja*: grootvader van iemand. *Sioleā*: been van iemand, poot van iets.

Meermalen moet *ojoeon*: er is, er zijn, worden vertaald met: er is iemand, er is iets, er zijn er, vooral als het wordt gevolgd door een betrekkelijk voorn.w. *Aka ojoeon i modomok kong kałow inta toea* . . . : als er iemand is, die wil vangen dien jaarvogel Zie ook de zinnen in het laatste gedeelte van § 256.

Voor de onbepaalde telwoorden, die ook als onbepaalde voornaamwoorden dienst doen, wordt hier verwezen naar § 234.

Ki koeon wordt gebruikt, als men niet zoo dadelijk op den naam van iemand kan komen, of dien naam niet wil zeggen. (*Koeon*: bepalen, vaststellen, uitmaken). *Aka dia^s mojotala^s, jo ki koeon i nodia kom pitowkoe*: als (ik) het niet mis heb, dan heeft een zeker iemand (een niet nader aan te duiden persoon) mijn kapmes meegenomen. *Kainia: ki koeon i notaloēi*: hij zei: nou ja, hoe heet hij ook alweer? die heeft het gekocht. *Kaanon i koeon im pokiatod-don*: het eten voor och, je weet wel, dat moet worden gebracht. Is men na het uitspreken van *ki koeon, i koeon* enz. op den naam gekomen, dan wordt deze nog genoemd en luidt de juist gegeven zin: *Kaanon i koeon* *i Manoe, im pokiatod-don*: het eten voor och, hoe heet hij ook alweer? o ja, van Manoe, dat moet worden gebracht. *Atodonmoe ko i koeon* *ko i Talib*: je moet het brengen naar he, nou is zijn naam mij net ontschoten o ja, naar Talib.

Met het geven van toelichtende voorbeelden in zinnen hebben we ons in dit hoofdstuk zeer beperkt, daar de voornaamwoorden reeds vroeger door ons werden behandeld en door vele honderden Mongondowsche zinnen nader verklaard, en wel in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Deel 72, Aflevering 1 en 2. 1916.

HOOFDSTUK VI.

Bijwoorden.

Voor zoover wij kunnen oordeelen, beschikt het Bolaang Mongondowsch niet over een bepaalden bijwoord-vormer. De echte bijwoorden worden dan ook zonder eenig toevoegsel gebezigd. Wel onnoodig te zeggen, dat ook andere woordsoorten als bijw. dienst doen.

Meerdere bijwoorden worden aan het voorafgaande woord gehecht. Vooral bij de richtingswoordjes is dit het geval, en bij die welke een bevel, aansporing, opwekking, bekrachtiging of verwondering te kennen geven.

De bijw. en de als zoodanig gebruikte, worden hier door ons ingedeeld in:

1. Bijw. van plaats;
2. Bijw. van tijd;
3. Bijw. van wijze (a. hoedanigheid; b. van omstandigheid; c. van graad of hoeveelheid; d. van bevestiging; e. van ontkenning en verbod; f. van mogelijkheid; g. wenshende, uitnoodigende of aansporende en bevelende);
4. Bijw. van causaliteit.

Daar de begrippen „plaats” en „tijd” meermalen gelijkwaardig zijn, is ook de grens tusschen bijw. v. plaats en bijw. v. tijd niet altijd scherp te trekken. Vaak kunnen beide benamingen met evenveel recht gebruikt worden. Ook komt eenzelfde bijw. in verschillende functies voor. Mede hierom zullen we dan ook zoo vrij zijn ons niet steeds streng aan bovengen. indeeling te houden, en o.a. bij bijw. van plaats ook eenige woorden bespreken, die wel als zoodanig voorkomen, maar vaker in een andere functie worden aangetroffen.

§ 250. 1. Bijwoorden van plaats.

Naa: hier (bij den 1sten persoon), ook: *naaia*; *nion*: daar (bij den 2den pers.); *toea*: ginds, daar (bij den 3den pers.), ergens. (Deze woorden zijn ook aanw. voorn.w., zie § 243). Door achtervoeging van *-ta* wordt aan *toea* zijn wat al te onbepaald karakter ontnomen: *toeata*: aldaar (niet bij den 1sten of 2den pers., maar wel op een hun bekende plaats). Voor *toea-ta* wordt ook gehoord: *to-ta*.

Als bijw. van plaats komen *naa*, *nion* en *toea* in den regel voor

in verbinding met het voorzetsel *ko*, dus als *ko naa*, *ko nion*, *kon toea*, *kon toea-ta*, te hier, te daar enz.

Akoei naa: ik hier, of: deze ik. *Naa-don iakoei*: ik ben hier al. *Naaia-don*: hier al, ook: nu al. *Nion-don imoikow*? zijn jullie daar al? Zooiets als ons: goeden dag! *Oentoenon-makow*, *nion doman*: het wordt steeds weggejaagd (toch) is het daar weer (of: met dat het is weggejaagd, is het er weer. Een vlieg). *Golantoengmoe toea-ta ko loentoeng*: je gong is daar op zolder. *Akoei ing ko naa*, *ikow ing ko nion*, *sia ing kon toea*: ik hier, jij daar, hij daar. (Eigenlijk: ik ben degeen die hier enz). *Si akoei ko naaia bidon*: want ik blijf weer hier. *Sinajakēā*, *dia^s-bi^s ing kon toea*: hij zocht het, het was daar heusch niet.

Hoewel in § 41 de richtingswoordjes reeds zijn vermeld, willen we ze ook hier nog eens noemen:

magi^s: herwaarts;

makow (and.: *mako*): derwaarts; (voor andere beteekenissen, zie § 251);

magi^s-makow: her- en derwaarts, overal heen, ook: over en weer;

monik: opwaarts (ook in figuurlijke betekenis);

monag: benedenwaarts (ook in fig. bet.);

moeik: stroomopwaarts, oostwaarts;

moentag: stroomafwaarts, westwaarts.

Ginama^snja-don-magi^s i natoe: hij had eieren herw. gehaald. *Tokodia-magi^s ing kaanon toea*: breng hierheen al dat eten. *Iloemajoeg-magi^s*: kwam herw. gevlogen.

Lolan-makow: gene zijde, de overkant. *Atod-makow kom Pontodon*: breng het derw. naar Pontodon. *Toeloed-makow ko lioe*: duw (stomp) het weg naar buiten.

Noitaboed magi^s-makow: verstrooid geraakt her- en derwaarts. *Kon toea nodait-don ilibo^san magi^s-makow*: toen werd het ieder over en weer gevraagd.

Pokiatod-pa-monik im pitowkoe: laat even opw. brengen mijn kapmes. *Jo binoekatan-monik*: toen het opwaarts werd opengemaakt.

Simba^s dia^s dodotonkoe-monag in doloeong naa: opdat ik niet naar beneden smijt deze haardsteen. *Doemolop-monag Balanda*, *momoeka^s-monik Papoea^s*: als het naar beneden duikt is het een Hollander (zoo wit), opwaarts uit (het water bijv.) komende is het een Papoea (zoo bruin). (Een koekje dat in olie gebakken wordt).

Noboet-moeik: is stroomopwaarts vertrokken. *Pogambat-moeik*: smijt het oostwaarts neer.

Minaja^s-*moentag*: is stroomafwaarts gegaan. *Oentoen-moentag*: jaag het westwaarts weg.

De met *li*- samengestelde richtingswoordjes worden in den regel in verbinding met het voorzetsel *ko* aangetroffen: *ko limoeik*: een beetje in het oosten, een weinig ten oosten; *ko limoentag*: even ten westen van . . . ; *ko limonik*: een beetje hoog, een weinig naar boven; *ko limonag*: een weinig naar beneden, slechts even beneden . . . (Voor de beteekenis van *li*-, zie § 185).

Verder noemen we hier nog van de als bijw. van plaats gebruikte woorden: *mojajoe*^s: ver; *modioeg*: dichtbij; *ko moena*: vóór, voor-aan; *kon toemi*: achter, achtereen; *ko liboe*: rondom; *ko loeai*: buiten; *kom bonoe*: binnen; *ko jocak*: middenin; *ko loanan*: rechts; *ko loigi*: links; *onda*: waar? *ko onda*: te waar? *nongko onda*: van-waar? *ko onda-onda-don*: waar ook, overal; *dia*^s *ko onda*: nergens, er is geen plaats waar . . .

§ 251. De woordjes *mai*, *mangoi* en *makow*.

1. *mai*.

Dit kan ook richtingswoordje zijn in de beteekenis van herwaarts, beantwoordt soms aan ons: vlakbij, maar bovenal wordt door *mai* te kennen gegeven, dat iets bezig is (of was) te gebeuren, vaak te vertalen met: terwijl . . . , toen . . . plaats greep, met dat . . . , zoo lang als . . . , komen te . . . , ook: ongeveer, om en bij

In § 176, onder 3e, en in § 227 wordt gezegd, dat *mai* het voorafgaande telwoord vluchtig maakt. Deze beteekenis sluit o.i. heel goed aan bij de juist genoemde, daar door het achtergevoegde *-mai* de telwoorden o.z. t. z. in beweging worden gezet, op weg zijn om te vervloeien in een hooger of lager getal.

mai in de beteekenis van: herwaarts, naar hier, vlakbij:

Ikow i modiaijmai: jij die brengt het herwaarts. *Aka moboci-don-mai moikow*, *jo popoandocp-ai-mai*: als jullie naar hier terug keeren, laat het dan herwaarts aanreiken. In dezen zin is beide keeren *-mai* door herwaarts vertaald, daar het naar de spreekster toe is, maar vooral het eerste *-mai* kan ook met „terwijl” worden weergegeven, of: bezig met; als jullie al bezig bent met terugkeeren enz. *Ko onda im Bintau? Tocata kom popod-mai im Pasi*: Waar is (het dorp) Bintau? Aldaar in de onmiddellijke nabijheid van het uiteinde van Pasi. (Deze twee dorpen gaan in elkaar over; B. sluit direct aan bij het uiteinde: *popod*, van P.) *Kon dolaag-mai im baloi*: op het erf

vlakbij het huis. *Kon dioeg-mai monimoe, dia^s-bi^s kinantangan*: (het was) vlakbij jullie (en) toch hebben jullie het niet begrepen (als bijv. een kind is gevallen, waar anderen vlakbij stonden). *Baja-baja^s ilimitoe^s kon dioeg-mai i toelang*: dadelijk heeft (hij) zich gezet in de onmiddellijke nabijheid van mijnheer. Wanneer in dezen zin *-mai* wordt weggelaten, dus alleen *kon dioeg*: dichtbij, wordt gebruikt, dan duidt dit op een ietwat grooteren afstand.

mai in de beteekenis van: terwijl, gedurende, zoolang als.

Dodai ing kami noboeat-mai nongko naa, nona!^a-mai ko imonimoe: toen wij bezig waren met vertrekken van hier, terwijl (wij) U verlieten. Hier is het uitgesloten, dat *-mai* herwaarts beteekent, het plaatst ons hier midden in de handeling: toen het vertrekken en het U verlaten aan den gang was. *Noboeat-mai ko naa dia^s lalat nogogai*: gedurende (den tijd dat ik) van hier ben vertrokken heb (ik) in het geheel niet gerust *i nomarenta-mai*: terwijl (je) aan het besturen was, zoolang als (je) hebt bestuurd. *Nobiag-mai in sia, dia^s lalat nonete^s*: zoolang als hij leeft, nooit heeft (hij) gezogen. Hier zou ook kunnen worden vertaald: vanaf dat hij is komen te leven enz.

mai in de beteekenis van: herhaaldelijk, voortdurend, steeds.

Dongka norobibig-mai in tara doea: slechts hebben voortdurend getwist die twee. *Oemanankoe-mai iko^w ing ki adi^s i intau, naanta ki adi^s im boke^s iko^w*: ik dacht steeds (dacht niet anders) (dat) je een menschenkind was, nu blijkt (dat) je het kind van een varken bent.

De beteekenis van: voortdurend, steeds, heeft *-mai* ook bij met *o po-* afgeleide woorden: *o posioeg-mai*: steeds slapende, lag (daar) zoo te slapen (zie verder het laatste gedeelte van § 33); en eveneens bij de met *ki-* afgeleide herhaalde woorden, bijv.: *kilanta-lantang-mai kon toebig*: zich herhaaldelijk aan de oppervlakte vertoonen (zooals een drenkeling o.a.). (Voor meerdere voorbeelden en *ki-*, zie § 124) In deze gevallen kan aan *-mai* echter ook een zeker accidenteel karakter worden toegekend.

mai in de beteekenis van: komen te; met dat (accidenteel).

Nokodongog-mai kon singog inta toea: toen (zij) kwam te hooren dat woord (met dat zij hoorde). *Noponik bo ilimitoe^s-monag nojotajow-mai*: kwam naar boven en zette zich neer met het gezicht toevallig tegenover (hem). *Notoebag-mai in sia kon singog i*: kwam hij te antwoorden op het woord van *Dinongog-mai in lagoedang ing kosing im bolai*: met dat de krokodillen hoorden het lachen van den aap. *Mobilo-bilog-mai i matakoe mongo nokoontong*:

mijn oogen zullen geheel blind komen te worden, als (ik) het heb gezien. *Mobongo-bongo!-mai im bongolankoe mongo nokodongog*: mijn ooren zullen geheel doof komen te worden, als (ik) het heb gehoord. *Nokoboei-mai*: met dat (hij hem) ontwaarde. *Nokoontong-mai intau i lipoe^s*: met dat de menschen van het dorp (dat kalf) zagen *Dia^s moonggot nojodoengkoel-mai i oelag motole^s*: niet lang (daarna) kwamen (zij) te ontmoeten een groote slang.

mai met vluchtig makende of vervagende kracht: zoo ongeveer, om en bij.

Ki laki-laki-mai: de over-, overgrootouders, erg onbepaald wie, maar nog wel eigen familie. *Kon singgai-mai toemi*: in de komende dagen, in de toekomst. *Kon singgai-mai tobatoe^s* (ook: *kon tongo singgai-mai*): op den een of anderen dag, op zekeren dag. *Tobatoe^s-mai*: de een of ander, soms: de een noch de ander. *Ojoeon in tobatoe^s-mai imoikow nion i*: er is de een of ander van jullie daar, die *Kamoenda nion, tobatoe^smai dia^s kosompoi*: jullie tweeën daar, de een noch de ander heeft een pruimzak (wie je ook neemt, niemand enz.). (Volgens anderen kan deze laatste zin alleen maar beteekenen, dat één niet van een pruimzak voorzien is en één wel. En om het begrip „niemand” te kennen te geven moet worden gezegd: *oempaka tobatoe^s dia^s kosompoi*: zelfs niet één is er die een pruimzak heeft, of: *komintan dia^s kosompoi*: allen hebben geen pruimzak. Zooals zoo vaak, hebben we ook hier met plaatselijke verschillen te doen). *Dojorwa-mai*: ongeveer twee. *Pitoe-mai*: ongeveer zeven. Voor meerdere voorbeelden van het vluchtig maken van telwoorden door *-mai*, zie het laatste gedeelte van § 227 en ook § 176, onder 3e.

Noonggot: lang (geleden, daarna), het duurde lang; *noonggot-mai*: niet lang daarna, spoedig, het duurde niet lang. Door *-mai* wordt het begrip „lang” zoo vervluchtigd, ofwel naar voren (naar het heden of hier) getrokken, dat het de beteekenis krijgt van: niet lang. *Moena-mai*: vroeger eens, erg onbepaald, het kan bijv. zoowel drie als vijf eeuwen geleden zijn. In dezelfde beteekenis wordt ook gebruikt: *doengkoel-mai*. *Moena-mai im boeta^s i Mongondow ingkad i Oemboedan*: Heel vroeger was het land van Mongondow tot aan Amoerang. *Doengkoel-mai dia^s-pa-bi^s in sikajoe ing ko Mongondow*: vroeger waren er heusch nog geen antieke doeken in M.

2. *mangoi*.

In § 41, bl. 353, is gezegd, dat *mamangoi* beteekent: komende of gaande zijn; het zegt dus niet in welke richting men zich beweegt,

maar geeft slechts te kennen: in beweging, bezig. Wanneer nu *-mangoi* aan een woord wordt toegevoegd, dan wil dit zeggen:

1e, dat de door het voorafgaande woord genoemde handeling nog aan den gang is (was), nog steeds doorgaat; *mangoi* plaatst ons midden in de handeling en is dan ook vaak te vertalen met voortdurend, steeds, aldoor, terwijl;

2e, het voorafgaande woord wordt in min of meer vlottenden toestand gebracht, het wordt vervaagd of vervluchtigd. Hier is *mangoi* te vertalen met: ongeveer, naar gissing, om en bij.

In deze twee beteekenissen staat *mangoi* dus al zeer dicht bij *-mai*. Zooals beneden zal blijken, worden *-mangoi* en *-mai* dan ook wel voor elkaar gebruikt. Soms beteekent *-mangoi* goed en wel, geheel, heelemaal, en is dan wel gelijk te stellen met *-makow*.

Noïangoi, nobaba-mangoi kom pada^snja: (hij) kwam, steeds op den rug dragende zijn mand. *Sinoemoentoen-don ing ki Soelap, jo noïtajow-mangoi ko i Loog, jo pinongko^s-don i oei*: S. heeft zich laten zakken, en juist terwijl (hij) voor L. kwam (die al in dat gat zat), toen heeft (L.) de rotan doorgekapt. *Ki Soelap mosingog-don-mangoi ko i olai*: S. zegt maar aldoor tegen den aap . . . *Aka tonga^s nanion, dia^s ikow mokotala^s-mangoi ko inako^s*: als het slechts aldus is, (dan) kun je niet blijvend (voortdurend) verschil maken met mij (dan kun je me nimmer overwinnen). *Dika mongomba-mangoi*: huil niet aldoor! *Naonda i noboei-don-mangoi im bajongan im bolai*: terwijl al de apen aan het terugkeeren waren (of: kwamen terug te keeren). *Jo nobiag-monik im patoeng boelawan noïtoendoel ko langit, iloemongkaog-mangoi namoentag nogama^s kom barang kom Bolaang*: en de gele bamboe groeide op (tot hij) kwam te stooten tegen den hemel, boog zich herhaaldelijk in stroomafwaartsche richting (en) haalde goederen van B. *Nobiag-mangoi in sia kon doenia*: zoolang als hij leeft op aarde . . . (Anderen gebruiken hier *-mai* in geheel dezelfde beteekenis. Zie boven den zin: *Nobiag-mai in sia, dia^s lalat noncte^s*.

Noonggo-onggot-mangoi jo minaja^s nomiring kom pepekow: niet lang daarna gingen (zij) een strik stellen voor een pepekow-vogel. [Evenals *-mai* maakt ook *-mangoi* den tijdsduur vluchtig ofwel korter, terwijl hiertoe tevens de herhaling medewerkt; *noonggo-onggot* toch geeft een ietwat korteren tijd te kennen dan *noonggot*. Voor *-mangoi* kan hier ook *-mai* worden gebruikt]. *Jo inontongēa dega^s lima-mangoi* (and.: *lima-mai*) *in tagoedang kon tajowonēa*: en hij zag naar gissing ongeveer vijf krokodillen voor

zich. *Nogama^s kom batoe, toelidēa-mangoi* (and.: *toelidēa-mai*), *na^sdoman kołoben in bałoi tobatoe^s*: (hij) haalde een steen, waarvan de grootte ongeveer was gelijk de grootte van een huis.

Namangoi-don in bałoi, jo noiangoi-mangoi sinadang-pa kon dangkoelon-mai: bij het huis gekomen, toen (zij) goed en wel waren aangekomen werd het voorloopig (even) opgehangen in de onmiddellijke nabijheid van de voorgalerij. *Moibaja^s-mangoi, baja-baja^s ogoi in tongo bakoet*: als (je) goed en wel bent aangekomen (of: met dat je aankomt), geef dan dadelijk één pak.

3. *makow* (*mako*).

Van *makow* als richtingswoordje werden in § 250 enkele voorbeelden gegeven. Hier volgen enkele korte zinnen ter toelichting van *makow* in de beteekenis van: geheel, heelemaal, in het geheel, goed en wel, afgeloopen, ook: steeds, voortdurend (hier dus gelijk aan *mangoi*).

Noiloeai-makow i oelag inta toea: toen die slang er heelemaal uit was. *Sisip-ka-makow, oelag*: toe slang, kruip er heelemaal onder (tusschen). (In een dergelijken zin als hier, kan *makow* ook derwaarts beteekenen). *Nopaloet-don-makow in singogēa toea*: toen die zijne woorden geëindigd waren (hij alles had gezegd). *Modait-makow i oengkoē^skoē, jo*: (als) geheel (allemaal) op (gegeten) zijn mijn houden, dan *Toemokomintan-makow*: ieder in het geheel één keer. *Toemongobatoc^s-makow*: ieder in het geheel één exemplaar. (Zie § 232). *Ilimitoc^s-makow*: was goed en wel gezeten, zat al een tijd. *Jo ilobong-makow inta toea ing ki inde^s*: toen die moeder goed en wel begraven was (de begrafenis geheel afgeloopen was). *Ikolom-makow bo tooema*: na morgen en overmorgen. *Noiganga-makow*: geheel opengesperd van den mond, of: voortdurend open. *Momilog-makow*: de oogen geheel dicht, of: steeds dicht. *Toemanow-makow*: voortdurend gadeslaan, naar beneden kijken.

§ 252. 2. Bijwoorden van tijd.

Allereerst willen we hier iets zeggen over de woordjes *ai* (*a-*), *-don*, *aindon* (*andon*).

ai- (anderen: *a-*) wordt voor een reeds afgeleid woord geplaatst en is te vertalen met: al, reeds, d.w.z. het zegt volstrekt niet altijd, dat een handeling afgeloopen is, het geeft eenvoudig te kennen: al in actie, of: reeds afgeloopen. *Mopoeling*: bezig met vol-worden;

ai-mopoeling: al bezig met vol-worden, bijna vol; *nopoeling*: vol geworden; *ai-nopoeling*: reeds vol geworden.

Wanneer alleen *a-* wordt gebruikt inplaats van *ai-*, dan is het wel eens moeilijker deze *a-* steeds te onderscheiden van het woordje *a*, dat „wenschen”, „willen” beteekent, bijv.: *ai-monginoem*: al begonnen met drinken, aan het drinken zijn; *a monginoem*: willen of wenschen te drinken, maar voor de niet-gebruikers van *ai-* is dit tevens: al begonnen met drinken. Hier moet het zinsverband dus den weg wijzen.

In het Tontemboansch vormt *a* den verleden tijd van de met *i-* afgeleide woorden, en in het Makela^si-dialect vormt *ai-* de praeterita van met *-oem-* afgeleide woorden. (Zie Tontemb. Gramm. blz. 205 v.v. en blz. 209, 154). Zoo krachtig is *ai-* hier niet, het helpt alleen de handeling wat naar voren of naar het verleden toe te schuiven, dikt dus de beteekenis van de tijd-aanduidende affixen een beetje aan.

-don, hetwelk achter aan een woord wordt gevoegd, beantwoordt eveneens aan ons: al, reeds. *Mopoeling-don*: het wordt al vol, het is al bijna vol; *nopoeling-don*: het is al vol, ook: is het al vol? Een *no---don-* vorm wordt vaak gebruikt om mee te vragen: *nongaandon*? al gegeten?

Ai- (*a-*) en *-don* komen ook gecombineerd voor, waarbij *-don* voor-gevoegd wordt en tevens geprenasaleerd: *aindon* (and.: *andon*). Deze prenasaleering is o.i. slechts een phonetische kwestie. Dit *aindon* of *andon* is wat krachtiger dan *ai-* (*a-*) of *-don* op zichzelf, het beantwoordt geheel aan ons: al reeds, bijv.: *aindon mopoeling*: al reeds aan het vol-worden, het vol-worden is flink aan den gang. ((*Ai-* en *a-* worden door ons met een streepje aan het volgende woord verbonden, waardoor tevens verwarring met het bovengen. woordje *a* wordt voorkomen. Bij *aindon* en *andon* wordt geen streepje meer gebezigd).

Daar *ai-*, *-don*, *aindon* in de voorafgaande bladzijden vele malen worden aangetroffen, wordt hier volstaan met nog één voorbeeld, waarbij het wel overbodig is op te merken; dat *ai-* enz. niet alleen bij met *mo-* en *no-* afgeleide woorden voorkomen, bijv. *aintoemojop*: al bezig met ondergaan (van de zon).

Moïngkag: droog, droog wordende: *moïngkag-don*? wordt het al droog? *ai-moïngkag*: al op weg naar droog; *aindon moïngkag*: al reeds nagenoeg droog; *noïngkag*: droog, het droogworden is afge-loopen; *ai-noïngkag*: reeds droog, het droogworden heeft al zijn beslag gehad; *noïngkag-don*: reeds droog, ook: is het al droog?

aindon noïngkag: al reeds droog, reeds lang droog of absoluut droog.

Domai is o.i. een samentrekking van *don* en *mai*. En daar zoowel *don* als *mai* varierende beteekenissen hebben, is dit ook met *domai* het geval: al bezig met , naar hier (bevel), toe dan, dan toch herw. (verzoek), al ongeveer

Naonda i nojosipoen domai: terwijl (zij) dan al bezig waren bijeen te komen. *Dia domai!* breng het toch hier! *Potoeloeng domai ko inako^s im boke^smoe nion*: toe, help mij dan toch herw. met dat varken van je. (Een slang is hier aan het woord). *Dega^s dojoywa domai no riboe*: wellicht reeds ongeveer twee duizend.

Als bijw. van tijd treden ook de in het begin van § 250 genoemde bijwoorden woorden van plaats op, nl. *naa*, *naaia nion*, *toca*. Daarvan worde hier alleen *naaia* door een voorbeeld toegelicht. *Naaia*: nu, op dit oogenblik, thans. *Inta naaia*: (de tijd) die *nù* is, op dit moment. *Diaan-mai inta naaia*: breng het *nù* hier. Door aanhechting van *-mai* wordt *naaia* wat rekbaarder of van wijdere beteekenis, bijv. *Naaia-mai pogogajop* nu (in dezen tijd) is het vruchtentijd.

Tongopi^s-mai: aanstonds, meteen, weldra; *-mai* duidt er op dat het korte tijdsverloop niet al te nauwkeurig begrensd is. (Voor *tongopi^s* zie onbepaalde telw. § 234). *Tongo-tongopi^s-mai jo noïangoi-don ing ki Soelap*: nagenoeg dadelijk daarop is S, al gekomen.

Polat: dadelijk, terstond. *Polat minatoi*: dadelijk stierf (ze). *Polat-polat-don noponik*: onmiddellijk kwam (ze) boven.

Baja-baja^s: direct, ineens, dadelijk daarop, regelrecht. *Aka podioen kon toebig jo baja-baja^s moroemog*: als het wordt gesmeten in het water, dan is het dadelijk stuk. *Minaja^s-don i oelag toca baja-baja^s ko laig*: die slang is gegaan, regelrecht naar de tuinhut.

Moliodot-mai, onmiddellijk daarop, plotseling. *Moliodot-mai inta toca simindog-monik ing gochangtā tobatoe^s*: dadelijk daarop gaat een oudste staan. *Noliodot-mai dinongogtā*: plotseling hoorde hij

Koïna: zooeven (soms verkort tot *kina*) *Ki ine i noitalib-mai koïna?* wie is het, die zooeven voorbij is komen te gaan?

Bagoe: pas, zoo juist. *Bagoe noïangoi*: pas gekomen. (*Mobagoe*: nieuw). *Bagoe nongaan, tonga^s noroctock-bi^s*: pas gegeten, maar toch mager.

Mopanga^s-mai: zoo aanstonds, straks. *Bai mopanga^s-mai bo maja^s*: wacht zoo aanstonds zullen (we) gaan. *Mopanga^s-mai kon dolom bo moboeat*: aanstonds als het avond is vertrekken (wij).

Bai, ook: *ba^s*: eerst, pas, ook: totdat. *Bai naa (naaia)*: eerst nu, nu pas, eindelijk; *bai nion*: eerst nu, of: eerst toen, toen pas; *bai*

ntoca: eerst toen; *bai ikołom*: eerst morgen. *Bai nosingog in sia*: totdat hij sprak. *Bai naa bo ojoeon in tontaga^snja poponikan*: eerst nu zijn er de traptreden om langs op te klimmen. *Jo bai nion bo nołapat in totoi*: en eerst nu is de brug gereed. *Ba^s nonete^s i manoeke*, *jo ki Bałanda in doemoedoei ko inaton*: pas als de kippen zoogen, dan zullen de Hollanders ons volgen (naar onze pijpen dansen). *Jo bai momoeke^s kon siolanēā*: en pas bij den voet ervan komt (hij) er uit.

Bai en *ba^s* komen vaak voor in verbinding met *bi^s*, hetwelk dan gepraenasaleerd wordt, waardoor men dus krijgt: *bai-mbi^s* en *ba-mbi^s*: waarlijk eerst als. Ook *dongka* komt veel voor na *bai* (*ba^s*): *bai ndongka*: eerst dan zal, eerst zal; *bai-mbi^s dongka*: eerst dan toch zal

Jo bai-mbi^s noitalib ing ki Kontroleur bo dongka mokaït: en warempel eerst als voorbij is gekomen de Controleur, eerst dan wordt er geveegd. *Bai ndongka taja tołoe bo*: eerst als ze met hun drieën zijn, dan *Bai n dongka modia kom pitow*: dan zullen (we) eerst een kapmes brengen. Zie verder bij *-bi^s* en *dongka*, respect. § 253, onder d. en b. en § 256 en § 260.

a: steeds, van vroeger af, van altijd her, ook: natuurlijk, behoorlijk, vanzelf sprekend, terwijl, ten tijde, ook: dan zal, zie onder *si*, § 261 en elders. *Dia^s kopata^s*, *jjo abi^s*, *moołoe*: het bezit geen beek, maar is toch steeds nat. *ko i adi^s i intau a kotongga-tonggadi^s*: met het kind van menschen (dat) steeds zorgvuldig wordt opgevoed. *Si a bi^s kodoegang-kodoegang in takitēā*: want steeds toch werd hoe langer hoe erger zijn ziekte. *A pa mobajag*: terwijl het nog licht is. *A pa nołolot*: is nog steeds slapende, slaapt natuurlijk nog. (*pa*: nog, komt in den regel na het werkwoord, maar met *a* vormt het een soort uitdrukking, die is weer te geven met: natuurlijk nog, zooals vanzelf spreekt nog zijnde of doende wat het volgende woord zegt), ook: wenschen, willen nog *si a pa motoenggoe kon dimoekeod i moena-monik*, *si a pa poigoeman kom barakat kom binoboï mobagoe*: want (wij) zijn natuurlijk nog wachtende (met het offermaal enz.) op de geesten van heel vroeger, want zooals vanzelf spreekt wenschen (wij) hun te verzoeken om een zegen over het nieuwe dorp. (*Motoenggoe* is van het Maleische toenggoe, maar daar hier een priester aan het woord is, klinkt dit zeer deftig; het beteekent hier: eerbiedig en feestelijk ontvangen, vooral van geesten). *Kon dodai n sia a pa ko lipoe^s*: toen hij nog steeds in het dorp was (hier nog woonde). *A pa ko moena bałoion-bi^s ko loentoeng*: toen het nog vroeger was (in

vroegere tijden) werden ze heusch opgesloten (binnenshuis gehouden) op zolder.

Voor *a* bij *po-*, zie het slot van § 33, waar blijkt, dat in geheel dezelfde beteekenis voor *a* ook *o* wordt gehoord.

Oemoeran: steeds, aldoor, altijd. *Oemoeran doi^s in sia*: steeds wil hij niet. *Oemoeran mogikokoedoe^s*: aldoor dragen (zij) een doek op het hoofd. *Oemoeranēa-bi^s ogoian iakoei kaanonēa*: steeds toch geeft hij mij zijn eten.

Mononoi: bestendig, duurzaam, komt ook voor in verbinding met *oemoeran*, bijv.: *oemoeran-bi^s monomoi*: steeds toch bestendig, eeuwig.

Tantoc^s, beteekent ook: steeds, voortdurend. *Ki inde^s bo ki ama^s tantoc^s mokitopa^s*: de moeder en de vader verzoeken steeds om te kauwen (d.w.z. het eten vor hen te kauwen). *Ko Monadow bo ko Mongondow, jo tantoc^s-bi^s mojosingog*: te Manado en te Mongondow kan men werkelijk voortdurend met elkaar spreken. *Matoi-makow, tantoc^s moboei mobiaq*: als het dood is, wordt het steeds weer levend.

Kojogot: terwijl, onderwijl. *Kojogot mokojoet*: terwijl men aan het padiplukken is, midden in den padipluk. *Dojowa im boca^s, kojogot maja^s jo lima i intau i motomoc*: twee freules, terwijl (zij) onderweg zijn, komen vijf menschen (haar) tegemoet.

Naonda: hoe, moet meermalen vertaald worden met: terwijl, met dat. *Naonda i nojosipoen domai mononobok toca*: terwijl die oorpriksters al bezig waren bijeen te komen.

Tongkana^s: terwijl, ook: zoo ongeveer. *Tongkana^s im binaja^san-mai in dojowa no boelan, eda^s sidia-don ing ki Asiking*: terwijl twee maanden verliepen, is A. zwanger geworden. *Tongkana^s i monilig-don in singgai*: terwijl de zon al aan het dalen is.

In § 227 en 231 zijn de noodige tijdsbepalingen vermeld. We voegen daaraan hier nog toe: *ikolom*: morgen; *kolaboeng*: gisteren; *ilocanan ing kolaboeng*: eergisteren (de dag die is vervangen door gisteren); *kolipod*: onlangs; *kolipod-makow*: lang geleden (derwaarts van *kolipod*); *doengkoel in dolom*: 's nachts, ten tijde van den nacht; *lolaboeng-dolo-dolom*: iederen avond en iederen morgen; *kogobii*: verstreken nacht.

Dodai onda (ook: *dodaanda*); welk tijdstip? wanneer? *Ai-minaja^s dodai onda*? wanneer is (hij) gegaan?

Toonoe: wanneer? (toekomende tijd). *Toonoe bo moboei-mai in sia*? wanneer zal hij terugkeeren naar hier?

Dodai n toea: toen; *kon dodai n toea*; te dien tijde.

Toengkoel in toea: toen; *kon toengkoel in toea*: te dien tijde.

Moocle^s: laat; anderen gebruiken *mooeren* en *mooerem* voor laat. *Totoeoe mooeale*^s (*mooeren*) *bo noiangoi*: zeer laat is (hij) gekomen, of: het heeft lang geduurd voor hij kwam.

Moonggot en *noonggot*: lang van tijdsduur, laat. *Noonggot noiangoi ikow*: je bent laat gekomen.

Motorong: vlug gauw. *Motorong mołoetoe*^s: (het) zal gauw rijp zijn.

Moligai: vlug, snel, haastig, vaardig. *Moligai maja*^s, *moponik*, *mokatod*: vlug in het loopen, klimmen, bergbestijgen.

Molikat: vlug, snel.

Morombit (*mojombit*): vlug, gauw, snel. *Morombit mosingog*, *mobongkal*, *momasol*: vlug in het spreken, wieden, werken met een graafwerktuig.

Mołamemet: vlug, gauw, terstond, handig. (*Intau mołamemet*: een handige, vlugge kerel, die zich vlug door iets weet heen te slaan). *Mołamemet mołagoi*, *manokow*, *mogaid*: handig in het ontkomen, stelen, werken. *Nołamemet in sia sinoemoet*: terstond is hij binnengegaan.

Lagi: spoedig, gauw. *Lagi mołapat*, *modapot*, *moboeat*: spoedig afmaken, aankomen, vertrekken.

(Meerdere van de juist genoemde bijw. behooren nu niet bepaald in deze rubriek thuis, maar vanwege hun verwante beteekenis plaatsten we ze toch maar hier).

Komintan-don: eens, eens op een keer. *Moena*: eerst. *Moena-mai*: vroeger, vroeger eens. *Moena-monik*: heel vroeger. *Moena-moena-mai*: eerder dan

Imontan: eens, een keer, ooit. (*Imontan-ai-pa*: voel het dan eerst maar eens (als je me niet gelooven wilt, bijv.)). *Aka mokoimontan-don*: als het ooit mocht voorkomen, gebeuren. **Nokoimontan-don i intau nosipoe*^s *kom boengai in samatet nongkom pangkoi in baing-goa*^s? Is het ooit voorgekomen, dat iemand tomaten plukte van een doornstruik? **Dia*^s *mongo tobatoe*^s *i intau, inta nokoimontan nokoontong ko i Allah*: er is niemand van de menschen, die ooit God heeft gezien. *Dia*^s-*pa nokoimontan nonakow*: (hij) heeft nog nooit gestolen.

Łalat (*ałat*, *laat*, *lāt*): ooit, schijnt alleen in verbinding met *dia*^s voor te komen: *dia*^s *łalat*: nooit, in het geheel niet, een zeer langen tijd niet; *dia*^s-*pa łalat*: nog nooit, nog nimmer. *Biniag-mai i ina*^s *nja*

bo i ama^snja. jo dia^s la^lat nogidaing: zoolang als (zij) is verzorgd door haar moeder en haar vader, heeft (zij) nooit een sarong gedragen. *Dia^s-pa la^lat nojogontongkoe*: ik heb (hem) nog nooit ontmoet, gezien.

Molawa^s: zelden, soms, ook: ver uit elkaar. *Molawa^s-bi^s in sia doemoedoei*: zelden toch volgt hij. *Nongonoe si molawa-lawa^s-don moionag?* waarom is het dat (je) zoo heel zelden naar beneden komt?

Moilanoe-mai kan ook „soms” beteekenen, en *moilanoe-lanoe-mai* nu en dan. (Voor deze woorden zie ook het begin van § 202).
 moilanoe-mai mosalamat: soms worden zegenwenschen geuit.
 nion taloeion i Toke^s bo ogoi ko i Dio^s toea, moilanoe-lanoe-mai: dit wordt gekocht door T. en gegeven aan die D., nu en dan.

Moeloi, pomoeloi, potombocloi: steeds, iederen (keer, dag). Zie voor deze woorden § 234 en § 150. *Moeloi-makow*: steeds weer.

Panga-panga^s: meermalen, steeds. *Oempaka panga-panga^s angioin i intau roemboenon*: hoewel meermalen menschen kwamen om het te verwoesten. *Intau mononakow panga-panga^s hoekoemon*: iemand die voortdurend steelt, zal (steeds) meermalen gestraft worden (zal zijn straf niet ontloopen, den een of anderen tijd komt ze).

Monanid: vaak, herhaaldelijk. *inta monanid tangoian*: die vaak genoemd wordt

Mokakit: vaak, herhaaldelijk. *Mokakit-bi^s ontongon ko lipoe^s*: vaak toch wordt het gezien in het dorp.

Moboei: weder, opnieuw. *Moboei mobiag*: weder levend worden. *Noboei nosingog in sia*: hij zei weer, of: hij gaf weder geluid.

Bidon: weder, opnieuw, is o.i. een samenvoeging van *bi^s + don*, waarbij de *s* is verdwenen. (Zie hetgeen over de hamzah wordt gezegd in § 25). *Jo nosingog bidon i oelag*: toen zei weer de slang *Kai m bolai bidon*: de aap zei weer. *Jo bantong toea noboei bidon noribatoek*: en die antilope heeft weer opnieuw gerend.

-pa beteekent o.m. ook: even, een handeling even doen. *Olat-pa*: wacht even. *Mongandoe-pa*: even ergens aangaan.

§ 253. 3. Bijwoorden van wijze.

a. van hoedanigheid.

Hiertoe behooren ook vele van de in § 252 vermelde woorden. We noemen hier nog:

Mopia: goed; *moraat (mojaat)*: slecht; *molaloï*: langzaam (van

loopen, praten); *moampal*: langzaam (vooruit komen vanwege zwakte bijv.); (voor *moligai*, *molikat*, *morombit*, *molamemet*, *lagi*, die alle vlug beteekenen, zie vorige blz.); *moropot*: hevig, fel, krachtig; *morigon*: sterk, stevig (gebouwd bijv.). Behalve *lagi* zijn de hier gegeven woorden met *mo-* afgeleid, wat er op wijst, dat we hier eigenlijk met bijv.n.w. te doen hebben. Ook andere bijv.n.w. kunnen natuurlijk als bijw. voorkomen. Het lijkt ons echter onnoodig er hier meer te noemen.

Naonda: hoe, hoedanig, ook: terwijl, met dat (zie § 252). Voor *naonda* ook *naanda* gehoord. Vaak wordt *don* tusschen *na* en *onda* gevoegd, waarbij *na* wordt voorzien van een hamzah: *na^s don onda*: hoe ook, wat ook. *Na^s don onda in siningogēā*, *toea in doedoeian*: wat ook door hem is gezegd (hoe ook door hem is gesproken), dat moet gevolgd worden. *Mongo naonda*: hoe of wel, hoe zou wel. *Bai indioankoe mongo naonda im pogogama^smoe*: dan zal ik er naar kijken, hoe of jij het er uit zult halen (je manier van wegnemen zal zijn).

Nanaa: aldus, gelijk dit; *nanion*: aldus, gelijk dat; *na^stoea*: aldus, gelijk dat. Bij deze woorden wordt vaak *doman*: ook, ingevoegd, waarbij de door invloed van de *n* van *naa* en *nion* verloren gegane ^s van *na^s* weer voor den dag komt: *na^sdoman naa*, *na^sdoman nion*, *na^s doman toea*: aldus ook. Zie voor deze woorden verder § 259.

b. van omstandigheid.

Dongka: slechts, alleen maar. *Dongka poeloinja i inontong*: slechts de steel ervan die is te zien. *Ki boeloinja dongka nokojet ko limanja*: zijn vrouw sloeg alleen maar haar armen over elkaar (en bleef zoo zitten). *Dongka mobocat limitoe^s*: slechts opstaan, gaan zitten (deed hij, d.w.z. steeds weer, daar hij in zeer onrustige stemming verkeerde).

Tonga^s: slechts, maar, wel verkort tot *ta^s*. *Boca^s tara doea, jo tonga^s loemonggo^s-makow bo maja^s*: twee freules, slechts als zij zich voortdurend uitrekken dan loopen (zij). *Opat i lipoc^s, jo ta^s-bi^s tobatoc^s in tangoinja*: vier dorpen, maar toch slechts één is de naam ervan.

Doman: ook, toch, wel, maar, steeds, natuurlijk, zelfs, dus. *Mobali^s-bi^s doman i ogoian im boeta^s*: (zij) kunnen ook wel begiftigd worden met gronden. *oekaton doman kon tajowon im bobai toea*: (en dat) moet ook worden geplaatst vóór die vrouw. *Dia^s doman gama^s anēā*: hij kan het ook niet wegnemen (of: ervan nemen). *Si nion*

doman in tobatoe^s ing kinaanmoe doman: want (daar) nu toch is er (al) een die wel door je opgegeten is. *Mongaen doman bo mongin-taloe^s doman*: aan het eten en aan het poepen, of: is het bezig met eten, dan is het ook bezig met poepen. (Dit slaat op een maismolen). *Aka toeloe^s bo bajoek bo mojudioeg doemokot doman*: als vuur en tonder dicht bij elkaar komen, ontvlamt het natuurlijk. (Spreekw.) Zie ook het versje boven voor *doman*.

Janoe^s: tevens, gelijktijdig. *Baja^s oini^s ing ki aki, janoe^s moï-goem kong koïto^s*: ga grootvader roepen (en) verzoek dan tevens om sago. *Pokotompodon i hasilmoe bo janoe^s-don oebolian-ai i adi^s-moe*: maak volledig je belasting (betaal de rest af) en betaal dan gelijktijdig die van jo zoon.

Toempala: gelijkelijk, gezamenlijk, ook: mede-, -genoot.

Naaia toempala-don dandion i togi gadi^s kom posi-botak: nu wordt er gezamenlijk beloofd door de ouders van weerszijden *Koonggot-koonggot toempala-don kotaauan ing gina bo gogoetoe^s in tobatoe^s-tobatoe^s*: hoe langer hoe meer wordt gelijkelijk gekend het hart en gedrag van ieder. *Moïboei-makow kom baloi in tobatoe^s-tobatoe^s, toempala-don moki-toofoet*: als ieder goed en wel is teruggekeerd in zijn huis, laat dan gezamenlijk (gelijkelijk, gelijktijdig) gereedmaken

Mojododai: tegelijk, gelijktijdig (*mojo-* wijst op een veelvoud van subjecten, zie § 78). *Sindog mojododai*: gelijktijdig staan; *sindog pojododai*: gaat (allemaal) tegelijk staan! (bevel) of: staan! allen tegelijk! *nosindog nojododai*: (zij) gingen tegelijk staan. *Pobasa pojododai*: leest allen te gelijk! leest (doe het met elkaar gelijktijdig!). *Litoe. pojododai*: gaat gelijktijdig zitten! *Pogaid pojododai*: werkt gelijktijdig! (begint allemaal te gelijk!). *Motokap mojododai*: allen klappen te gelijk in de handen. *Pongandong (pongaloendong) pojododai*: draait de handen (om elkaar heen), allen te gelijk!

Mojotakin: te zamen, te gelijk, gezamenlijk, in elkaars gezelschap. *Moboecat mojotakin*: gezamenlijk vertrekken; *poboecat pojotakin*: ver-trekt te zamen! *Mongaen mojotakin*: gezamenlijk eten. *Oegoet pojotakin*: trekt allen te gelijk! *Sintak pojotakin*: tilt het gezamenlijk op!

c. van graad of hoeveelheid.

Totoeoe: zeer, geheel. *Mobajong totoeoe ing kinaanṭā*: zeer veel (was het) dat door hem gegeten was. *Totoeoe mopia*: zeer goed. *Totoeoe moraat*: zeer slecht. *Totoeoe mojjajoe^s*: zeer ver. Ook: *mopia totoeoe, moraat totoeoe, mojjajoe^s totoeoe*.

Modait: geheel, alles. *Naonda i modait-don bontaton*: als geheel (alles) is opengekapt. (Zie verder bij Onbepaalde telw.).

Gigi^s: geheel, nagenoeg geheel. (Zie bij Onbep. telw.).

Gigi^s *binontat*: geheel (alles) opengekapt.

Makow: geheel. Zie § 251, onder 3.

Basi^s: al te, zeer hevig, heel erg; het schijnt alleen bij ontkenningen of een verbod voor te komen. *Dia*^s *basi*^s *monakit*: niet al te pijnlijk. *Dika basi*^s *modia ko mobogat*: (je) mag niet al te veel zware (dingen) brengen.

Gogimoi: al te, in bijzonder hevige mate. *Sinoemoro*^s *gogimoi*: zich al te erg boos hebben gemaakt. *Gogimoi-don motakit*: heel erg ziek. *Dia*^s *gogimoi*: niet al te erg, maar kan ook beteekenen: niet te zeggen hoe erg (onvolledige zin). *Nolinoeg dia*^s *gogimoi*: de aarde heeft geschud, niet al te erg. *Nolinoeg dia*^s *gogimoi, sampe noroem-boem im baloi-nami*: de aarde heeft geschud, niet te zeggen hoe erg, zoodat vernield is ons huis. De nadere opheldering maakt hier duidelijk, dat *dia*^s *gogimoi* hier als een onvolledige zin is op te vatten.

Moeloe-oeloe: al te. *Dika toroe*^s *an moeloe-oeloe*: maak je er niet al te boos over.

Kapin: meer, te bovengaand. *Manoek mopoeloe*^s *-mai kapin*: kippen, ongeveer ruim tien. (Hier kan *mopoeloe*^s *-mai*: ongeveer tien, dus in geen geval beteekenen: minder dan tien). *Dega*^s *toloe mai no riboe kapin*: waarschijnlijk meer dan ongeveer drie duizend.

Moilioe: te bovengaand; *noilioe*: te boven gegaan, meer dan de maat, over de grens, buitengewoon. *Noilioe ing kobogatēā*: buitengewoon de zwaarte ervan.

Mobajong, modamal moanto^s beteekenen: veel *mojakag*: weinig. Voor deze woorden zie boven. Zoo ook voor *tongopi*^s: weinig. *Dongka tongopi*^s *bo minatoi*: (het scheelde) maar weinig of (hij) was dood geweest.

Gogio^s: bijna, nagenoeg. *Gogio*^s *minatoi*: bijna dood gegaan. *Gogio*^s *pomoeloi in singgai*: nagenoeg iederen dag. *Gogio*^s *dia*^s *koïapan*: bijna niet te tellen.

Modioeg: bijna, ongeveer. *Modioeg-mai mobajag*: (als het) bijna licht wordt (zoo ongeveer tegen het licht worden).

Tongkana^s: zoo ongeveer, ook: terwijl. *Tongkana*^s *ing kodiaan ing kabalo dojowa*: (zooveel) ongeveer als kan worden gebracht door twee paarden.

-mai heeft o.m. ook de beteekenis van: ongeveer. Zie § 251.

-pa kan o.m. ook beteekenen: zelfs, ook, toch, nog, ook nog.

Toengow-pa i modoengkoel, bambi^s karombau: een plantenluis zelfs die kan worden gevonden, hoeveel te meer een karbouw. *Doegangan-pa*: doe er nog bij.

Dia^s tongonoe en *dia^s totongonoe*: onbeduidend. Zie voor deze woorden het laatste gedeelte van § 234.

Toekid: voldoende, toereikend voor ieder, genoeg. *inoekatan im bajang in tobok onom toekid doman naja onom*: zijn geplaatst zes tafeltjes behorende bij het oordoorboren, voldoende dus voor deze zes (voor ieder van deze zes dus één). *Kai n toebagmonia Moigoem-pa kom pinotoelokan, toekid inta mototoelok*: zij antwoorden: Wij vragen nog iets voor de moeite van het oppassen, toereikend voor ieder der oppassers.

Notompod: voldoende, volledig, voltallig. (*Motompod*: volledig worden). *Dia^s pa notompod*: het is nog niet voltallig. *Inogoi notompod*: volledig gegeven. *Nogaid notompod*: voldoende gewerkt. *Podoengoe^s pokotompodon*: kook voldoende, of liever: kook! maak dat het voldoende is.

Molokop: volledig. *Dia^s-pa molokop*: het wordt nog niet volledig. *Potondok pokolokopon*: omhein het volledig, of: omhein het, maak het volledig. *Pomoelaan pokolokopon*: beplant het volledig.

In het bovenstaande werden enkele onbepaalde telwoorden genoemd. Voor andere telwoorden wordt hier verwezen naar Hoofdstuk IV.

d. van bevestiging.

Oo: ja, goed, het is goed. *Kai intau bidon: Oo-don, gama^sankoe-don iikow*: de man zei weer: het is goed, ik zal je er uit halen. Voor deze *oo*, een soort toestemmend gebrom, kan men ook wel *oeoe* of *oi* hooren.

Ambeo wordt ook gebruikt als toestemmend antwoord op een vraag. *Koïna dlo-dolom pinamping-don ing kabaŋo? Ambeo!* Heb (jij) zooveen vanmorgen vroeg het paard al verplaatst? Ja vrind! Tegenover een meerdere kan *ambeo* echter niet gebruikt worden. Zie *ambeo* in § 269.

Tocang: heer, wordt gebezigd om toestemmend te antwoorden op een vraag of gezegde van een meerdere, beteekent dan dus: ja mijnheer!

Totoeoe: zeker, ja zeker, het is zoo, werkelijk. *Totoeoe na^s kai n singogmoe nion*: Ja het is zoo, gelijk gij zegt. *Kai-monia: Totoeoe, motoelid-bi^s in singog i toeing, totoeoe, kom bolian kom boeta^s i*

toeang mongopandoi: zij zeiden: ja zeker, inderdaad juist (waar) is het woord van mijnheer, het is zoo, dat de priesters in het land van mijnheer allemaal knap zijn. *Totoeoe, doi^s akoeoi!* werkelijk ik wil niet!

-*bi^s*: inderdaad, waarlijk, heusch, warempel, toch, geheel, het wordt steeds achter het bepaalde woord gevoegd en komt vaak voor te gelijk met *totoeoe*, waarvan het dan de beteekenis versterkt. *Totoeoe-bi^s*: het is inderdaad zoo, heusch waar, geheel juist. *Nosioeg-bi^s in sia*: hij slaapt warempel. *Onoe-bi^s inaidan-namoenda?* wat toch voert gij tweeën uit? *Sia-bi^s*: hij is het inderdaad.

-*te*: heusch, werkelijk. *Toea-te*: (het is) daar heusch; dit klinkt wat krachtiger dan *toeata*: aldaar; *toeata-te*: werkelijk aldaar (is het). *Ojoeon-te*: er is heusch.... *Awoeoi-te*: ik ben het heusch. *Komintan-te pajoi inta pinomoela-monia*: heusch, alles rijst wat zij geplant hebben (niets anders).

Samata: echt waar, werkelijk. *Samata ki lakikoe ing ki togi*: het is echt waar (dat) het van mijn grootvader is (mijn grootvader de eigenaar is). *Samata akoeoi ing ki togi*: werkelijk ik ben de eigenaar. *Samata doi^s in sia*: heusch hij wil niet.

Totok: echt, wezenlijk, *Jo kon dałom notoniboeloi-don totok*: en binnen zijn (zij) echt getrouwd. (Zie het Maleische *totok* in bijv. *Belanda totok*). Een ander woord voor: echt, wezenlijk, is *ojod*, doch tot nu toe troffen we dit slechts aan ter aanduiding van directe verwanten: *adi^s inojod*: een echt kind (ter onderscheiding van bijv. een stiefkind), bij verkorting ook wel: *ojod*. *Ki ama^snja nopogojod*: zijn echte vader; *ki ina^snja pinogojod*: de echte moeder van hem, ook wel: *ki ina^snja nopogojod*. (Dit laatste iets fijner dan het eerste volgens sommigen). *Ojod* is hier weer te geven met: verwekken, het aanzijn schenken; *nopogojod*: die heeft doen zijn; *pinogojod*: door wie het aanzijn is geschonken. Het fijnere van *nopogojod* — als dit op de moeder wordt toegepast — zal dus wel hierin bestaan, dat eerbiedshalve ook het „doen zijn” aan de moeder wordt toegeschreven.

Dia^s mobali^s bo dia^s: het kan niet niet (zijn, gebeuren), wis en zeker, stellig, noodzakelijk. *Nion komintan poojoeonon, dia^s mobali^s bo dia^s*: dit alles moet er zijn (het is) noodzakelijk. *Aka ki ine i monajoek pinomaja^s monondeaga, dia^s mobali^s bo dia^s mobogoi in denda*: indien iemand (de plechtigheid) „waterscheppen” of „in den stand der jonge meisjes bevestigen” wil houden, (dan) moet er noodzakelijk belasting worden betaald.

Notantoe^s: stellig, vast, zeker. Dit wel het Maleische *tentoe*. *No-*

tantoe^s ko ikolom bo maja^s: stellig morgen zullen (we) gaan. Voor *tantoe^s* als bijwoord van tijd, zie § 252.

e. van ontkenning en verbod.

Dia^s: neen, niet. *Dia^s moïbog*: niet willen, niet wenschen. *Dia^s motaau*: niet kunnen, niet weten. *Toengkoed in datoe jo dia^s motaau kantangan*: een stok van een vorst kan niet worden vastgehouden.

Dia^s-bi^s: toch niet, heusch niet. *Jo dia^s-bi^s imosia mokaan kon toïgoc*: en zij eten heusch niet van de mais. *Tonga^s dia^s-bi^s moko-ontong*: maar het kan toch werkelijk niet zien.

Dia^s-te: heusch niet. *Dia^s-te akocoi koboeloi*: ik heb heusch geen echtgenoot(e). *Dia^s-te siningogēā*: hij heeft het heusch niet gezegd.

Dia^s-pa: nog niet. *Dia^s-pa noïangoi in sia*: hij is nog niet gekomen. *Dia^s-pa mobali^s*: het kan nog niet, of: het mag nog niet.

Dia^s-don: niet meer. *Dia^s-don mokoontong ing ki Tole^s*: T. kan niet meer zien. *Nopia-don ing gina, sin dia^s-don mokiompoe*: (zij) waren verheugd, want niet meer waren (zij) slaven (aan een heer onderworpen).

Dia^s bidon: heelemaal niet, inderdaad niet meer.

Dia^s doman: ook niet, zelfs niet, niet eens. *tonga^s dia^s doman inontong-monia*: maar ook niet zij hebben het gezien. (Zie *doman*, § 253, onder b.).

Deeman: geen, geenszins, niet zijn of doen wat wordt gezegd of gedacht bijv. *Koenap deeman toja^s*; *kopāōng deeman datoe*: het heeft schubben (en) is (toch) geen visch, het heeft een zonnescherm (en) is (toch) geen vorst. (M.i. is dit raadsel, wat betrekking heeft op een ananas, wel een navolging van het Maleische: *Bersisik boekannja ikan*; *berpajocng boekannja radja*). *Decman na^s batangan i monimbajorv kon singog i*: Geenszins (willen wij het doen voorkomen) alsof (wij) ons willen verzetten tegen het woord van *Deeman akocoi bo deeman sia*: ik ben het niet en hij is het niet (die het heeft gedaan bijv.).

Deeman-bi^s: heusch geen, toch geen, het waarlijk niet zijn. *Sinsing deeman-bi^s sinsing*; *oïgi deeman-bi^s oïgi*: het is een liaan en toch geen liaan; het is een pilaar en toch geen pilaar. *Deeman-bi^s lagapan, jo loemajoeg*: het is werkelijk geen vogel, maar het vliegt. *Binakoet deeman-bi^s pinokidia*; *ilobong deeman-bi^s batol*: het is een pak (ingepakt iets) maar men heeft het waarlijk niet gezonden; het is begraven, toch is het heusch geen pit.

Deeman-ka: is het wellicht niet? is het soms niet zoo? is het mogelijk geen Zie hiervoor onder f.

Mokopaat(-don): onmogelijk! uitgesloten! hoe zou dat kunnen! *A, mokopaat-don! intau minatoi moboci-pa mobiag*: och, onmogelijk! (dat) een doode nog weder levend zal worden. *Mokopaat mongo tocmoeod maja^s, si nokoontong ko oelag*: het is uitgesloten om zich opzettelijk verder te begeven, want (wij) hebben een slang gezien.

Dia^s mobali^s: het kan niet, onmogelijk; *dia^s mobobali^s*: onmogelijk, geheel onmogelijk, het kan heelemaal niet.

Dika: mag niet! niet doen! laat niet! *Dika monakow*: steel niet! je mag niet stelen! *Dika limitoc^s ko naa*: (je) mag hier niet gaan zitten! *Dika tajakon magi^s-makow*: zoek (hem) niet her- en derwaarts (laat niet).

Dika-pa: (het) mag niet voorloopig; even niet doen! stil even! laat (dat) even! ook bedreiging: wacht maar, ik zal je wel krijgen! *Dika-pa mobocat*: vertrek voorloopig nog niet! *Dika-pa liniai*: beweeg je eventjes niet! *Naaia dia^s bidon iakoei toeloenganmoe?* *Dika-pa iikow*! nu word ik dus inderdaad niet meer door je geholpen? wacht jij maar! (ik zal het je bij gelegenheid betaald zetten). *Jo dika-pa ikow im pogindoeakoe kaanon*: laat jij maar niet door mij tot tweede gemaakt worden om te worden gegeten! (daar jij me zoo hebt belogen).

Dika-don: laat het nu uit zijn! laat niet meer! mag niet meer! *Dikadon mokokoerangan kong gina*: jullie mogen niet meer hoos op elkaar zijn! (laat het daarmee nu uit zijn).

Voor herhaald *dika*, dus: *dika-dika*, zie boven.

f. van mogelijkheid.

Dega^s: wellicht, waarschijnlijk, vermoedelijk, naar gissing. *Dega^s dia^s-pa dinongogēā*: wellicht heeft hij het nog niet gehoord. *Dega^s minatoi-don*: misschien is (ze) wel al dood. *Dega^s onom-mai*: naar gissing ongeveer zes. *Dega^s ba^s sikoemoe bo kinokaloetanmoe, jo dega^s mokodoengkoel iikow ko inta mōpia*: wellicht eerst als je elleboog door je gebeten is kunnen worden, dan waarschijnlijk zul jij iets goeds kunnen verkrijgen.

Mologit-makow: zeer waarschijnlijk. *Mologit*: in het zenith komen van hemellichamen; *mologit-makow*: bezig met in het zenith te komen, er reeds goed en wel in zijn, of er reeds even over. Daar het met het bloote oog moeielijk is uit te maken of bijv. de zon al dan niet reeds haar hoogste punt heeft bereikt, er altijd eenige speling

is, is dit *mologit-makow* een prachttuitdrukking voor den Mongondower, die er nu eenmaal niet van houdt zich al te positief uit te drukken. *Mologit-makow moiangoi in sia*: zeer waarschijnlijk zal hij komen (zijn komst is niet twijfelachtig, maar je kunt toch nooit weten). Wanneer in dezen zin *-makow* wordt weggelaten, dan is de waarschijnlijkheid van komen iets minder groot. *Mologit-makow dia^s nosioeg in sia*: zeer waarschijnlijk heeft hij niet geslapen.

Mongo kan soms ook met „wellicht” worden vertaald. Zie hetgeen in § 115 over het woord *mongo* wordt gezegd, en ook § 258 en 264.

Panga^s: misschien, wellicht, mogelijk. *Dika-bi^s ikolom-makow bo tooema^s, dia^s panga^s bo ojoeon i oaidan-ka moıntok-moloben, ande dia^s panga^s kobojo-bojo^san in dondamon*: laat het toch niet later dan morgen en overmorgen worden, (dat) niet misschien er zal zijn eenig werk klein of groot, of (dat) niet wellicht (iemand van ons) licht ongesteld wordt door onwel worden (en er dan verhindering zal zijn).

Na^s-bi^s batangan: het heeft er heusch het voorkomen van, het ziet er werkelijk naar uit, het schijnt inderdaad Het is heusch alsof. *Na^s-bi^s batangan i mongoejan*: het ziet er heusch naar uit alsof het zal gaan regenen. *Na^s-bi^s batangan i monompoejak in sia*: het heeft er inderdaad den schijn van dat hij gekscheert (ons er in wil laten loopen). *Na^s-bi^s batangan i mojongo^s ko inako^s*: het is heusch alsof (hij) mij haat.

-ka kan o.m. ook de beteekenis hebben van: mogelijk, wellicht, misschien soms, wel, bijvoorbeeld, bijgeval. *Aka noibonoe-ka kom parigi^s*: als het mogelijk in den put mocht zijn geraakt. *mongo noilibod-ka*: of het soms verstrikt is geraakt. *notantoe^s-ka mokooeli^s kom bodito*: (dan) is het wel zeker (dat we) een ongeluk zullen krijgen. *Tonga^s mokotaka-ka ande dia^s-ka mokotaka*: maar of wij mogelijk tot overeenstemming kunnen komen of wellicht niet *Mama^san, tabakoe^s mongo toja^s-ka*: pinang, tabak of wel (mogelijk) visch. *Mani^s-ka ikow ing kaanonkoe*: (dan is het wellicht het beste (dat) jij door mij wordt opgegeten. *Ojoeon-ka i mojodoeng-koel, dika pogoeman*: als er soms (iemand) is die je ontmoet, mag je niet zeggen (wat ik nu net heb verteld). *Moboeat maja^s-ka na^s kajoeon, mongo maja^s-ka na^s dagat*: (als hij) vertrekt, gaande bijv. naar het bosch, of gaande bijv. naar het strand. Zie ook *-ka* in § 258.

Deeman-ka: is het wellicht niet? is het soms niet zoo? is het

mogelijk geen *Deeman-ki sia i nonakow?* is hij het dan wellicht niet die heeft gestolen? (Dit weet je toch ook wel). *Deeman-ka kitada i minaja?* zijn wij tweeën het soms niet, die zijn gegaan? (Is het soms niet zoo, dat wij tweeën zijn gegaan? Wat praat je dan nog!). *Deeman-ka ikow i nodia ko inako?* ben jij het dan soms niet die mij hebt gebracht (tot dat kwade bijv.). *Deeman-ka-don ikow i modiamai*: al ben jij het dan ok niet die het hier brengt (als het maar wordt gebracht).

g. wenschende, uitnoodigende of aansporende en bevelende.

-*pa* beteekent o.m. ook vaak: toe, toe doe even (wat het voorafgaande woord zegt), wees zoo vriendelijk even te *Poontong-pa*: toe, laat het even zien. (Aan het slot van § 252 is gezegd, dat -*pa* ook beteekent: een handeling even doen, wat dus heel goed bij de hier gegeven vertaling aansluit. Voor -*pa* in de beteekenis van: nog, ook, zelfs, zie blz. 137, en voor *a pa*, blz. 144). *Batoen-pa-monag*: toe haal het er uit op. *Modoeloe-pa ko inako?*: toe help mij even. Hoe -*pa* ook de kracht van het bij bevelen gebruikte -*ai* verzacht tot een verzoek, zie hiervoor de beneden onder -*ai* gegeven voorbeelden.

Wordt alzoo door de achtervoeging van -*pa* aan het voorafgaande woord een wenschende of uitnoodigende vorm gegeven, krachtiger ofwel beleefder zijn in deze de uitdrukkingen: *aka mobali?*: indien het kan, indien het mogelijk, geoorloofd, is; *aka koema bo mobali?*: als het toch mocht gebeuren; *aka koema bo*: als het mocht zijn dat Als uitroep om welwillendheid, gunst, medelijden enz. op te wekken, dient ook: *ambe*, zooiets als: alsjeblieft. Wat *koema* betreft, dit is in de juist genoemde uitdrukkingen weer te geven met: toch, mocht; zie verder bij Tusschenwerpsels.

Aka mobali?, *ki ata naa moigoem kong karombau tobatoc?*: indien het is geoorloofd, deze slaaf (ik) verzoek om één karbouw.

* *Aka koema bo mobali?*, *jo poigoemon i ata naa doe'on i ompoe datoe mobali?* *sangadi*: indien het mogelijk mocht zijn (als het toch eens zou kunnen gebeuren), dan wordt door dezen slaaf verzocht aangesteld te worden door den heer vorst tot dorpshoofd.

Aka koema bo kitada naa bo mononoi-pa mobia?, *jo kitada mokokantangan*: als het mocht zijn (indien het toch eens zoo beschikt mocht worden), dat wij tweeën nog lang leven, (laten) wij tweeën ons dan met elkaar verloven. *Aka koema bo mopia doman ko imonimoe*: indien het ook U welgevallig mocht zijn.

Oempai in dia^s : moge het niet niet-gebeuren, moge het niet uitblijven; dit vooral bij verwenschingen. *Oempai in dia^s bo poepoegon in sia* : moge het niet uitblijven dat hij ichthyosis krijgt!

-ka heeft vaak aansporende kracht. Voor andere beteekenis, zie onder f.). *Ponik-ka* : toe, klim dan! *Sintak-ka* : toe, til het op! *Sindog-ka* : toe, ga staan! *Gama^s-ka in totoela* : toe, haal een hefboom! *Kai m bolai* : *Inta-ka, baja^s-ka toendoe^s ko inako^s* : de aap zei: Kom aan dan, ga het mij dan wijzen! *Pogoelit-ka kong kojongan* : toe, maak het in orde zooals het vroeger was (breng het in zijn vroegeren toestand)! *Sisip-kamakow, oelag, kong kinosisisipanmoe kojongan* : toe, kruip er heelemaal tusschen (onder), slang, in de plaats waar je vroeger tusschen bent geraakt. *Boboci-ka ing ki inde^s* : toe, kijk eens naar moeder! *Dia^s-ka lagi pogoeman* : toe, zeg het niet (zoo) vlug (spreek niet vlug)!

Deze voorbeelden van *-ka* lijken ons voldoende om aan te toonen, dat een woord met achtergevoegd *-ka* zoowat het midden houdt tusschen een verzoek en een bevel.

Komt *-ka* achter persoonlijke voorn.w., dan is het te vertalen met: toch, slechts, alleen. Zie Pers. v.n.w., § 240.

In verbinding met *-ai*, hetwelk een bevel aanduidt, verzacht *-ka* de kracht van het bevel tot een soort dringend verzoek.

-ai heeft bevelende kracht. *Aid-ai* : werk! *Indoi-ai* : kijk! *Bolad-ai* : leg een mat neer! Zooals reeds werd gezegd, wordt door toevoeging van *-pa* en *-ka* de bevelende kracht getemperd. *Ogoi-ai* : geef het! *ogoi-ai-pa* : toe, geef toch , een wel dringend, maar toch beleefd verzoek. De vorm *-ai-pa* is dan ook tweemaal gebruikt bij de vertaling van het Onze Vader, zie Bijbelsch leesboek, bl. 63. *Ogoi-ai-pa ing kami ing kaanonmami* : geef ons toch dat wat door ons gegeten wordt. *Bo ampoeng-ai-pa in tala^s-nami* : en vergeef ons toch onze fouten. *Ogoi-ai-ka* zou hier wat te hard klinken, daar dit zoo ongeveer is weer te geven met ons : toe, geef het nu! *Tatak-ai* : hak het los! *tatak-ai-pa* : toe, hak het toch even los. *Tatak-ai-ka* : toe, hak het nu los! *Indoi-ai-ka na' likoed, mongo ki ine ing kon toea* : toe, kijk toch eens naar achteren, wie daar is! *Loca^s-ai-ka-magi^s kom bibigkoe* : toe, spuit dan toch herwaarts in mijn bek! (Meerdere stamw. zijn in 't Bol. M. imperatieven. Zie boven, passim).

Wanneer aan *-ai* het woordje *-don* wordt toegevoegd, dan verscherpt dit de bevelende kracht. Zie beneden, onder *-don*.

-don kwam reeds ter sprake in het begin van § 252; hier wordt slechts de bevelende kracht van *-don* vermeld. *Baja^s-don* : ga er van

door! loop! *Pokodongog-don*: hoor! *Lagoci-don*: vlucht! *Bingkat-don*: neem op! (een mat bijv.) *Bangon-don*: sta op!

-ai-don. *Lotoep-ai*: sla het! *Lotoep-ai-don*: sla het dan toch: (Ik heb het je nu al eens gezegd, wat drommel, sla het dan toch!) We zouden kunnen zeggen: het gebruik van *-ai-don* duidt in vele gevallen aan, dat de spreker een beetje „warm begint te loopen”. *Losi-ai-don*: splijt het dan toch! *Pongko^s-ai-don*: hak (sla) het dan toch aan stukken! *Lolok-ai-don komintan*: neem alles dan toch weg!

-a. Zooals vroeger is gezegd, wordt bij aansporing tot iets een *a* achtergevoegd. Dit is echter niet meer algemeen gebruikelijk. Zoo hoort men bijv. voor het gegeven voorbeeld *polagocia* door anderen *polagoci-ka* gebruiken. De hier onder volgende voorbeelden met *-a* hoort men dan ook niet in ieder dorp.

Magi^s: hierheen, kom! Wordt hieraan niet gauw genoeg gevolg gegeven, dan hoort men: *magi^sa!* kom dan! *Oele*: roep- of aanspraakwoord voor mannen onder elkaar, op sommige plaatsen ook door vrouwen onderling gebruikt. *Oelea!* kom toch! *Kolantoed*: doe het hoog, hoog! *Kolantoeda*: hoog dan! doe het toch hoog!

§ 254. 4. Bijwoorden van causaliteit.

Maloen(a), *maloen*, *maloe*, *maloenangka* worden gehoord in gelijke beteekenis, nl. voor: de reden daarvan is, daarom, daardoor; ook treft men hiervoor aan: *manai*, *manan*, *manangka*. Op grond van deze drie laatste woorden lijkt het ons niet mogelijk, dat de eerstgenoemde met een infix zijn gevormd, maar of dit nu *-al-* of *-loe-* is, durven we niet te zeggen. Wel meenen we, dat bij *manai* enz. *-loe-* is uitgevallen. Het hier gebezigde *ka* meenen we gelijk te mogen stellen met het boven besproken *-ka*, onder f.

Maloen a i moena pojosingog.....: de reden dat (wij) eerst er met elkaar over spreken,..... *Maloenan in tondokon, simba^s dia^s toetan im boke^s*: de reden dat het omheind moet worden, is opdat de wilde varkens er niet in komen. *Maloen i na^stoea im pinotosingog i sangadi ko inimoe, jo ikow in dia^s noiangoi kom bakid*: de reden dat aldus de wijze van spreken van het dorps hoofd was tegen je, (is hierin gelegen) dat je niet bent gekomen op de vergadering. *Maloen* is wel een verkorting van *maloen a* of *maloenan* en zoo ook *maloe*, het welk in zangen bijv. bruikbaar is, daar men zich in zangen heel wat vrijheden mag veroorloven. *Maloenang-ka inogoikoe, kaka, ikow ing ki togi*: wat de reden wel zou zijn dat ik het heb gegeven, wel, gij zijt de bezitter.

Manai in dia^s noiangoi, ojocon i labot: de reden dat (ik) niet ben gekomen (is dat) er verhindering was. (Hierom ben ik niet gekomen: er was verhindering). *Manan imalowan^simba^s dia^s mogogoeraat*: daarom verhinder ik het, opdat het niet te loor gaat. *Manang-ka in tonggoba^san sim pomiag ko imonimoe, adi^s*: wel, de reden van tuinen maken is deze, dat (we) daarmee willen verzorgen jullie, kinderen.

Sebab: reden, oorzaak, omdat, is wel aan het Maleisch ontleend, doch hier geheel ingeburgerd. *Sebab naa*: hierom, om deze reden, derhalve; *sebab nion, sebab toea*: daarom, om die reden.

Nongonoe: waarom? om welke reden? *Eta nongonoe sim poki-gama^sbi^s i sangadi*? wel waarom is het dat het dorpshoofd (mij) warempel laat halen? Is de man, die aldus spreekt, bij het dorpshoofd gekomen, dan kan hij bijv. dit zeggen: *Pokigama^smoe mongonoe iakoei*? gij laat mij halen om wat te doen? (*Mongonoe*: wat doe (je)? wat wordt er uitgevoerd). Soms wordt *nongonoe* wel verzwegen, alleen *eta*: uitroep van verwondering gebezigd. *Eta sin dia^s-bi^s domokonmoe*? wel, (waarom is het) dat je ze toch niet pakt?

HOOFDSTUK VII.

Voegwoorden.

De voegwoorden en de als zoodanig gebruikte, worden hier ingedeeld in:

1. aaneenschakelende,
2. rangschikkende en verdeelende,
3. tegenstellende,
4. uitsluitende en beperkende,
5. vergelijkende,
6. verhouding aanduidende,
7. redegevende,
8. gevolgaanduidende,
9. doelaanwijzende,
10. verklarende,
11. voorwaardelijke,
12. toegevende,
13. plaatsbepalende,
14. tijdbepalende.

Wel onnoodig om op te merken, dat vele woorden en uitdrukkingen, die we zoo vrij waren onder bijwoorden te rangschikken, met evenveel of met meer recht voegwoorden kunnen worden genoemd, vooral als men alleen op de vertaling afgaat, die moeielijk altijd geheel juist de bedoeling van het oorspronkelijke kan weergeven.

§ 255. 1. Aaneenschakelende voegwoorden.

Hieronder verstaan we niet alleen woorden, die zinnen en deelen van zinnen tot elkaar in betrekking brengen, maar ook die, welke als beginwoord van een hoofd- of bijzin optreden en vaak moeielijk te vertalen zijn. Deze laatste woorden zouden we voegklanken willen noemen, wier doel allereerst is: de aandacht vestigen op wat komt; het tot-één-zin-maken is o.i. erg bijzaak.

Jo. Van dezen voegklank wordt een zeer druk gebruik gemaakt; hij komt voor aan het begin van een nieuwen zin, maar vaker leidt het een bijzin of zinsdeel in. *Jo* is te vertalen met: toen, en, en toen, dan, en dan; soms moet het worden weergegeven met: maar (tegenstellend). Meermalen is *jo* echter moeielijk te vertalen, is het te beschouwen als een soort komma of pauze, of wel: het wil de aandacht vestigen op wat volgt, zooiets als: let nu even op! en nu moet je weten! begrijp eens! of: wat het juist genoemde betreft!

Jo kon singgai tobatoc^s, jo nosipoen kom palot-don ing ginaloem: en op zekeren dag, toen hebben (zij) verzameld de geheele familie. *Naonda i nojosipoen domai komi-komintan, jo nopodongog in sia, kainia*: terwijl dan allen al bijeen waren, toen liet hij zich hooren, hij zei: *Boeaton dia^s motaau, aka pampingon: jo motaau*: om het, op te lichten gaat niet (dat kan niet); indien (men) het wil verplaatsen dan gaat het. (Een weg). *Baja^san i siti Patima, jo mogoeloeng in doenia*: wordt het begaan door mevrouw P., dan schudt de wereld. (Aardbeving). *Ojoeon i intau, ogoian ing kaanon jo mongombal, aka dia^s ogoian ing kaanon jo dia^s-bi^s in sia mongombal*: er is iemand, geeft (men) hem eten dan huilt (hij), wordt hem geen eten gegeven dan huilt hij warempel niet. *Ontongon i mokoibog, jo gama^san i mokoondok*: om het te zien dat verheugt, maar om het te nemen (of: ervan te nemen) dat maakt bang.

Hier volgen nu nog een paar zinnen, waarvan *jo* moeielijk te vertalen is, o.i. slechts dient om de aandacht te vragen voor wat komt. *Ojoeon in tobatoc^s i intau, jo kotoloe mola^soei im bobaja^snja kon tongo singgai*: er is een zeker iemand (één van het menschengeslacht), — en nu moet je even opletten, want er komt iets wonderlijks! —

driemaal verandert zijn manier van loopen op één dag. (De mensch). *Bado^s bo Bado^s i notomiboeloi, nononggadi^s-monag jo Balanda*: Twee Badjoneezen (op zee zwervende, nogal donker getinte menschen) zijn getrouwd, hebben kinderen gekregen — 't is ongeloofelijk! — (die) Hollanders (wit) zijn. (Het met een griffel op een lei geschrevene wordt in dit raadsel beschouwd als de kinderen van de zwarte lei en de zwarte griffel). *Ojoeon i intau tobatoe^s, jo mogisapatoe in toloe*: er is een zeker iemand — nu moet je eens hooren! — drie schoenen draagt (hij). (Een kookpot op drie haardsteen). *Tonga^s jo kojogot i loemandoeck bo*: maar — let wel! — terwijl (hij) sprong en

Da^s, ook: *eda^s*, is een dergelijk woordje als *jo* en wordt hiermee ook wel gecombineerd: *joda^s*: en toen. *Da^s kai baainja toea*: toen zei die grootmoeder. *Da^s kai toea*: *Aka ikow bo moïbog-bi^s moboeloi kom binatang nion, da^s poboe^s*: toen zei de vorst: Als jij dan heusch wilt trouwen met dat beest, welnu trouw er dan mee. *Eda^s dongka nion inta notampoei-magi^s*: en dus (of: derhalve) slechts dat hebben (wij) herw. kunnen krijgen. *Aka nion-bi^s in tajakon-monimoc, adi^s, eda^s inami naa kodoe-kodoe-doei*: indien dat toch jullie bedoeling is, kinderen, wel van onze zijde zijn (we) gaarne geneigd te volgen (hetgeen gij zoekt). *Naonda i noöodon kon dodob im pikiran inta na^stoca, eda^s moelai-don*: nadat zij hadden beaamd (ja gezegd) in (hun) hart de gedachte die aldus was, toen zijn ze begonnen *Tonga^s oempaka tonga^s totoeoc oekoed in takit i moena, eda^s kinoendaman-bi^s ing gocjanga*: maar hoewel het dan waarlijk slechts de inzetting van de geesten van eertijds was — dit nam niet weg — (wij) zijn toch bemedicineerd geraakt door de ouden.

In de bovenstaande zinnen is *eda^s* alzoo achtereenvolgens weergegeven door: en dus (derhalve), wel, toen, dit nam niet weg. Het zinsverband moet hier dus den weg wijzen, welke beteekenis aan den voegklank *eda^s* kan worden toegekend, die vaak niet te vertalen is. Van *joda^s* volgt hier nog een voorbeeld. *Joda^s nojotakin-don nara doéa nononggo-lipoe^s i intau toea*: en toen tezamen met deze twee hebben die menschen een dorp gesticht. Anderen gebruiken hier liever alleen *jo*. (plaatselijke verschillen).

Bo: en, en dan, dan; soms: en dan zal, hoewel *bo dongku* hiervoor vollediger is. *Ginama^s-monia bo iloemboe^s*: zij namen het en gooiden het weg. *Sininindog-magi^s in g ki Makaendeg bo ki Poïnga bo nosingog, kai naja doea*: M. en P. stonden herw. op en spraken,

zij tweeën zeiden *Kogadi^s kom bodai dojowa bo lolaki tobatoe^s*: bezit kinderen, twee meisjes en een jongen. *Ki inde^s bo ki ama^s*: de vader en de moeder. (Voor het samenkoppelen van twee met name genoemden door *taja doea i*, zie Voornaamw., § 236). *Toonoe bo moboeat*: wanneer zullen (we) vertrekken? (wanneer en dan vertrekken? of: welk tijdstip zal samenvallen met het vertrekken?) *Ikolom bo modapot*: morgen en dan komen (we) aan, of: morgen zullen we (ons doel, plaats van bestemming) bereiken. *Tooema' bo moiangoi in sia*: overmorgen en dan zal hij komen. *Dega^s tongonoe-pa no gobii bo lapaton*: Wellicht hoeveel nachten nog en dan zal het af zijn? Soms is *bo* moeielijk te vertalen, wordt het als een soort stopwoordje gebruikt, zooals bijv. in den op de vorige bladzijde gegeven zin: *Aka ikow bo moibog-bi^s*, waar de vertaling „dan” nog vrij goed past.

Uit het bovenstaande blijkt o.i. voldoende, dat *bo* meermalen duidt op een samenvallen in de toekomst en dan dus meer bijw. van tijd dan voegwoord is.

Ko is veel voorzetsel, maar soms voegwoord en beantwoordt dan aan ons: dat. Waar dit mogelijk is, wordt *ko* gesloten door een nasaal, die overeenkomt met den beginmedeklinker van het volgende woord. *Si a pogoemankoe, kong ki S. nion nogoeman-monik in sia a mo-boeloi*: want ikwensch te zeggen, dat die S. opwaarts heeft gezegd dat (hij) wenschte te trouwen. *Akoeoi naa mopotaau ko imonimoe, ki togi gadi^s, ko akoeoi bo ki D. a nokokantangan*: ik laat U weten, ouders, dat ik en D. al met elkaar verloofd zijn. *kon did^s dinongog im bongolan*: dat niet is gehoord door het oor. *Akoeoi naa pinokipogoeaman in singog moloek^s ko imonimoe-don, ko aka koema bo mogaan-don kong gina*: ik ben degeen wien is opgedragen te zeggen met zachte woorden aan U, dat indien het (U) licht om het hart mocht zijn

§ 256. 2. Rangschikkende en verdeelende voegwoorden.

Moïdoedoei en *noïdoedoei*: vervolgens, daarna (Wel onnoodig te zeggen, dat het laatste op verleden tijd duidt). *Moïdoedoei ko naa*: hierop: *moïdoedoei kon toea (ko nion)*: daarop. *Moïdoedoei kon toea ki togi gadi^s kom bobai moïgoem kom*: daarna de ouders van het meisje vragen naar

Moena-moena-ma: allereerst, d.w.z. eerder dan een ander of iets anders (zie § 195). *Lolaki bo bobai moena-moena-mai mokokidajowan-pa in singog bo singog mongo bobalitoemboeian, moïdoedoei popadoelian*: (jonge) mannen en vrouwen, allereerst

maken ze elkaar het hof met woorden of grappemakerijen, vervolgens geschenkegeverijen. *Moena-moena-mai sia i nosigog, noïdoc-doci iakoei*: allereerst was hij het die sprak, daarna ik.

Bo dongka: en dan pas. *Tapoet i moena lobongon, bo dongka intau*: eerst wordt het doodskleed begraven en dan eerst de mensch. *Mopaloetmakow toea bo dongka doego^son i manoeck im bongolan*: als dat afgeloopen is, dan eerst wordt (besmeerd) met bloed van een haan het oor. *Bai n dongka ko intoloe ing gobii naa bo dongka mopojoedoengkoel in tosingogon ing kita motoliompoe*: eerst in den derden nacht vanaf nu (gerekend), dan pas zullen wij grootouders en kleinkinderen (of: de heele familie) doen ontmoeten hetgeen besproken behoort te worden (onze woorden elkaar doen ontmoeten).

Bai (ba^s): eerst. *Bai n tongo doea i mopokolapat*: eerst een tweede, die kan het volledig doen zijn (of: afmaken).

Jo bai n toea bo: en eerst dan, en eerst toen, eerst daarna. *Jo bai n toea bo dongka in sia mogoeman ko i adi^snja*: en eerst dan zal zij zeggen tot haar kind. *Jo bai n toea bo nobisi^s kon tomajoek*: en eerst toen dan hebben (zij) gescheurd (de wokkladeren) voor de waterscheppers (d.w.z. waterscheppers gemaakt). Voor *bai* enz., zie ook Bijw. van tijd, en beneden, § 260 (verhouding aanduidende).

Ojocon: er zijn (er). *Ojocon in tobatoc^s in tomajoek, ojocon in dojowa, ojocon i lima*: er zijn er die één waterschepper (vol) (noodig hebben), er zijn er van twee, er zijn er van vijf. *Jo ojocon ing ki inta mogaïmboe, ojocon ing ki inta mobondit, ojocon ing ki inta modjoke^s, ojocon ing ki inta moginsingog, ki inta mongoelintang*: en dan zijn er die den aïmboe-zang zingen, er zijn er die den bondit-zang zingen, er zijn er die dansen, er zijn er die toespraken houden, die het slag-instrument bespelen.

§ 257. 3. Tegenstellende voegwoorden.

In § 255 is gebleken dat *jo* en soms ook wel *eda^s* als tegenstellend voegwoord kunnen voorkomen, maar het woord hiervoor is *tonga^s*: maar, doch. *Nion komintan deeman-bi^s poïgoemon i D., tonga^s ibog-bi^s i S.*: dit alles wordt heusch niet gevraagd door D., maar het is werkelijk de wensch van S. *Ki Selendoe i moïbog, tonga^s ki Tata^s in doï^s*: S. die wil, maar T. die wil niet. *Kaanon im bajang toea dia^s mobali^s doengoe^son kong koejon, tonga^s doengoe^son kom patoeng*: de spijs van dat tafeltje mag niet worden gekookt in een kookpot, maar moet worden gekookt in een bamboe. *Ojocon ing kajoe tongo*

pangkoi, tonga^s pangkoinja in dojowa: er is één boom(stam), maar zijn begin dat is twee.

§ 258. 4. Uitsluitende en beperkende voegwoorden.

Mongo: of. *Singog nion, moraat mongo mopia, pojosingog-pa doman*: die woorden, slecht of goed, spreek ze toch maar tegen (mij). *Komintan-bi^s pogoeman ko i ina^snja mongo ko i ama^snja*: alles toch zegt (zij) tegen haar moeder of tegen haar vader. *Lamboeng, solana^s mongo daing*: een kabaja, broek of sarong. *Ojocon potaloeian kom boloesoe, mongo sising, mongo komansilan*: het gebeurt (dat) wordt gekocht voor (haar) een armband (uit een schelp geslepen), of een ring, of een „akar-bahar”-armband.

Ande wordt in geheel dezelfde beteekenis als *mongo* gebruikt. *Mojondi^s ande moboedo^s*: zwart of wit. *Akoei i maja^s ande ikow i maja^s*: ik ga of jij gaat.

Voor andere betekenissen van *mongo* en *ande*, zie § 264, en voor *mongo* ook § 115.

-ka *-ka* is meermalen weer te geven met: hetzij hetzij *Ojocon-ka, dia^s-ka, moboci-mai*: hetzij er is, hetzij er niet is, keer terug. *Moitoegat-ka ande moitala^s-ka*: hetzij het juist is of hetzij het fout is Zie ook *-ka* in § 253 onder f. en g.

Ko likoed: behalve; *ko likoed in toea (nion)*: behalve dat; *ko likoed i naa*: behalve dit *ko likoed in toea komintan sinoemomongondow*: behalve die worden allen op zijn Mongondowsch behandeld. *Ko likoed i naa dia^s bidon*: behalve deze zijn er niet meer. *Ko lipoe^s ojocon in sangadi bo porobis, ko likoed in toea komintan poparentaan*: in een dorp is een eerste en een tweede dorps hoofd, behalve die zijn allen onderdanen. *Tonga^s-bi^s ikow i mokodoengkoel kon tongo koar, ko likoed i nion dongka topopoeloe^s no sen*: maar alleen jij die krijgt een kwartje, dat uitgezonderd ieder slechts tien centen. Zie *ko likoedēā* in § 265.

§ 259. 5. Vergelijkende voegwoorden.

Na^s: gelijk, evenals, alsof, zooals, aldus; *na^s-don* = *na^s* met eenigen nadruk: gelijk toch, enz.; *na^s doman*: gelijk ook, zooals ook, enz.; *na^s doman naa*: gelijk ook dit, enz.; *na^s doman nion* en *na^s doman toea*: gelijk ook dat, enz. (Voor het verschil tusschen *naa*, *nion* en *toea*, zie o.a. het begin van § 250).

Na^s natoe kom popod in toengoi: gelijk een ei op het uiteinde van een hoorn. (Zooiets als ons: een dubbeltje op zijn kant). *Na^s*

boeok pinoejoeng: zooals het in een wrong gedraaid haar. *Morangara^s na^s toengoi i roesa*: vertakt gelijk een hertshoorn. *Na^s dila^s i libang*: gelijk de tong van een leguaan. (Van een leugenachtig iemand). *Na^s doman bolai inta nokodoengkoel kon toïgoe*: zooals ook een aap die mais heeft bemachtigd. *na^s doman nion ing ki Poesian toea dia^s-don motarina kom padocli i lolaki tongo doea*: aldus ook die P. (die) mag niet meer geschenken aannemen van andere (jonge) mannen.

Na^s tongkai: gelijk, is een samenvoeging van *na^s* en *tongkai*, welke twee woorden gelijke beteekenissen hebben. *Na^s tongkai im pinggo^s bo baka^s*: gelijk kat en muis. *Na^s tongkai-don im toempalak kon sioep i oeka^s*: gelijk toch een kikvorsch onder een kokosdop. *Na^s tongkai-don i notomoe ko nolomot*: evenals of men heeft ontmoet een verdrunkene. (Zoo ontdaan).

Naonda heeft ook wel de betekenis van: zooals, gelijk, overeenkomend. *Naonda ing kokow, na^s doman toea in sintak-monik ing kadera*: zooals het geschreeuw, aldus ook het opheffen van den stoel, d.w.z. zoo vaak als er wordt geschreeuwd, zoo veel keeren wordt ook de stoel opgetild.

§ 260. 6. Verhouding aanduidende voegwoorden.

Bai-mbi^s of *ba-mbi^s*: hoeveel te meer, laat staan; *bai-mbi^s dongka* of *ba-mbi^s dongka*: hoeveel te meer zal dan wel, hoe inderdaad zal dan wel. [Voor *bai* (*ba^s*) zie ook § 252, § 256 en 262; voor *bi^s* § 253, onder d.; voor *bai-mbi^s* (*ba-mbi^s*) blz. 349; voor *dongka* blz. 349, § 253, onder b. en § 256].

Batoe-pa moloben ing kodiaan, jo ba-mbi^s batoe moïntok: zelfs een groote steen die kan worden gebracht, hoeveel te meer dan een kleine. *Bolioeng-pa ing koata^san, jo ba-mbi^s tosilad*: een bijl toch kan worden geslepen, laat staan een mes. *Oeatoi-pa i mopoetal, jo bai-mbi^s kajoe*: zelfs ijzer kan breken, hoeveel te meer hout. *Dinangoi-pa ing koibog, jo bai-mbi^s pajoi*: gebakken sago toch is geliefd, hoeveel te meer rijst. *Kajoe-pa inta moïlow ing kaanon in toelo^s, jo bai-mbi^s dongka bo kajoe moïngkag*: zelfs hout dat groen (levend) is wordt gegeten door het vuur, hoeveel te meer zal dit het geval zijn met droog hout. *Batoe-pa inta tongo tongkolai na^stoea ing kobogatā, jo bai-mbi^s dongka bo kobobogat im batoe tongo roda toea*: zelfs één draagmand steenen is al zoo zwaar, hoe inderdaad zal dan wel de geweldige zwaarte zijn van die eene kar (vol).

Een volledige herhaling van een met *ko-* afgeleid woord, geeft

iets te kennen, wat overeenkomt met ons: hoe langer hoe *Kotole-kotole*^s: hoe langer hoe grooter. Zie verder het laatste gedeelte van § 204.

§ 261. 7. Redegevende voegwoorden.

Si: want, wordt — wanneer de beginconsonant van het volgende woord dit toelaat — door een nasaal gesloten. *Nion komintan tondoe-doeton i ina*^s *i Poesian toea tompiaan, si ojoeon im poton*: dit alles wordt door de moeder van P. terdege onderzocht, want er zijn (dingen) die verboden zijn. *Moondok iakoeoi, sing kaanon i oelag*: ik ben bang, dat (ik) zal worden opgegeten door de slang. . . . *si monaba*^s-*don ing ki togi gadi*^s *kom bobai toea*: want (wij) willen al gezanten zenden naar de oudere van dat meisje.

Vaak komt *si* tegelijk voor met de *a*, die een wenschen, willen, te kennen geeft. *Akoeoi nokigama*^s *ko imonimoe-don komintan, si a pogoemanankoe*: ik heb U allen laten halen, want ik wensch U te zeggen *Si a pongaanankoe*: want ik wensch er van te eten.

Inplaats van *si* wordt heel vaak het Maleische *sebab* gehoord, hetwelk hier geheel is ingeburgerd.

Sedang is een ander Maleisch woord, hetwelk hier vrij veel wordt gehoord voor: daar, dewijl, aangezien. *Sedang-pa linow i mogiöt, jo ba-mbi*^s *limboeong*: daar zelfs een meertje droog wordt, hoeveel te meer een putje.

Zie ook § 254.

§ 262. 8. Gevolgaanduidende voegwoorden.

Bai of *ba*^s: zoodat, derhalve. (Voor andere beteekenissen van *bai*, zie de in § 260 aangehaalde plaatsen). *Eda*^s *bai nosingog-don, sim bolai toea tongo*^s-*bi*^s *oemoebol, jo nosingog in tagoedang inta dia*^s *irekengēā*: zoodat (hij) zei, want die aap deed maar wat, de krokodil die dan niet door hem (den aap) was geteld, zei:

Oempai: zoodat, ook, totdat. *Noitalib-mai i intau tobatoe*^s, *totoeoe-don mogoerang, oempai noboengkoet-don, kaasi*^s: kwam er iemand voorbij (die) zeer oud was, zoodat (hij) al gebocheld was, ach. *Jo noiangoi-don ing ki Mongkar, nonoengkoed in toengkoed oempai roemente-rente*^s *in toeloe*^s: toen is de (grafengel) M. gekomen, leunende op een stok (die erg heet was) zoodat de vuurvonken er aanhoudend uitspatten.

Sampe, het Maleische *sampai*, wordt ook gebruikt voor: zoodat, derhalve. *Nolaboe*^s-*don in siaampe polat minatoi*: hij is gevallen, zoodat hij dadelijk dood was.

§ 263. 9. Doelaanwijzende voegwoorden.

Bai (*ba*^s) bekleedt meermalen ook deze functie: opdat, dan zal. Verder is hier te noemen *simba*^s: opdat, want dan zal. (*Simba*^s = *si* + geprenasaleerd *ba*^s). *Akocoi naa mopotaa ko imonimoe, jo ba^s dia^s-don herangon-monimoe onoe-ka im papadoelian-nami*: ik laat (het) U weten, opdat gijl. u niet meer zult verwonderen in eenig opzicht over onze geschenken geveij. *Pinogoemankoe simba^s mopia*: ik heb het gezegd, opdat het goed zal worden. *simba^s dia^s-pa-bi^s i moilabot, pinomaja^s ba^s dia^s-pa-bi^s i oejan mongo gotoep*: opdat er toch nog niet iets in den weg zal komen, of opdat er toch niet eerst regen of donder (zal komen). *Naonda i moitobok-don makow, jo siningkoi tongo tatak tolimaoedan*¹⁾ *kom bongolan, simba^s dia^s mokipoet im boeboe^s inta bagoe sinobok toea*: met dat er geprikt is, dan wordt een stuk draad in het oor gelaten (gehangen), opdat niet dicht zal trekken het gat dat pas geprikt is.

§ 264. 10. Verklarende voegwoorden.

Mangalenja: de beteekenis ervan, de bedoeling ervan, dat wil zeggen. *Baja^san-makow in tongonoe-mai no boelan, mobobiasaan-don, mangalenja: toempala-don kotaauan ing gina kom bonoe in dodob in tobatoe^s-tobatoe^s*: als eenige maanden voorbij zijn gegaan, zijn ze aan elkaar gewend, dat wil zeggen: gelijkelijk kennen (ze) de gezindheid binnen, in de borst van ieder. *Boeloi polibo^s, mangalenja: adi^s bobai bo adi^s lolaki toempala-pa kotongga-tonggadi^s na togi gadi^s*: een echtgenoot(e) die (door bemiddeling der ouders bijv.) wordt gevraagd, wat wil zeggen: het meisje en de jongen zijn gelijkelijk steeds behoorlijk opgevoed door de ouders. *Ooeman inta inooemanēa toea, mangalenja*: het verhaal dat hij heeft verteld, de beteekenis (bedoeling) daarvan is

Pinomaja^s: of, of wel, of liever. *Akocoi naa, pinomaja^s kami toloe inta inojod*: ik, of liever wij drieën, die eigen kinderen zijn. *Jo nosipoen kom palot-don ing ginaloem moabol, pinomaja^s ginaloem kon tete^s*: toen is vergaderd de geheele naaste familie, of wel familie die een gemeenschappelijke moeder heeft. *mangalenja: tonga^s-pa doemoedoei kon naonda i atorang i moena, pinomaja^s atorang*

¹⁾ *tolimaoed, monolimaoed*: met rotan, touw of garen in de weer om iets te maken of iets te binden; wanneer het grondw. hiervan gelijk mag worden gesteld met *paud, momaud*: dakbedekking-naaien, dan is *monolimaoed* te vertalen met: een beetje doen zooals bij dakbedekking-naaien. Voor *toli-* zie § 139.

pinojosingog, *pinomaja^s atorang pinodandian i mogogoejang*: dat wil zeggen: maar toch volgt (men) zooals de vroegere regeling was, of wel de regeling die met elkaar is besproken, of wel de regeling waarbij het is vastgesteld door de ouden. *Nion komintan pojosingog ko naonda i mopia*, *pinomaja^s toempala gama^san im posibotak kong kosana-sanang ing gina*: dit alles wordt met elkaar besproken zooals behoorlijk is, of wel gelijkelijk wordt het van de verschillende zijden goed opgenomen. (Hier is het Maleische *senang* gebruikt, doch geheel op Mongondowsche wijze afgeleid; zuiverder zou zijn: *kopia-pia*). *Simba^s dia^spa mongoejan*, *pinomaja^s dia^s-pa kolantoedan in singgai*: opdat het niet eerst zal gaan regenen, of wel dat niet eerst hoog kome de zon. In dezen laatsten zin en ook in een dergelijken zin van § 263, komt de verklarende beteekenis van *pinomaja^s* wel niet zoo duidelijk uit, als in voorafgaande zinnen, maar zij is er o.i. toch nog wel, al zou men hier ook wel aan uitsluitende betekenis kunnen denken. We zullen niet zeggen, dat *pinomaja^s* nooit als uitsluitend voegwoord wordt gebruikt, maar wel meenen we het allereerst als verklarend te mogen beschouwen en verder ter inleiding van de een of andere mogelijkheid of onderstelling. Wil men bepaald een uitsluiting te kennen geven, dan is vooral *mongo* aangewezen en ook *ande*, hoewel men deze twee woorden ook wel voor *pinomaja^s* kan hooren gebruiken, bijv.: *Jo ojoeon-bi^s in singog niatonkoc singogon*, *mongo podapot ko inimoe*: er is heusch een woord (dat) ik van plan ben te zeggen, of U wil doen toekomen. *Oempa-ka in sia sinondeaga-ka ande irimang-ka*: niettegenstaande zij zelfs de plechtigheid *monondeaga* of wel *rimang* heeft ondergaan. (Deze twee woorden duiden beide op: in den stand der jonge meisjes bevestigen, maar het laatste wordt voor aanzienlijken gebruikt).

Daka^s wordt gebruikt, als men zich bij het spreken vergist en zijn fout herstelt; het is een soort tuschenwerpsel, dat is weer te geven met: och, ik vergis me, het moet zijn: Bijv.: *Baloi, daka^s boeloi*: huis, ik bedoel: echtgenoot. *Boelai, daka^s baloi*: aap, och ik wou zeggen: huis. Ook als men bij ongeluk op zoo'n manier een „leelijk” woord zegt, is de fout door *daka^s* te herstellen: *boetoe^s, daka^s boeta^s*: penis, och neem me niet kwalijk, ik wou zeggen: aarde.

§ 265. 11. Voorwaardelijke voegwoorden.

Aka: als, indien, wanneer. *Ojoeon in tobatoe^s im pomomoelaan*, *aka kaanon im boengainja jo mongaloet in sia*: er is een zeker plantsel, indien de vrucht er van wordt gegeten, bijt zij. *Ojoeon i*

intau taja toloe maja³ i lipoe^s, aka tonga^s tobatoe^s i adi^s i maja^s jo dia^s modapot, aka tonga^s taja doea i maja^s jo dia^s doman, bai n dongka taja toloe bo dongka modapot ko lipoe³ inta toea: er is een gezelschap van drie dat naar het dorp gaat, als slechts een der kinderen gaat dan komt zij er niet, indien er twee gaan dan komen zij er ook niet, eerst als zij met hun drieën gaan dan zullen ze dat dorp bereiken. (Drie pruimbenoodigdheden). *Aka dia^s loekadanmoe, jo sambokon iikow*: als je er niet op past, dan krijg je met de zweep. *Aka oini^s-on jo totoeoe molikat in sia i mamangoi*: indien hij wordt geroepen, dan komt hij zeer vlug. Zie verder voor *aka* ook § 253, onder g.

Ko likoedēā bo: tenzij dan dat. *Poigoem, si ogoianēā-bi^s, ko likoedēā bo dia^s ing ko inia*: vraag het, want hij zal het stellig geven, tenzij dan er niet is bij hem (hij het niet heeft). *Ikolom bo monaban-bi^s, ko likoedēā bo moninggai*: morgen dan zullen (we) toch rijst uitplanten, tenzij dan dat het droog is.

Ko likoedēā bo beantwoordt verder vaak aan ons: alleen voor het geval dat, slechts dan als *Ko likoedēā bo boenionēā, eda^s dia^s-don modoengkoel*: alleen voor het geval dat hij het zal verbergen, dan is het niet meer te vinden (er is dus erg veel kans het wel te vinden). *Kainia: ko likoedēā bo ojocon i labot, eda^s dia^s in sia moingoi*: hij zei: Slechts dan als er is dat verhindert, dan zal hij niet komen. *Ko likoedēā bo dia^s in sia ing kon toea, jo dia^s pogoemankoe*: alleen voor het geval dat hij daar niet is, dan zal ik het niet zeggen.

Voor al in de beteekenis van: alleen voor het geval dat is *ko likoedēā* hier minder op zijn plaats, behoort meer in § 258 bij *ko likoed*.

§ 266. 12. Toegevende voegwoorden.

Oempa: hoewel, ofschoon, niettegenstaande; heel vaak in verbinding met *-ka*, dus *oempa-ka*: al zou ook, hoewel mogelijk, ofschoon wellicht, ofschoon soms, niettegenstaande zelfs, enz. (Voor *-ka* zie blz. 359—360 en 361). *Oempa iikow in pinotaba³koe, doi^s doman in sia*: niettegenstaande gij (met nadruk) door mij zijt gezonden, toch wil hij niet. *Oempa i nion i inogoikoe, doi^s doman in sia*: hoewel ik (hem) dat heb gegeven, toch wil hij niet. *Oempa in sia in pinokigama³an, dia^s doman kinodiaan*: hoewel hij degene is aan wien is verzocht het te halen, toch is het niet gebracht kunnen worden. (Wanneer *oempa* door een *i* wordt gevolgd, worde gelezen: *oempaï*).

Dika ogoi, oempa-ka dondooeloeganēā: geeft het niet, al zou hij (je) ook vleien. *Oempa-ka toloe i moliboet ko inako^s, jo dia^s mokotoeli^s*: al zouden ook drie (mannen) mij omringen (om mij te overheersen), het zal niet gelukken (mijn kracht zullen ze niet kunnen weerstaan). *Oempa-ka doi^s in sia, tonga^s diaankoe*: al zou hij het ook niet goed vinden, maar ik neem het mee. *Oempa-ka tonga sikajoe nobisi^s tongopi^s, pokibaloei*; *pindan oempa-ka tonga^s nolaloe tongopi^s, pokibaloei*: ofschoon soms een antieke doek slechts weinig gescheurd is, er wordt verzocht hem te vervangen; een bord, hoewel het dan slechts even gescheurd is, er wordt verzocht het te vervangen. *pinomaja^s oempaka-don in sia ki adi^s i intau nokodoengkoel*: of wel, al zou zij dan ook het kind zijn van een rijk iemand. *Oempa-ka aing ko londoek, oempa-ka ai-nomakot, jo moboei-don mangoi in dimoekoedmoe*: al zou (hij) ook zijn bij de bronnen, al zou (hij) ook naar boven gevlogen zijn, dat toch terugkeere uw geest.

Siabi^s: laat het zijn, al zou ook; *siabi^s bo*: laat het dan zijn dat, al zou dan ook. Om dit woord direct te kunnen onderscheiden van het persoonlijk v.n.w. *sia*: hij, met achtergevoegd *-bi^s* (*sia-bi^s*: hij toch), wordt hier geen scheidingsstreepje gebruikt, al bestaat *siabi^s* o.i. ook uit drie woorden: *si*, *a* en *bi^s*: want, dan zal, toch. *Siabi^s bo monakit, jo ocndaman doman*: laat het dan zijn dat het pijn doet, bemedicineer toch maar. *Siabi^s bo matoi, jo maja^s doman iakoei*: al zou (ik) dan ook omkomen, maar toch ga ik. *Siabi^s bo tonga^s tongopilik i ogoi ko inia*: al zou het dan ook slechts een beetje zijn, dat hem werd gegeven. *Siabi^s bo moajoe^s*: al is het dan ook ver.

§ 267. 13. Plaatsbepalende voegwoorden.

Onder de in § 250 genoemde bijw. van plaats zijn er vele die ook als plaatsbepalend voegwoord dienst doen, o.a. *ko naa, ko nion, kon toea, ko onda* enz. Het lijkt ons overbodig dit door vele voorbeelden toe te lichten, en we volstaan dan ook met één volzin. *Ko onda in dodagoem, kon toea in siningkoi*: waar een naald is, daar is garen. (Sprkw.).

14. Tijdbepalende voegwoorden.

Hiervoor verwijzen we allereerst naar § 252 (bijwoorden van tijd), daar het ons onnoodig voorkomt vele van de daar genoemde woorden, nl. die welke zonder eenige wijziging ook als voegwoorden worden aangetroffen, te herhalen. Daarom worden hier slechts genoemd:

Oemaan: tot, totdat. *Oemaan i nodapot kom baloi*: totdat bereikt

is het huis. *Oemaan i matoi*: tot den dood (tot wordt bereikt het doodgaan). Voor *oemaan* wordt vaak gehoord het van het Maleisch afgeleide *sampe*.

Magi^s beteekent veelal herwaarts (zie § 250), maar soms: totdat, tot aan. *dolo-dolom-monik magi*^s *i mogajow mooetoe in singgai*: 's morgens vroeg tot aan $\pm$ elf uur (totdat het naar het hoogste punt van de zon toegaat). *magi*^s *i mobajag*: totdat het licht wordt. *Bajongan inta sinobok toea, dia*^s-*don mobali*^s *rimitak kom boeta*^s, *moelai kon singgai inta naa magi*^s *im pomaeligan*: allen die in de ooren geprikt zijn, mogen niet meer de aarde betreden, te beginnen met dezen dag tot aan den tijd dat (zij) worden rondgedragen.

Kon toea: toen, en toen, op dien tijd, *Jo kon toea pinotau-don kom bobato*: en toen is het gezegd tegen het hoofd. *Kon toea ilibo*^s-*don kon deangow toea*: en toen is gevraagd aan dien span (geest). *Kon toea, aka moboei-don in sia*: en dan, als hij terugkeert. Meermalen is *kon toea* niet tijdaanduidend, maar slechts beginwoord, zoo iets als bijv. *jo* en *eda*^s (zie § 255). *Kon toea atorang inoekat-monag i intau moloben*, : wat betreft de regeling (die) is ingesteld door de groote heeren,

HOOFDSTUK VIII.

Voorzetsels en tusschenwerpsels.

§ 268. Voorzetsels.

Het aantal voorzetsels is hier al zeer gering. Allereerst noemen we *ko*, hetwelk beantwoordt aan een heele rij van onze voorzetsels, nl.: aan, op, in, bij, te, naar, over, tegen, tusschen, van, voor, betreffende, aangaande enz.

Wanneer de beginconsonant van het volgend woord dit toelaat, dan wordt *ko* gesloten door een met dien medeklinker overeenkomende nasaal.

Het lijkt ons overbodig om van de meest voor de hand liggende beteekenissen van *ko* hier voorbeelden te geven, temeer waar in de voorafgaande bladzijden o. z. t. z. bijna overal *ko* wordt aangetroffen. We beperken ons dus tot het volgende.

Meermalen is *ko* te vertalen met: van den (voorraad bijv.), van

het (aanwezige): *Potaloei kon tabakoe^s, kom ponoja^s*: koop hiermee tabak, toespijs (van den bijv. op de markt aanwezigen voorraad). Hier is geen bepaald aangeduide hoeveelheid bedoeld, maar wordt zoo in het algemeen van tabak en toespijs gesproken. *Kabalo inta nion potaloeikoe kom bango^s pinomaja^s kon sapi*: dit paard hiervoor (hiermee) wil ik koopen kokosboomen of een koebeest. (De kooplustige heeft nog geen bepaalde boomen of koeien op het oog, maar spreekt in het algemeen: w. s. zal zijn keus wel vallen op een partijtje kokosboomen). *Bo totocoe mobanat im pobonoeanwā kong kaanon*: en zeer lang was zijn mand om in te doen van het (daar aanwezige) eten). *Podiaan kon toeloe^s*: iets waarin men vuur brengt (een stukje, om dit elders te gebruiken). *Monotop kon doegoe^s*: bloedzuigen, zooals bijv. een insect (er op uit zijn een deel van iemands bloed te bemachtigen). *Podoengoe^san kom ponoja^s*: een voorwerp waarin toespijs wordt gekookt, een kookpan voor toespijs.

In de bovengen. zinnen kan o.i. aan *ko* een soort partieele betekenissen worden toegekend. Men kan hier in *ko* echter ook een accusatiefteeken zien, of wel: *ko* duidt aan dat het volgende woord volstrekt geen hoofdzaak is, het dient slechts ter toelichting. Valt de nadruk op *tabakoe^s, ponoja^s, bango^s, sapi, kaanon, toeloe^s, doegoe^s* — om nu bij de bovengen. woorden te blijven —, dan is *ko* niet meer op zijn plaats, maar is een andere constructie aangewezen, bijv.: *Taloei in tabakoe^s*: koop de tabak. *Doengoe^s im ponoja^s*: kook de toespijs. *Poepoel im bango^s*: hak den kokosboom om. *Rata^s in sapi*: slacht de koe. *Atod ing kaanon*: breng het eten. *Dia in toeloe^s*: breng het vuur. *Taloe^s in doegoe^s*: vang het bloed op. In deze zinnen, waarbij opzettelijk dezelfde woorden van zoo even zijn gebruikt, is geen sprake meer van „tabak”, „toespijs” enz. in het algemeen, maar is een bepaalde hoeveelheid of soort aangewezen. De toegesprokene weet wat of wie er is bedoeld. (Voor de aanwijzende kracht van *i*, zie § 245). De constructie van de juist genoemde zinnen is zuiver passief en ook deze zegt dus reeds — afgescheiden van de *i* — dat de nadruk niet valt op de werking, maar op het subject dat de werking zal ondergaan. Hier volgen nog een paar voorbeelden, waarbij de twee zinsconstructies naast elkaar worden geplaatst: *Motogot kom bembe^s*: vastbinden, nl. een geit; *togot im bembe^s*: bind de geit vast, of: *de geit* worde vastgebonden. *Nodia kon soerat*: (hij) heeft een brief gebracht; *dinia in soerat*: een brief is gebracht. (In den eersten zin is „brief” bijzaak, maar in den tweeden hoofdzaak). *Motaik ko manoe^s*: (met een soort strik) kippen vangen; *taikon*

i manoek: de kip moet worden gevangen. *Dia^s motaau pondabai kom patoeng, si molitod i matanja*: hiermee kan (ik) geen tuit aan bamboe hakken, want de snee er van ligt om. *Dabaian-monag im patoeng, inta potaloed kon doegoe^s*: hak een tuit aan de bamboe, die voor het opvangen van bloed moet dienen.

Voor *ko* als voegwoord, zie § 255.

Bij persoonlijke voornaamwoorden en eigennamen wordt bij het gebruik van *ko* tevens ook *i* aangewend. Zie hiervoor Pers. v.n.w., § 238 en 244.

Het woordje *i* is soms als voorzetsel te beschouwen, terug te geven met ons: naar. *Maja^s im Bolaang*: gaan naar Bolaang. *Mamocik im Popo*: oostwaarts gaande naar P. *Manonag ing Kotobangon*: dalende naar K. *Mamangoi im baloi naa*: komende naar dit huis. Ook bij de andere woorden, die te kennen geven: zich in de een of andere richting begeven, komt deze *i* voor, waaraan ook hier o.i. allereerst aanwijzende kracht is toe te kennen.

Nongko: vanuit, vanaf, van, afkomstig van, *Nongko onda ikow?* van waar kom je? *Nongkom Bolaang*: van B. *Jo noiangoi-don in singog nongko i toeang Major*: toen is gekomen het woord afkomstig van het tweede districtshoofd. *Kinabit nongko mogogoejang-mai, dia^s-bi^s noitala^s*: gerekend vanaf eenige voorgeslachten, (deze familie) is niet fout komen te zijn (van een goed geslacht!). *Oea^s nongko o makow bo namagi^s*: de gewoonte afkomstig van vroegere tijden en tot heden (geldig). *Bagoe noionik nongko lipoe^s*: pas opwaarts aangekomen uit het dorp.

O: te, in, komt voor bij richting aanduidende woorden: *o monik*: te boven; *o monag*: te beneden; *o moeik*: in het oosten; *o moentag*: in het westen; enz. *Pangkoinja o monik, loentoengēa o monag*: het begin (de oorsprong) ervan is bovenaan (te boven), het bovenste ervan is beneden. (De regen). *Lo^olok-don komintan i atop inta naa, ko o monik bo poonag*: gooi al deze dakbedekking eraf, vanaf bovenaan en dan (zoo) naar beneden. *Mongonoe imosia o moeik?* wat doen zij (daar) in het oosten? *Jo o moentag ko minanga i*: en in het westen (of: rivierafwaartsche) bij de rivier van

Voor deze *o* kan men van anderen wel eens *a* hooren. *Onoe, toeang, inta a monag?* wat, vorst, is het dat te beneden is? Voor verwisseling van *o* en *a*, zie ook § 4 en 33, van beide het laatste gedeelte.

Na^s (ook wel gehoord zonder hamzah): naar, in de richting van. *Kon toea notaloeg-don na^s oeloanēa ing kami*: en toen zijn wij de rivier gevolgd in de richting van den oorsprong. *Indoi-ai-ka na^s*

likoed: toe, kijk! toch eens naar achteren (kijk even om). *Minaja^s na^s Kotaboeman*: is gegaan in de richting van K. *Maja^s na^s dagat*: gaan naar het strand. Het komt ons voor, dat *na^s* aanwijzende kracht heeft, doch in mindere mate dan *i*.

Takin: met, ook: metgezel. *Kamoe toloe i maja^s takin im bobato*: gij drieën die gaat met het hoofd. *Takin i ina^snja*: met zijn moeder.

Podoedoei: volg! doet ook als voorzetsel dienst: volgens. *Podoedoei i ooeman a pa ko moena-monik*: volgens het verhaal van heel vroeger. *Podoedoei im pororaikoe, sia i mobali^s sangadi*: volgens mijne gedachten zal hij het zijn die dorps hoofd wordt. *Podoedoei ing kopopianja*: volgens zijn groote goedheid, of: volgens de voortreffelijkheid ervan.

Ingakd: vanaf. *Aidan i Mongondow ingkad in danow bo monag*: wat bewerkt moet worden door de Mongondowers (dat is) vanaf het meer en dan naar beneden. *Ingakd inaa bo makow, dika-don mojo-takin ing kamoenda*: vanaf nu en verder, mogen jullie beiden niet meer te zamen (handeldrijven bijv. of: te zamen een werk ondernemen). *Koloben im boeta^s inta naa, ingkad im batoe moloben naa bo notoelid-monag i lobakēa bo nodapot kon toebig*: de grootte van dezen grond (is) vanaf dezen grooten steen en recht naar beneden de inzinking (gevolgd) en totdat is bereikt het water. (*Nodapot* kan hier ook wel met „tot” worden weergegeven, maar het is geen voorzetsel. Zoo zijn er meer woorden, die soms het best met een voorzetsel kunnen worden vertaald, al zijn ze dit ook niet. Zie bijv. *oemaan* en *sampe* in § 267, onder 14.)

§ 269. Tusschenwerpsels.

Hiermede noemen we allereerst *a*, welke klank zoowel een uitroep van vreugde, als van angst en schrik kan zijn, maar waarmede vooral ook bevreemding, verbazing of verwondering wordt te kennen gegeven. De toon wijst hier den weg. Zoo wordt bijv. van iemand in angst een zeer gerekte *a* (aaaaaaa) gehoord. *A! nion-don iikow*: ha! ben je daar. *A! noïangoi-don in sia*: ha! hij is al gekomen. *A! nongonoe sim ponikonmoe-bi^s*: he! waarom is het dat zoowaar door je worden beklommen (mijn kokosboomen)? Deze *a* wordt ook *bi^s* achtergevoegd *a-bi^s*: nee maar!, ook: *ambi^s*. *Inontongan-mai, a-bi^s!* *kom pangkoinja*: (ik) kwam (de vrucht) te zien, nee maar! bij den stam. (Dit bijv. van een doerianvrucht, die in den regel juist ver van den stam valt). *A-bi^s!* *kom botoetoe bo noboeboet*: nee maar! in de tasch en dan verloren (hoe is dat mogelijk). Hier kon ook vertaald

worden: het was warempel toch steeds in de tasch enz. *Sinagoe^s koe*, *ambi^s!* *ginamamoe*: wat ik had opgeborgen, nee maar! (hoe is het mogelijk!) (dat) heb jij weggenomen. *A* komt ook wel voor tegelijk met *ta*, hetwelk ook verbazing te kennen geeft. *A! ta! batoc-bi^s*: he! nee maar! het is warempel een steen.

Eta (bij verkorting *ta*) geeft ook bevreemding en verbazing te kennen: he! wel! wat nou! hoe kom je er toe! *Eta! onoe*: he! wat is er? *Eta! diniamoe-bi^s im pitowkoe*: wat nou! (nee maar!) heb jij zoowaar mijn kapmes meegenomen (hoe kom je zoo brutaal!). *Ta* (*eta*) *onda*: nou! waar?

Ambe (*ambee*, *ambeo*) kan verwondering en protest uitdrukken, he! wel, wel! nou vrind! zeg er's! jongen-jongen! Meermalen geeft *ambe* een dralen met een bepaald antwoord te kennen, zooiets als: nou ja, zie je (dat zeg ik liever niet) ja, kijk er 's, dat is om te zeggen iets *Ambe* wordt echter vooral aangewend om welwillendheid en medelijden op te wekken: asjeblieft! och toe! helaas! Zie ook *ambeo* in § 253, onder d.

Dia^s-pa, *ambe!* *no!oetoe^s*: het! is het nog niet gaar (rijp)? (of: het is nog niet gaar.) *Ambe!* *akoei-pa in dia^s pinongapinmoe*: zeg vrind! (zeg er 's!) ik ben nog niet door je geteld. *Kainia: Ata naa*, *ambe!* *in dia^s-bi^s nototaau*: hij zei: deze slaaf, ja ziet U! die weet het heusch niet. *Da^s toebagon-monia: Ambe!* *bo pepekow-nami*: toen antwoordden zij: ja wat zullen we daarop zeggen! (d.w.z. we zouden het heel graag verzwijgen, maar aangezien dit niet gaat, zullen we dan maar vertellen, dat) het is onze pepekow-vogel (die ons rijk maakt). *E! tagoedang, dikapa, ambe!* *domokon iakoei: hei!* krokodil, pak mij, asjeblieft! nog niet. *Jo ojoeon-bi^s, ambe!* *in singog niatonkoe singogon*: dan is er toch, als 't U blieft! een woord dat ik van plan ben te zeggen. *Akoei-pa, ambe!* ik nog, als 't U blieft! (geef mij asjeblieft nog een beurt). *Tonga^s, ambe!* *dia^s nokodoengkoel*: maar, helaas! niet hebben (we) kunnen vinden. *Dika, ambeo!* *kaanon*: eet het, asjeblieft! niet op. *Dia^s-ka, ambeo!* *jo dia^s kaanon*: wat nou! is spijs er dan niet om gegeten te worden? (zeg er 's, het is toch niet zoo, dat spijs er is om niet gegeten te worden?)

Adodoi is een uitroep van pijn: au! o! *Adodoi!* *in siankoe*: O! mijn buik. *Bai monakit bo dongka mosingog: adodoi!* wacht maar als je pijn voelt, dan zul (je) zeggen: au!

Adede^s is ook een uitroep van pijn, maar minder krachtig dan *adodoi*, meer een diepe zucht dan wel een uitroep. Bij het uithalen van een doorn of splinter bijv. kan men *adede^s* hooren.

Iow is een uitroep van schrik of angst, vooral door vrouwen gebruikt, als ze bijv. plotseling in een gat trappen of op een slang. *Iow! oelag inaa: o!* dit is een slang. *Iow! jo ta onoe-bi^s inaa: o!* he, wat is dit toch wel?

Asese^s of *asese^se*, geeft afkeer te kennen: foei! bah! *Asese^s! dia^s nogilamboeng bo mo^oponag: foei!* (je) hegt geen kabaja aan en wil (je) dan naar beneden. *Asese^s! ing kekebēā bo dia^s oendamanēā:* bah! hij heeft een wond en wil er geen medicijn op doen. *Asese^s! im boēingēā: bah!* de houtskool op je gezicht enz. Wat zie je er uit!).

Kaasi^s en *taisi^s* drukken medelijden of beklag uit: och! helaas! *Kaasi^s! aindon minatoi in sia: och!* hij is al dood. *Taisi^s! i manoeckoe, i minatoi och!* mijn kip, die is dood. *Kaasi^s! ing ki adi^skoe, dia^spa nongaā: och!* mijn kind (dat) heeft nog niet gegeten. (Volgens sommige is *kaasi^s* iets sterker dan *taisi^s*, maar anderen vinden de beide woorden gelijkwaardig).

Kaka (*kakaa, kaa*) geeft verwondering te kennen: wel, wel! nee maar! *Kaka! iko i nogama^s: wel, wel!* heb jij het gebracht (mee- genomen). *Kaka! dia^s, jo poigoemon: nee maar!* er is niet (aan- wezig), toch zeur (je) er steeds om. *Jo kai inde^snja: Kaka! intau bo ai-minatoi bo ai-noboeroek, jo poangoi i laig:* zijn moeder zei: Nou nog mooier! iemand die al gestorven is en al stinkt, breng (jij) dien in de tuinhut? *Kaka! sia i nodia: wel!* hij heeft het gebracht. *Kakaa! diaan bo do^s in sia: wel!* (ik) wou het brengen, maar hij wou het niet hebben. *Kaka! dika gama^san: wel!* er mag niet van worden weggenomen.

Kirik drukt leedvermaak uit: lekker! dat gun ik je! *Kirik! si a bi^s pinogoemankoe: lekker!* want ik heb het steeds gezegd (dat je het niet moest doen). *Nolaboe^s-monag, kainia doman: kirik!* (ik) viel naar beneden (en) hij zei nog: lekker! Voor *kirik* ook wel gehoord *kiik*, wat iets zachter klinkt en dus niet alleen leedvermaak te kennen geeft, maar tevens een weinig medelijden. (Zie hetgeen over de *r* wordt gezegd in § 12, onder *j*).

E! hei! heidaar! hei, hei! zeg! *E! ponag-don: heidaar* kom naar beneden. *E dika maja^s: hei!* (je) mag niet gaan. *E! oele Toepa: hei!* vriend T. *E! onoe i mokaja ko imonimoe nion?* zeg! wat is het dat jullie rijk maakt?

Daka^s werd reeds genoemd in § 264. Behalve de daar gegeven vertaling, kan het ook beteekenen: he, he! een soort verzuchting. *Ai daka^s! mo^olopi^s: he, he!* (ik) ben moe. *Ai daka^s! kaka! nion i*

oekoerkoe, *jo onoeon-bi^s*: Ja, of het nu prettig is of niet! dit is mijn lot, en wat zal (ik) er dus aan doen.

Koema wordt o.m. gebruikt om de instemming van een ander in te roepen: is 't niet zoo? vindt je ook niet? nietwaar? is het niet zooals ik zeg? Sems kan *koema* worden weergegeven met: zooals ik zelf zag, meemaakte, in mijn droom aanschouwde, enz. *Koema* toch wil vooral te kennen, dat wat men vertelt eigen ervaring is of eigen woorden zijn. *Dika-bi^s oele*, *simba^s*, *koema? kitada bidon i moitolioe ko i Tombadja^s*: dat gaat niet vriend, want dan zullen wij tweeën — is het niet zoo? — toch in de plaats worden gesteld van T. (en in zee worden gegooid). *Koema, ikow i nodia?* (Het is toch zoo gelijk ik denk) nietwaar, jij hebt het gebracht? *Kai tocan: Koema, Aboenawati, ikow-don, kai n, i nomarenta ko lipoe^s in Sondana*: de vorst zei: Is het zoo, A., (dat) jij, zooals men zegt, het dorp S. bestuurt? *Jo, koema, nokoembang i langit*: en toen — zooals ik zelf zag — er was een gat in de lucht. *Kon toca nobanta!-don, koema, in dimoekoedkoe*: en toen — ik zag het (in mijn droom) — heeft mijn geest (het benodigde) ingepakt. *Jo ki inta totok dalan toca, baja^s an-naminda toea, koema, ilantang-bi^s monik*: en hetgeen de eigenlijke weg was, waar wij tweeën langs zouden gaan, dat was — zooals ik zag, of: heb verteld — zoowaar verhoogd. (Zie ook *koema* in § 253, onder g).

Inta: komaan! vooruit! *Inta-don! maja^s moënggoe^s*: komaan dan! ga baden.

Baton: kom! een roep- of uitnoodigingswoord van vrijwel dezelfde beteekenis als *inta*, maar het wordt vooral gebruikt voor geesten en hooge gasten. *Baton! in docata*: kom! geesten (goden). *Baton-don! aindon noto-oloet komintan*: kom toch! alles is gereed.

Kaman verleent aan een verzoek of bevel een zeer beleefde uitdrukking: och, wees zoo vriendelijk! (Door ouderen tot jongeren gebruikt). *Dika, kaman! limitoe^s kong kadera, inta toea*: och, wees zoo vriendelijk niet te gaan zitten op dien stoel. *Dika, kaman! moboeat kon singgai inta naa*: och, wees zoo goed vandaag niet te vertrekken. *Dika, kaman! ponikonmoe im bango^snja*: och, wees nu zoo vriendelijk zijn kokosboomen niet te beklimmen (om er de vruchten af te slaan). Door *kaman* wordt hier alle scherpte aan *dika*: mag niet, laat niet, ontnomen.

Naanta is te vertalen met: o ja! ik zou het bijna vergeten! laat ik 't niet vergeten! denk er om! vergeet niet! ook: zoo zoo nee maar! *Naanta! pinogoeman-don i sangadi*: o ja het dorps hoofd heeft

gezegd *Naanta! lieo in tooema im bakid-naton*: denk er om! over-overmorgen is het onze vergadering. *Naanta! ikow i modomok-mai ko manoeckoe*: zoo zoo! ben jij het die aldoor mijn kippen vangt.

Tabea^s wordt gebruikt om aan een volgend woord een wat zachteren klank te geven, of om te voorkomen dat men er om lacht, dus bij zulke woorden die een dubbelzinnige beteekenis hebben, of wel in klank met minder oorbare overeenkomen. *Noboki*: opengebarsten van een vrucht bijv., maar ook: even open van de vagina. Door het voorvoegen van *tabea*^s, dus: *tabea*^s! *noboki*, voorkomt men een verkeerde uitlegging, ofwel gelach. *Boeboe*^s: gat. Daar bij dit woord echter nogal gauw aan vagina- of endeldarmopening wordt gedacht, is bijv. ook hierbij het gebruik van *tabea*^s aan te bevelen. *Ki inta toea, tabea*^s! *noboeboe*^s: dat daar — excuseer het woord — was een gat in.

O^s*ai* is soms niet anders dan een schreeuw of uithaal, waarmee men bijv. een versje besluit. *Oei binotok kon dalan totok. O*^s*ai*! Een gespannen rotan op den echten weg. Hiiiii! Een anderen keer is *o*^s*ai* zoo iets als: zeg er 's! *O*^s *ai*! *motoensinggai, jo tomposioeg*: zeg er 's! midden op den dag en dan slaperig.

O is wel gelijk te stellen met *a*, zie boven. Ook *o* komt wel voor tegelijk met *ta* (*ta*^s). *O ta*^s! *nomilang in sia*: o vreeselijk! hij is naakt.

Wela (een van de zeer weinige woorden, die met *w* beginnen) kan worden gehoord bij het sleepen van balken. De aanvoerder zegt dan bijv.: *Ogoet-ka*! toe, trekken! waarop al de trekkers invallen met *wela*! Vervolgens de aanvoerder weer: *im balak*! de balk; waarop de trekkers weer *wela*! laten hooren. Verder: *ponondatoe*! voor den vorst! *wela*! enz. (Deze woorden worden gezongen). (In het Tontemboansch is, *wela* ook uitroep tot aanmoediging en beteekent daar tevens: zegen, geluk, voorspoed. Zie Tontemb. Woordenboek van J. Alb. T. Schwarz).

Hier volgen eenige kracht-uitdrukkingen en scheldwoorden.

Laba, zooiets als: wat deksel! wat drommel! *Laba! da*^s *dika gogingoton*: wat deksel! (je) mag hem niet aldoor plagen. *Laba* wordt vooral door vrouwen gebruikt. Sommigen vinden dit al een vrij kras woord, terwijl anderen er niets ergs in zien, schijnbaar niet meer weten, dat het eigenlijk een verboden woord is.

Pali^s is een zeer kras woord. In den oogsttijd is het verboden dit te gebruiken ook in het bijzijn van een priester is het niet geoorloofd, terwijl deze laatste het heelemaal niet mag gebruiken. Het woord beteekent eigenlijk niet anders dan: wond, in welke beteekenis men

het ook nu nog in vele dorpen kan hooren gebruiken, en wel voor een uit het gestel voortgekomen cirkelvormige wond. Door dubbelzinnige duiding werd het echter een zeer onkiesch woord, men zinspeelde er nl. mee op het vrouwelijk geslachtsdeel. Dit woord wordt dan ook door mannen tot vrouwen gebezigd, zoowel als scheldwoord, als bijwijze van grapje. In het algemeen worden de vrouwen op het hooren van dit woord vreeselijk kwaad, maar ik hoorde ook eens een vrouw, die bij het passeeren van eenige wegwerkers op zoo'n manier werd begroet, hard meelachen.

Wali^s is een dergelijk woord als *pali*^s. Ook *wali*^s mag niet door een priester en in diens bijzijn worden gebruikt; verder is het verboden in den oogsttijd. Het is een van de sterkste uitdrukkingen, die zoowel door mannen als vrouwen in hevige drift wordt gebruikt. Wat de juiste beteekenis is, weten we niet.

Walo^s (*ocalo*^s) is een vooral door vrouwen gebruikt krachtwoord, maar minder sterk dan *wali*^s, terwijl *waleng* weer iets zwakker is dan *walo*^s.

Ook *walo*^s en *waleng* zijn verboden woorden.

Wat scheldwoorden betreft, is het Mongondowsch nu niet bepaald arm te noemen. We noemen slechts de ondervolgende.

Boejajat (*boerarat*): *ongeluk!* *uitschot!* Dit woord wordt ook wel eens bijwijze van grapje gebruikt en is dan dus niet grof. Vaak wordt *boejajat* gevolgd door een ander scheldwoord. Zie bijv. *boere*.

Boere is een van de meest gebruikte scheldwoorden. Er kan bijna niets in den weg komen, of het is: *boere!* ja soms wordt het wel als aanspraakwoord gebezigd, bijwijze van aardigheid, d.w.z. door menschen, die nu eenmaal ruw in den mond zijn, want de fijner besnaarden schrikken voor dit woord terug, hetwelk beteekent: sperma en ook: vagina-slijm. *Boejajat im boeremoe*, zooiets als: rot is je sperma! (je vagina-afscheidsel). Dit scheldwoord wordt zoowel door mannen als vrouwen gebruikt. Heel vaak wordt er nog „van je vader en je moeder” of „van je grootvader en je grootmoeder” aan toe gevoegd, waardoor het voor den hoorder wordt als „om door den grond te zinken”, tenzij het als aardigheid is bedoeld. (Dit laatste komt heusch voor). Eens was het wiedmes van een vrouw ontvreemd, waarover zij zoo in woede ontstak, dat zij luidkeels schreeuwde (met de bedoeling dat de dader het zou hooren): *Boere!* *intau inta nonakow ko lolapa^skoe!* *Boereeee i ina^snja bo i ama^snja!* *inta nonakow ko lolapa^skoe!* *Boereeeee i lakinja bo i bainja!* *inta nonakow ko lolapa^skoe!* Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina!

degeen die heeft gestolen mijn wiedmes! Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina van zijn moeder en zijn vader! die heeft gestolen mijn wiedmes! Slijmerig afscheidsel uit penis en vagina van zijn grootvader en zijn grootmoeder! die heeft gestolen mijn wiedmes! (De *eeee* is hier niet anders dan een uithaal). Dergelijke uitdrukkingen kunnen doodslag ten gevolge hebben.

Boeroek, moboeroek, noboeroek: rot! verrot!

Boendai, noboendai: warhoofd! gek!

Lolongonon: gek! erger dan *boendai*.

PompoeLONG: domkop! suffer!

Paradidoe^s: leeglooper! zwerver!

ParaPOELOEK: lummel!

Tetel heeft betrekking op het vrouwelijk schaamdeel. Als vrouwen dit onder elkaar gebruiken, is het niet zoo erg, maar wel klinkt het heel hard, wanneer een man dit tegen een vrouw zegt.

Kolait is een zeer grof woord voor penis. *Kolait* en ook *tetel* worden onderscheidenlijk wel gevolgd door: *i ama^snja*, *i lakinja* en: *i ina^snja*, *i baainja*, dus op de manier zooals boven bij *boere* is aangegeven. Maar hoe hard bijv. *kolait i ama^smoe* en *tetel i ina^smoe* ook mogen klinken, *boere i ama^smoe* enz. is toch nog erger.

Pandal: zitvlak van een aap, wordt door vrouwen onder elkaar wel gebruikt als scheldwoord.

Moromoe^s (*moronsing*) in *totoi^sanmoe*: smerig (stinkend) is de plaats waar je urine gewoon is uit te komen. (*Toi^s* is een plat woord voor urine). Zoowel door mannen als vrouwen wordt dit gebruikt.

Het zou ons al heel gemakkelijk vallen, hier nog de noodige woorden, betrekking hebbend op genitaliën en deelen ervan, hun functies enz. te noemen, maar het bovenstaande heeft o.i. wel al voldoende aangetoond in welk milieu sommige Mongondowers met hun gedachten vertoeven, wanneer zij meenen het iemand „eens goed te moeten zeggen”.

Voor woorden, waarmee personen worden geroepen, zie Voornaamwoorden, § 241.

Voor geluidnabootsende klanken, zie § 180 t/m. 183.

INHOUDSOPGAVE.

	DI. 85, blz.		DI. 85, blz.
HOOFDSTUK I.			
Klankstelsel:			
§ 1. <i>a</i>	297	§ 35. <i>pino-</i>	340
§ 2. <i>e</i>	300	§ 36. <i>po--an</i>	341
§ 3. <i>i</i>	301	§ 37. <i>pino--an</i>	344
§ 4. <i>o</i>	303	§ 38. <i>momo-</i>	346
§ 5. <i>oe</i>	304	§ 39. <i>mo--an</i>	348
§ 6. <i>ai</i>	306	§ 40. <i>mo- II</i>	351
§ 7. <i>au</i>	306	2. De groep van <i>ma</i> :	353
§ 8. <i>āo</i>	306	§ 41. <i>ma, na, enz.</i>	353
§ 9. <i>ēā</i>	307	3. De groep van <i>mog</i> :	354
§ 10. <i>oi</i>	308	§ 42. <i>mog-</i>	354
§ 11. <i>oci</i>	308	§ 43. <i>nog-</i>	357
§ 12. <i>j</i>	308	§ 44. <i>pog-</i>	357
§ 13. <i>w</i>	309	§ 45. <i>pog--on</i>	358
§ 14. <i>k, ngk</i>	310	§ 46. <i>pinog-</i>	359
§ 15. <i>g, ngg</i>	311	§ 47. <i>pog--an</i>	359
§ 16. <i>ng</i>	311	§ 48. <i>pinog--an</i>	360
§ 17. <i>dj</i>	312	§ 49. <i>mog--an</i>	360
§ 18. <i>nj</i>	313	4. De groep van <i>mopo-</i> :	361
§ 19. <i>t, nt</i>	313	§ 50. <i>mopo-</i>	362
§ 20. <i>d, nd</i>	314	§ 51. <i>nofo-</i>	363
§ 21. <i>n</i>	315	§ 52. <i>popo-</i>	364
§ 22. <i>p, mp</i>	315	§ 53. <i>popo--on</i>	365
§ 23. <i>b, mb</i>	315	§ 54. <i>pinopo-</i>	366
§ 24. <i>m</i>	316	§ 55. <i>popo--an</i>	366
§ 25. <i>s (hamsah)</i>	316	§ 56. <i>pinopo--an</i>	367
§ 26. <i>l, l</i>	317	§ 57. <i>mopoko-</i> enz.	368
§ 27. <i>r</i>	324	5. De groep van <i>moko-</i> :	369
§ 28. <i>s, us</i>	325	§ 58. <i>moko-</i>	370
§ 29. <i>h</i>	326	§ 59. <i>noko-</i>	372
§ 30. <i>klemtoon</i>	326	§ 60. <i>poko-</i>	373
		§ 61. <i>poko-on</i>	374
		§ 62. <i>pinoko-</i>	375
		§ 63. <i>poko-an</i>	376
		§ 64. <i>pinoko-an</i>	377
		§ 65. <i>mokopo-</i> enz.	377
		§ 66. <i>moko--an</i>	379
		6. De groep van <i>moki-</i> :	379
		§ 67. <i>moki-</i>	380
		§ 68. <i>noki-</i>	381
		§ 69. <i>poki-</i>	382
		§ 70. <i>poki--on</i>	383
		§ 71. <i>pinoki-</i>	383
		§ 72. <i>poki--an</i>	384
		§ 73. <i>pinoki-an</i>	385
		§ 74. <i>mokipo(g)</i> enz.	386
HOOFDSTUK II.			
Voor-, In- en Achtervoegsels:			
1. De groep van <i>mo-</i> :	328		
§ 31. <i>mo-</i>	329		
<i>mo-</i> voor intensief	332		
§ 32. <i>no-</i>	336		
§ 33. <i>po-</i>	337		
<i>o po</i>	338		
§ 34. <i>po--on</i>	339		

	DI. 85, blz.
§ 75. <i>mokiko-</i> enz.	388
§ 76. <i>mopoki-</i>	389
§ 77. <i>mokoki-</i> enz.	389
<i>mokoki-an</i>	390
7. De groep van <i>mojo-</i> , <i>moro-</i> :	390
§ 78. <i>mojo-</i> , <i>moro-</i>	391
§ 79. <i>nojo-</i> , <i>noro-</i>	392
§ 80. <i>pojo-</i> , <i>poro-</i>	393
§ 81. <i>pojo-on</i> , <i>poro-on</i>	394
§ 82. <i>pinajo-</i> , <i>pinoro-</i>	395
§ 83. <i>pojo-an</i> , <i>poro-an</i>	395
§ 84. <i>pinajo-an</i> , <i>pinoro-an</i>	396
§ 85. <i>mopojo-</i> enz.	397
§ 86. <i>mokojo-</i> , <i>jo-</i>	398
§ 87. <i>mokipojo-</i> enz.	399
§ 88. <i>mojogi-</i> enz.	400
8. De groep van <i>moï-</i> :	401
§ 89. <i>moï-</i>	401
<i>i-</i>	401
§ 90. <i>noï-</i>	407
§ 91. <i>moï-</i>	408
§ 92. <i>moroï-</i> , <i>noroï-</i>	409
9. De groep van <i>mogi-</i> :	410
§ 93. <i>mogi-</i>	410
§ 94. <i>nogi-</i>	411
§ 95. <i>pogi-</i>	412
§ 96. <i>pogi-on</i>	412
§ 97. <i>pinogi-</i>	412
§ 98. <i>pogi-an</i>	413
§ 99. <i>pinogi-an</i>	413
§ 100. <i>mopogi-</i>	414
10. De groep van <i>mongi-</i> :	414
§ 101. <i>mongi-</i>	415
§ 102. <i>nongi-</i>	416
§ 103. <i>pongi-</i>	417
§ 104. <i>pongi-on</i>	417
§ 105. <i>pinongi-</i>	418
§ 106. <i>pongi-an</i>	419
§ 107. <i>pinongi-an</i>	419
§ 108. <i>mokopongi-</i> , enz.	420
§ 109. <i>mongongi</i> , enz.	420
11. De groep van <i>mongo-</i> :	421
§ 110. <i>mongo-</i>	422
§ 111. <i>nongo-</i>	423
§ 112. <i>mongoï-</i> , <i>nongoï-</i>	424
§ 113. <i>mongoro-</i> , <i>nongoro-</i>	424
§ 114. <i>pokongo-</i>	425
§ 115. over <i>mongo-</i>	426
12. De groep van <i>ko-</i> :	427
§ 116. <i>ko(g)-</i>	427
1. bezitaanduidend	427
2. vormt zelfst.n.w.	429

	DI. 85, blz.
3. — verwekkend	430
4. bij wenschen en verwen- schingen	430
5. tijdaanduidend	431
6. bij telwoorden	431
7. in namen	432
§ 117. <i>ko-on</i>	433
§ 118. <i>kino-</i>	434
§ 119. <i>ko-an</i>	434
§ 120. <i>kino-an</i>	436
§ 121. <i>kopo(g)-</i> , <i>kinopo(g)-</i>	438
§ 122. <i>kojo-</i> , <i>kojo-an</i> , enz.	438
§ 123. <i>kongo-</i>	439
<i>koto-</i>	440
13. De groep van <i>ki-</i> :	440
§ 124. <i>ki-</i>	440
§ 125. <i>ki-on</i>	442
14. De groep van <i>to-</i> :	442
§ 126. <i>to-</i>	444
1. gelijkend op	445
2. overdrachtelijk	445
3. geschenk	447
4. maken als	448
5. bij gereduplic. telw.	448
§ 127. <i>to-on</i>	450
§ 128. <i>sino</i>	451
§ 129. <i>to-an</i>	451
§ 130. <i>sino-an</i>	453
§ 131. <i>toemo-</i>	454
§ 132. <i>sinoemo-</i>	455
§ 133. <i>toko-</i>	456
§ 134. <i>toko-on</i>	457
§ 135. <i>sinoko-</i>	457
<i>sinokopo-</i>	458
§ 136. <i>toko-an</i>	458
§ 137. <i>sinok-an</i>	459
§ 138. <i>toi-</i>	459
§ 139. <i>toli-</i> , <i>motoli-</i> , enz.	461
§ 140. <i>toni-</i> , <i>motoni-</i> , enz.	463
§ 141. <i>toloc-</i> , <i>motoloe-</i>	464
<i>tofo-</i> , <i>monolo-</i> , enz.	464
§ 142. <i>tojo-</i> , <i>monajo-</i> , <i>toro-</i> , enz.	465
<i>tori-</i> , <i>monori-</i> , enz.	466
§ 143. <i>togo-</i> , <i>monogo-</i> , <i>toemogo-</i> , enz.	466
§ 144. <i>togoe</i> , <i>monogoe-</i> , <i>sinogoe-</i> , enz.	467
§ 145. <i>togi-</i> , <i>monogi-</i> , enz.	524
§ 146. <i>tongki-</i> , <i>monongki-</i> , <i>toe-</i> <i>mongki-</i> , enz.	524
§ 147. <i>tongok-</i> , <i>toemongko-</i> , <i>mo-</i> <i>nongko-</i> , enz., <i>tongkoe-</i> , enz.	525

	DI. 85, blz.
§ 148. <i>tompo-</i> , <i>monompo-</i> , <i>toe-</i> <i>momp-</i> , enz.	526
§ 149. <i>tompi-</i> (<i>tampi-</i>), <i>motompi-</i> , <i>monompi-</i> , <i>toemompi-</i> , enz.	527
§ 150. <i>moto-</i> , <i>noto-</i>	528
<i>poto-</i> , <i>poto-on</i> , <i>pinoto-</i>	530
<i>poto-an</i> , <i>pinoto-an</i>	530
§ 151. <i>mono-</i> , <i>nono-</i>	531
<i>pono-</i>	532
<i>pono-on</i> , <i>pinono-</i>	533
<i>pono-an</i> , <i>pinono-an</i>	534
§ 152. <i>mopoto-</i> , <i>mopono-</i> , enz.	534
§ 153. <i>mokoto-</i> , <i>pokoto-</i> , enz.	535
§ 154. <i>mokito-</i> , <i>pokito-</i> , enz.	535
§ 155. <i>mojoto-</i>	536
<i>moito-</i>	536
<i>mogito-</i>	536
<i>mongito-</i>	536
<i>mongoto-</i>	536
§ 156. <i>koto-</i> , <i>koto-an</i> , enz.	536
§ 157. <i>tonggo-</i> , <i>mononggo-</i> , <i>toe-</i> <i>monggo-</i> , enz.	537
§ 158. <i>tougo</i>	541
§ 159. <i>ta-</i> , <i>mota-</i> , <i>toema-</i> , enz.	542
<i>tampoc-</i>	542
<i>tamboe-</i>	542
§ 160. <i>tangka-</i> , <i>monangka-</i> , enz.	543
<i>tangkoe-</i> , <i>monangkoe-</i> , enz.	544
§ 161. <i>tali-</i> , <i>motali-</i> , <i>sinali-</i> , enz.	545
<i>tala-</i>	546
<i>tara-</i>	547
<i>tampi-</i> , zie <i>tompi-</i>	547
<i>taga-</i> , <i>monaga-</i> , <i>toemaga-</i> , enz.	547
15. De groep van <i>si-</i> :	548
§ 162. <i>si-</i>	548
§ 163. <i>simi-</i> , <i>sinimi-</i>	549
§ 164. <i>singko-</i> , <i>simingko-</i> , enz.	551
§ 165. <i>si-on</i> , <i>sini-</i>	551
<i>si-an</i> , <i>sini-an</i>	551
§ 166. <i>mosi-</i> , <i>nosi-</i> , <i>posi-</i> , enz.	552
<i>nosi-</i>	552
<i>posi-</i> , <i>mojosi-</i> , enz.	553
<i>moni-</i> , <i>mononi-</i>	553
<i>koponi-</i> , <i>noisi-</i>	553
<i>kino'osi-</i>	554
§ 167. Het woord <i>posi</i>	554
16. De groep van <i>boli-</i> , <i>bali-</i> , <i>kali-</i> , <i>ali-</i> , <i>koli-</i> , <i>oli-</i>	555
§ 168. <i>boli-</i> , <i>momali-</i> , enz.	556
§ 169. <i>bali-</i> , <i>momali-</i> , enz.	556
§ 170. <i>kali</i> , <i>mongali-</i> , enz.	557

	DI. 85, blz.
§ 171. <i>ali-</i> , <i>mogiali-</i> , enz.	558
§ 172. <i>koli-</i> , <i>oli-</i> , enz.	559
§ 173. Over <i>boli-</i> , <i>bali-</i> , enz.	559

Invoegsels:

1. De groep van <i>-oem-</i> :	560
§ 174. <i>-oem-</i> , <i>oem-</i> , <i>m-</i>	561
§ 175. <i>-inoem</i> , <i>inoem-</i> , <i>i-oem-</i> , <i>min-</i>	566
§ 176. <i>toemongo-</i> , <i>sinoemongo-</i>	568
§ 177. <i>-oem-an</i>	570
2. De groep van <i>-im-</i> :	571
§ 178. <i>-im-</i> , <i>-inim-</i> , <i>im-</i> , <i>inim-</i> , <i>i-im</i>	571
3. De groep van <i>-al-</i> , <i>-ol-</i> , <i>-oel-</i> , <i>-ar-</i> , <i>-oj-</i> , <i>-or-</i> , <i>-on-</i> , <i>ri-</i> , <i>li-</i> :	574
§ 179. <i>-al-</i>	575
§ 180. <i>-ol-</i>	576
<i>-oel-</i>	579
§ 181. <i>-ar-</i>	579
§ 182. <i>-oj-</i> , <i>-or-</i> , (<i>-oej-</i> ?)	580
§ 183. <i>-on-</i> (<i>-oen-</i> ?)	581
§ 184. <i>ri-</i> , <i>roe</i>	582
§ 185. <i>li-</i>	583
4. De groep van <i>-in-</i> :	585
§ 186. <i>-in-</i> , <i>in-</i> , <i>i-</i>	586

Achtervoegsels:

1. De groep van <i>-on-</i> :	589
§ 187. <i>-on</i>	589
§ 188. <i>-on</i> , plaatsaand. bet.	593
§ 189. <i>-on</i> , behept met	593
2. De groep van <i>-an-</i> :	594
§ 190. <i>-an</i>	595
<i>-an</i> bij naamwoorden	597
(maatwoorden)	541, 599
(verzamelw.)	599
<i>-an</i> , meervoud aand., zie § 39, 49, 66, 148 & 177.	
§ 191. <i>-anan</i>	601
§ 192. <i>-in-an</i> , <i>in-an</i> , <i>i-an</i>	602

HOOFDSTUK III.

Woordherhaling en Reduplicaties	603
Woordherhaling	606
§ 193. Herh. v. zelfst. n.w. zonder affixen	606
§ 194. Herh. v. werkw. z. aff.	607
§ 195. Herh. v. bijv. n.w. en an- dere woordsoorten z. aff.	608
Herhaling van met affixen afge- leide woorden	612
§ 196. met <i>mo-</i> en <i>mog-</i> vormen	612

	Dl. 85, blz.
§ 197. met <i>mo-</i> (bijv. n.w. en and. woorden)	614
met <i>mo--an</i> , zie § 39, 3e.	
§ 198. met <i>mopo</i> -vormen	616
§ 199. met <i>moko</i> -vormen	617
§ 200. met <i>moki</i> -vormen	618
§ 201. met <i>mojo-</i> (<i>moro-</i>)vormen	619
§ 202. met <i>moi</i> -vormen	620
§ 203. met <i>mongi</i> -vormen	621
met <i>mongo</i> -vormen	621

DEEL 86.

	Dl. 86, blz.
§ 204. met <i>ko</i> -vormen	42
met <i>kino</i> -	43
met <i>kojo</i> -	44
met herhaling van <i>ko</i> -	45
met <i>ko--an</i> , <i>kino--an</i>	45
met <i>ko</i> -, volledig herh.	46
§ 205. met <i>ko</i> - afgel. zelfst. n.w.	47
§ 206. met <i>ko</i> - afgel. bijv. n.w.	48
met <i>ki</i> -vormen, zie § 124.	
§ 207. met <i>-oem</i> -vormen	49
met <i>-im</i> -vormen	49
§ 208. met <i>-in-</i>	50
§ 209. met <i>-on</i>	51
§ 210. met <i>-an</i>	53
Reduplicatie	55
§ 211. Reduplicatie van grond-woorden	55
Reduplicatie van met affixen afgeleide woorden	58
§ 212. met <i>mo</i> - en <i>mog</i> -vormen	58
§ 213. met <i>po</i> -, <i>pino</i> -	59
§ 214. met <i>po--an</i> -vormen	61
§ 215. met <i>mo--an</i> vormen	62
§ 216. met <i>mopo</i> -vormen	63
§ 217. met <i>moko</i> -vormen	63
met <i>moki</i> -vormen, zie § 77.	
§ 218. met <i>mojo-</i> (<i>moro-</i>)vormen	64
§ 219. met <i>moi</i> -vormen	64
met <i>mongi</i> -v., zie § 109.	
§ 220. met <i>mongo</i> -	65
§ 221. met <i>ko</i> -vormen	66
met <i>ko</i> -vormen bijv. n.w.	66
§ 222. met <i>to</i> -vormen	68
§ 223. met <i>-oem</i> -vormen	68
§ 224. met <i>-in-</i> , <i>in-</i>	70
§ 225. met <i>-on</i>	70
§ 226. met <i>-an</i>	72

Dl. 86, blz.

HOOFDSTUK IV.

Telwoorden	75
§ 227. Hoofdtelwoorden	75
Voorb. v. <i>tongo</i> en <i>no</i>	79
Lengtematen	79
Inhoudsmaten	80
Vlaktematen (541, Dl. 85) en	80
Tijdmaten en tijdbepalingen	80
Voorb. van <i>tobatoe</i> ^s	83
Voorb. v. and. telw.	83
§ 228. Hulptelwoorden	85
§ 229. Rangtelwoorden:	
I. gevormd door <i>i</i>	88
II. gevormd door <i>ko-</i>	90
§ 230. Verzamelende telw.	91
§ 231. Vermenigvuldigende telw.	92
Maanphasen	93
Vermenigvuldigen	95
§ 232. Verdeelende telw.	97
§ 233. Gebroken getallen en rekenkundige termen	98
§ 234. Onbepaalde telwoorden	101
§ 235. Vragende telwoorden	104

HOOFDSTUK V.

Voornaamwoorden	105
1. Persoonlijke voorn. w.	105
§ 236. <i>akoei</i> , <i>ikow</i> , <i>sia</i> , enz.	105
§ 237. <i>iakoei</i> , <i>iikow</i> , enz.	107
§ 238. <i>inako</i> ^s , <i>inimoe</i> , enz.	109
<i>ko inako</i> ^s , <i>ko inimoe</i> , enz.	110
§ 239. <i>-koc</i> , <i>-moe</i> , <i>-ēā</i> , <i>-nja</i> , enz.	111
§ 240. <i>akoe-akoei-ka</i> , enz.	112
1a. Oneigenlijke pers. v.n.w.	114
§ 241. titels	114
verwantschapsnamen, enz.	115
2. Bezittelijke voornaamw.	117
§ 242. Bezittelijke voornaamw.	117
3. Aanwijzende voornaamw.	118
§ 243. <i>naa</i> , <i>nion</i> , <i>toea</i> , enz.	118
§ 244. Het woordje <i>ki</i>	120
§ 245. Het woordje <i>i</i>	120
4. Betrekkelijk voornaamw.	122
§ 246. <i>i</i> , <i>inta</i> , <i>ki inta</i>	122
5. Vragende voornaamw.	123
§ 247. <i>ki inc</i> , <i>onoe</i> , <i>onda</i>	123

Dl. 86, blz.

6. Wederkeerend voornaamw.	124
§ 248. <i>batangan, gogina</i>	124
7. Onbepaalde voornaamw.	125
§ 249. <i>ki ine, onoe, ki inta</i> , enz.	125
<i>ki koeon</i>	126

HOOFDSTUK VI.

Bijwoorden	127
§ 250. Bijw. van plaats	127
§ 251. Het woordje <i>mai</i>	129
Het woordje <i>mangoi</i>	131
Het woordje <i>makow</i>	133
§ 252. Bijw. van tijd	133
§ 253. Bijw. van wijze:	139
a. van hoedannigheid	139
b. van omstandigheid	140
c. v. graad of hoeveelheid	141
d. van bevestiging	143
e. v. ontkenning en verbod	145
f. van mogelijkheid	146
g. wenshende, uitnoodigen- de of aansporende en bevelende	148
§ 254. Bijw. v. causaliteit	150

Dl. 86, blz.

HOOFDSTUK VII.

Voegwoorden:	151
§ 255. aaneenschakelende	152
§ 256. rangschikkende en verdee- lende	154
§ 257. tegenstellende	155
§ 258. uitsluitende en beperkende	156
§ 259. vergelijkende	156
§ 260. verhouding aanduid.	157
§ 261. redegevende	158
§ 262. gevolgaanduidende	158
§ 263. doelaanwijzende	159
§ 264. verklarende	159
§ 265. voorwaardelijke	160
§ 266. toegevende	161
§ 267. plaatsbepalende	162
tijdbepalende	162

HOOFDSTUK VIII.

Voorzetsels en tusschenwerpsels	163
§ 268. Voorzetsels	163
§ 269. Tusschenwerpsels	166
Krachtuitdrukkingen en scheldwoorden	170